

Kazalo

Sodobnost 5

maj 2021

Uvodnik

Michaël Fæssel: Nazaj k veri 491

Mnenja, izkušnje, vizije

Mojca Pišek: Leto parodije 496

Pogovori s sodobniki

Diana Pungeršič s Tino Popovič 505

Sodobna slovenska poezija

Milan Jesih: O, zajčki 518

Aleš Šteger: Človek 528

Aleš Mustar: Pesmi iz kletke 536

Laura Repovš: Prostor za svetlobo 544

Sodobna slovenska proza

Tatjana Plevnik: Varuh 550

Andrej Blatnik: Trg osvoboditve 559

Sodobni slovenski esej

Helena Koder: Brezimna 572

Tuja obzorja

Brandon Hobson: Obrazi v drevesih 584

Razmišljanja o(b) knjigi

Nada Breznik: Prelet pisav 595

Napisana življenja

604 *Javier Marías*: Isak Dinesen na stara leta

Sprehodi po knjižnem trgu

609 Mirana Likar: Pripovedovalec (*Igor Divjak*)

613 Maja Vidmar: Pojavi (*Manja Žugman*)

617 Marko Pavliha: Onkraj materialističnega
prepričanja (*Majda Travnik Vode*)

Mlada Sodobnost

622 Patricija Peršolja: Samo še pet minut
(*Gaja Kos*)

625 Igor Saksida, Rok Terkaj - Trkaj: Repki
(*Milena Mileva Blažič*)

In memoriam

629 *Boris A. Novak*: Zamirajoči sonet za Melito
Vovk, čebelarko podob

Uvodnik

Michaël Fœssel Nazaj k veri

Ko se je covid-19 povabil v naša življenja, ni prišel sam. S seboj je pripeljal globalno poplavo znanja o respiratornih virusih in njihovi preventivi ter zdravljenju. Jasno je bilo povedano, da so v bližnji preteklosti družbo pretresale veliko hujše epidemije, predvsem španska gripa leta 1918. Takrat mediji o bolezni, zaradi katere bi lahko v odločilnem trenutku v vojni usahnila volja in elan, niso govorili. Zdravil in medicinskih pripomočkov ni bilo, zato je bilo razpoloženje fatalistično. Enako je bilo tudi ob hongkonški gripi leta 1968. V tistem času ljudje niso videli pravega smisla v razglabljanju o nečem, na kar niso mogli veliko vplivati. Nasprotje med takrat in danes bi težko bilo večje.

Razlike v pogledih na pandemijo imajo veliko opraviti z zaupanjem v znanost. Leta 1918 je vero v znanost omajala vojna, v kateri je bila tehnologija uporabljena v uničevalne namene. Toda šele po še smrtonosnejšem spopadu so se dvomi o koristnosti znanstvenega napredka razširili čez meje ozkega kroga konservativnih intelektualcev.

Leta 2020, ko so bili v središču javnih debat človeški vzroki podnebnih sprememb, virus zagotovo ni ujel družbe na vrhuncu ljubezni do

Tekst je prvič izšel v francoski reviji *Esprit* 3/2021, objavo v Sodobnosti pa je dovolil Eurozine (www.eurozine.com).

© Michaël Fœssel / Esprit / Eurozine

znanstvenih idealov. Vendar to ne pojasnjuje, zakaj je v obdobju enega leta znanost – in še zlasti medicina – postala žarišče takšnih polemik.

Odnos med znanostjo in vero se prepogosto označuje kot nasprotovanje. Takoj ko nam znanost začne govoriti, kaj lahko počnemo in česa ne, se brez izjeme opredelimo do njenih trditev. In prav to se dogaja ves čas pandemije. A namesto da se vračamo k razsvetljenskemu konfliktu med vero in znanjem, raje razmislimo o tem, kaj pomeni verjeti v znanost – in kako se vera zlahka spremeni v nezaupanje.

Metode in anateme

Do nedavnega je bila medicina razmeroma dobro zavarovana pred post-modernimi dvomi o znanstveni metodi. V zadnjih petdesetih letih je podaljšala pričakovano življenjsko dobo, kar je dosežek brez primere. Toda ta trend se je na zahodu ne glede na covid zdaj končal. Ponekod se pričakovana življenjska doba celo krajša, deloma zaradi norosti zdravstva, ki je povzročilo opioidno krizo v Združenih državah Amerike.

Zakaj so se pričakovanja do medicine tako hitro umaknila nezaupanju, da ne rečemo zameri do nje, je mogoče razložiti z njihovo kvazireligiozno naravo. Saj poznamo rutino: novinar intervjuva epidemiologa in zahteva, da ne le poroča o tem, kar se ve, ampak tudi obljubi rešitev – čim prej, tem bolje. Znanstvenik je prisiljen priznati, da medicina še ni sposobna zagotoviti zdravljenja, zato se zateče k mantri o zaščiti: fizična distanca, maske, policijska ura in zaprtja. Če se pojavi drug znanstvenik in obsodi ukrepe, je to krivoverstvo. Izobčenj – ki jih družabna omrežja še hudo napihnejo – je na pretek.

V 15. stoletju je imela krščanska Evropa kar tri papeže, vendar ni bilo vernikom zato nič lažje ohraniti vero. Danes se papeži akademske medicine zaganjajo drug v drugega z anatemi, podprtimi s statistiko in dvojno slepimi raziskavami. Vendar javnost zaradi tega še zdaleč ni manj zbegana.

Vera, je zapisal Hume, je “vitalna ideja, nanašajoča se na trenutno občutje ali povezana z njim”.¹ Ta definicija velja tako za religiozno verovanje kot za običajna prepričanja (npr. o tem, da bo sonce jutri vzšlo). Razlika med njimi je zgolj v intenzivnosti. “Vitalne ideje” se oklepamo še dosti trdneje, če jo spremlja zelo realno občutje. Za oslabitev vere ni dovolj, da

¹ David Hume: *A Treatise of Human Nature*, Oxford, Clarendon Press, 1896 (1739), 1. knjiga, 3. del, razdelek 7, 96.

ji postavimo nasproti tehtno znanje: spremeniti ali izničiti je treba občutje, na katero je vezana.

Kako naj ljudje med epidemijo nimajo strastnega odnosa do medicinskega diskurza? Večina med nami, zaprta doma, doživlja mnogo neprijetnih "občutij", ki nas spravljajo v skušnjavo, naj verjamemo znanstvenim obljubam, da bo vse to kmalu mimo. Po drugi strani pa je zaprtost za nekaj ljudi prijetna izkušnja. Te posameznike njihova občutja včasih usmerijo v sledenje najalarmantnejšim zdravstvenim trditvam.

Skrb vzbujajoče je opazovati, kako med prebivalstvom, ki je še pred kratkim komajda razlikovalo med virusom in bakterijo, vznikata medicinsko frakcionaštvo. Ljudje si lahko privoščijo razkošje nevednosti, dokler njihovi premiki, njihovi bančni računi in njihove želje niso odvisni od prevladujočega znanja o novem koronavirusu.

V spopadu med nasprotujočimi si empiričnimi metodologijami ne obstajajo samo različne poti do resnice (kar bi v drugačnih okoliščinah večina ljudi sprejela): obstajajo tudi različne poti do izhoda iz položaja, ki vse bolj spominja na nočno moro. Težko si je predstavljati, kako bi specialistično znanje lahko ne vstopalo v območje javnega v obliki tako spornih trditvev, da bi sprožilo nasprotovanja.

Zakaj nismo več pobožni

Nietzsche se v *Veseli znanosti* sprašuje, "koliko smo tudi mi še pobožni". Znanost lahko ponudi razlog za vse, je zatrdil, razen za "voljo do resnice". Znanstveni duh išče "resnico za vsako ceno" – z drugimi besedami: naj stane, kar hoče. Toda od kod pride volja do resnice, sprašuje Nietzsche, če njenega vira ni mogoče najti v obliki nezanimljivega znanja?

Vredno se je spomniti njegovega odgovora. S trditvijo, da je resnica enotna in da je prizadevanje zanjo vredno še tako velike žrtve, je razsvetljensko znanost podžigal "ogelj /.../, ki ga je zanetila tisočletja stara vera, krščanska vera, ki je bila tudi Platonova, da je Bog resnica, da je resnica božanska ...".² Napredek znanstvenega znanja še zdaleč ni pomenil razkola z religijo, ampak je bil bližje "božji senci", poskusu – morda zadnjemu – podreditve življenja višjemu načelu.

Pobožnost, ki jo je Nietzsche obsojal, je bila vera v Napredek 19. stoletja – vera, ki je zdaj nimamo več. Vendar njegova kritika še vedno zveni

² Friedrich Nietzsche: *Vesela znanost*, Janko Moder, Ljubljana, Slovenska matica, 2005.

resnično v zagotavljanjih, da je edina pot do rešitve v znanosti. Celo ko se znanstveniki zavzemajo za zaprtje v nacionalnem obsegu, zatrjujejo, da se ne vmešavajo v politiko. Politika dejansko ni znanost, predvsem v demokraciji ne. A v epidemiji je svobodo drugih ljudi očitno vredno žrtvovati za resnico.

Toda ključno vprašanje ni toliko vera znanstvenikov v znanost kot odziv javnosti. Kot pravi Nietzsche, si znanstvenik ne želi biti varan, ker sam noče varati. Z drugimi besedami, znanost v bistvu temelji na moralnosti. Želja ne varati drugih je znamenje veličine in krhkosti vere v znanost. Za Nietzscheja je bilo življenje prostor zunanjih podob; znanost je bila zanj usmerjena proti "videzu, se pravi zmoti, prevari, pretvarjanju, slepiti, samozaslepiti".

Teorije zarot se v zvezi z znanstvenimi vprašanji ne pojavljajo zaradi razočaranosti vere, ampak zato, ker vera živi onkraj svojih zmožnosti. Nietzsche pravi, da verjamemo v željo znanstvenikov, da ne bi varali, dokler premoremo vsaj še kanček religiozne vere. Krščanstvo je moralo uporabiti vso svojo moč, da nas je prepričalo, da duhovniki vodijo naša življenja v naše dobro. Danes ima znanstvenik, ki si nadene koretelj, morda prav, ko nas hoče rešiti, vendar je precej prepozno, da bi mu zares verjeli.

Vendar ni vprašanje, ali kvazireligiozna "volja do resnice" v znanosti spodkopava njene trditve. Prej je vprašanje, ali nasprotujoče si strasti, ki jih med pandemijo razvnema medicina, sprožajo spoznanje, da je, kot pravi Nietzsche, "resnični svet naposled postal bajka". Ob pomanjkanju močne vere v resnico je ena sama napaka znanstvenikov za mnoge dokaz, da se znanstveniki zmeraj motijo – in celo, da si naš želijo zavajati.

Znane neznanke

Mnenje, da svetu vladajo zasebni interesi, je mnoge pripeljalo do sklepa, da taki interesi lahko obvladujejo tudi medicinske raziskave. Če hočejo znanstveniki obrniti ta trend nazaj, ne bo dovolj posnemanje religioznega diskurza. Morali bodo razglasiti konflikt interesov. Vendar mnogih laikov niti to ne bo prepričalo o znanstveni upravičenosti omejitev njihove svobode.

Kmalu po začetku pandemije je Jürgen Habermas komentiral, da "mramo v tej krizi delovati z izrazitim zavedanjem o lastnem pomanjkanju znanja".³ Habermasa nikakor ne bi mogli obtožiti ničejanstva. Kljub temu

³ Intervju z Jürgenom Habermasom, *Le Monde*, 10. aprila 2020.

pa njegove besede izražajo neko predstavo o tem, kaj je realno mogoče pričakovati od znanosti. Ne znanstvenikom ne laikom ni lahko nedvoumno priznati, česa ne vedo.

Znanstveniki morajo spoznati, da v primerih, ko nimajo zanesljivega znanja, načelo previdnosti ne zahteva prednostnega upoštevanja najslabših scenarijev. S takim ravnanjem pripovedujemo, da vemo (kaj je treba storiti), tudi kadar ne vemo (kaj je). Kontroverzni francoski mikrobiolog Didier Raoult (zagovornik uporabe hidroksiklorokina za zdravljenje covid-19) je zatrdil, da “zares ve”, kar so drugi samo napovedovali. Soočen, po svojem mnenju, z oligarhijo povprečnosti, je izigral karto “razsvetljenega despotizma”.

Toda ali to v celoti pojasnjuje Raoultovo priljubljenost? Če znanstvenik izjavi, da virus ne more narekovati politične in vedenjske agende, zanika lastno pozicijo. Znanstveniki tako priznajo, da ne vedo, kaj bo prinesel jutri, in da do takrat, ko bodo vedeli, drugim ni treba ravnati, kot da se lahko izognemo bližajoči se katastrofi samo, če bomo ubogali njihove nasvete.

A tudi laik, čigar vero v znanost določa vpliv, ki ga ima ta na njegovo življenje, se lahko od Habermasa nekaj nauči. Spoznati, da ne veš, in ravnati v skladu s tem pomeni opominjati samega sebe, da imaš o virusu lahko samo mnenja, ne prepričanj. Kant je opisal mnenje kot subjektivno in objektivno nezadostno znanje; prepričanje pa je objektivno nezadostno, vendar subjektivno zadostno. To pojasnjuje, zakaj se mu “subjekt” tako težko odpove. Znanstveno védenje je, nasprotno, subjektivno in objektivno zadostno.⁴

Verjeti v znanost – ali da je cilj znanosti, da nas zavaja – pomeni mešati mnenje s prepričanjem. Če bi priznali, da ne vemo, in skušali razumeti svoje stalno pomanjkanje znanja, bi nam to pomagalo ublažiti konflikte okrog znanstvenih resnic. Ob predvidevanju, da bomo morali še dolgo živeti s covidom, lahko mirno stavimo, da bodo zavzemanja nihala med podporo in zavračanjem, kakor se bo pač znanje razvijalo. To je še en razlog, da prepustimo vero stvarim, ki očitno ne iščejo krutega užitka v tem, da nas zavajajo.

Prevedla Maja Kraigher

⁴ Immanuel Kant: *Kritika čistega uma*, prev. Zdravko Kobe, Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2019.

Mnenja, izkušnje, vizije

Foto: Carlos David

Mojca Pišek

Leto parodije

Januarja so svetovni splet preplavile šale o Kitajcih, ki v vokih ali na žaru spečejo vse, kar leze in gre. Mačke, kače, netopirje, marsovce. Brali smo o tem, kako so Kitajci manj kot ljudje: nehigienični, požrešni, čudni. Drugačni od nas. Resni mediji so v svoje novinarske prispevke podtikali kolonialistične in orientalistične predsodke, ko so pisali o “nenavadnih prehranskih navadah” Kitajcev, ki so se jim zdaj kot bumerang vrnile v obliki virusa. Virus, ki ga bodo več kot očitno obvladali, saj so konec koncev v desetih dneh zgradili bolnišnico. Januarja nas je Kitajska resno prestrašila. Virus je našemu doslej neoprijemljivemu strahu dal podobo in besede. Kitajska s svojo geografsko, kulturno in zgodovinsko veličino je tihi globalni magnat, česar se s krepitvijo njene ekonomske moči zavedamo bolj in bolj. Januarja nas ni skrbel virus, čutili pa smo, da se bojimo Kitajske. Zavedeli smo se, da beli Zahod izgublja svoj dominantni globalni položaj, da prihaja čas novih velesil, evropski in ameriški kolonializem pa dihata na škrge. Strahospoštovanje smo čutili, ko je Kitajska na ramenih slabo plačanih delavcev v desetih dneh zgradila bolnišnico, medtem ko se naši strateški investicijski projekti izčrpavajo po eni strani v birokraciji, po drugi v hitrem zaslužkarstvu. Evropa in Severna Amerika sta začutili svojo izčrpanost: če bi se isto zgodilo njima, se z očesu nevidnim sovražnikom ne bi zmogli spopasti sami. Kitajska je edina dežela, ki se virusa lahko znebi, če se ga hoče, onkraj projekta globalizacije in mednarodnega sodelovanja.

Februarja je tihi mlin kapitalizma nevidno mlel dalje. Medtem ko so na Kitajskem gradili nove bolnišnice, so letala v New Yorku, São Paulu in Frankfurtu mirno vzletala proti Wuhanu in drugim kitajskim mestom. Kapital mora, podobno kot virus, krožiti, ostati v gibanju, če hoče preživeti. Veliki fantje so neovirano trgovali, ameriška, kitajska, nemška, britanska, kanadska, francoska, italijanska, britanska, španska, avstralska in brazil-ska podjetja, ki poslujejo z azijskim vzhodom in dobičke kujejo po zaslugi tamkajšnjih nizkih stroškov dela, niso bila pozvana k temu, da nemudoma zaustavijo ves promet in preprečijo hitro širjenje virusa v vse kotičke planeta. Marca smo bili, po nekaj tisoč smrtnih žrtvah po celem svetu, na tla končno pozvani ljudje. Česar niso mogla storiti velika globalna podjetja, so morala storiti srednje velika, majhna in družinska: ustaviti so se morala, nehati kovati dobičke. Po 50 smrtnih žrtvah koronavirusa v Združenih državah Amerike je predsednik Donald Trump odredil zaprtje ameriškega mednarodnega prometa, temu je sledilo zapiranje šol, univerz, trgovin, barov in restavracij. Širom planeta je v supermarketih začelo zmanjkovati konzervirane, nepokvarljive hrane, sanitetnih potrebščin, razkužil in toaletnega papirja. Nekaj časa je kazalo, da bo med pandemijo to naš največji problem.

Medtem ko smo se med policami ravsali za delikatese in so države druga od druge panično kopirale ukrepe, smo se tolažili s tem, da nas je virus povezal in združil v globalno občestvo. Začeli smo si pripovedovati zgodbo, da smo na omejitve svoboščin in ustavitve življenja pristali, ker je naša civilizacija etična in ne bi mogla živeti sama s sabo, če bi dopustila, da njeni najšibkejši in najstarejši umrejo. V resnici nas je bilo strah, zase in za naše najbližje. Za devetletnega sudanskega vojaka s kalašnikovko, indijsko deklico, ki reciklira naš računalnik, Sirca, ki se na dotrajanem plovilu prebija čez razbesneli Mediteran, ter kamboško nosečnico, ki naš naslednji par jeansa namaka v strupeno barvo, nam je bilo še naprej vseeno. Kot je bilo marsikomu vseeno za virus. Denimo ljudem v deželah, kjer trpijo splošno pomanjkanje, revščino, lakoto, vojno, nasilje, diktaturo, ekološko degradacijo. Ali pa v deželah, kjer množično morijo bolezni, ki smo jih v razvitem svetu že davno pregnali ali omejili: HIV, tuberkuloza, ebola, malarija, zika, gripa, pljučnica, hepatitis.

Virus je v naša življenja prinesel strah, nezmožnost, da ga odrinemo na stran. Ogledati smo si ga morali z vseh zornih kotov in pozorno proučiti. Pokazal nam je, kako dramatično nas je sodoben življenjski slog odtujil od zakonov narave. Medicina je dramatično napredovala in lahko pozdravi večino naših tegob. Operativno nam lahko nadomesti kateri koli organ

v telesu razen možganov, naše telo lahko rekonstruira in popravi po vseh vrstah poškodb in bolezni. Obsedenost z rekreacijo, zdravim življenjskim slogom, hiperkorektnimi dietami in neprestano osebno rastjo nas skorajda navaja na misel, da smo tu za vedno. Živimo skrbno in preudarno, načrtujemo za prihodnost, kot da bi bil končni cilj življenja večnost. Naša sodobna življenja so v marsičem na avtopilotu, tovarniško predprogramirana. Vse nam je bodisi predpisano, pripisano ali priporočeno. Redko sprejemamo odločitve o življenju in smrti. Kjer ni velikih odločitev, tudi ni soočanja s strahom. Virus je ustvaril okoliščine, v katerih se je človeštvo s strahom soočilo neprostoovoljno in nepripravljeno. Predvsem pa smo se s strahom soočili vsi hkrati, kar je povzročilo silno napetost in tesnobo. Virus nam je mnogim prvič v življenju pustil priokus totalne katastrofe, primarni občutek kaosa, nasilja, surovosti, brezumnih sil, s katerimi se ni mogoče pogajati in ki so obvladovale življenja naših prednikov. Virus je v naša življenja spet prinesel tiranijo, neizprosno avtokratskost še zadnje neobvladljive samodržke, ki lahko z nami počne, kar se ji zahoče: naravo. Naravo, ki včasih naredi tako, da 75-letnik od nečesa zboli in umre. Za trenutek smo bili pred njo ponižni.

Začeli smo sanjati o možnosti velikega povratka socializma. O tem, da bi se socializem pokazal kot odgovor na zagate časa in kapitalizmu odmeril mesto, kamor spada – na smetišče zgodovine. V srcih sta plala upanje in optimizem. Pandemija in postpandemično obdobje se morata izteči v nekaj dobrega, smo si rekli. Nenadoma smo začeli razbirati znamenja. V tem, kako so Britanci zaščitili svoj nacionalni ponos, javni zdravstveni sistem NHS, in tem, kako je konzervativna vlada razdelila pomoč med vse, ki so bili ob prihodek ali službo. Znake velikega povratka socializma smo videli, ko je Trump neki tovarni ukazal, da nemudoma izdelava zadostno število zaščitnih mask. Socializem smo videli v vznikanju samoorganiziranih socialnih projektov v leglu kapitalizma, v ZDA. Verjeli smo, da bodo delavci širom sveta, ko jim bodo iz socialnih stisk pomagale vlade, končno izkusili učinkovitost socialnih mehanizmov, in ko bodo enkrat “prišli naokus”, ne bodo več hoteli nazaj. Zaupali smo, da bo zdravstvena kriza empatije in ljubezni do javnih zdravstvenih sistemov naučila tudi priletno gospodarsko in politično kasto, zdaj ko je jasno, da se virus ne ozira na plačilni razred.

Spet smo začeli čast odmerjati tradicionalnim poklicem: medicini, delu v zdravstvu, izobraževanju, kmetijstvu, komunalni, prehranski, trgovski in transportni industriji. Pandemija nas je vrnila bližje koreninam. Še včeraj kul poklici, ki na trgu ustvarjajo dodano vrednost in mešajo meglo, naenkrat niso uživali nobenega spoštovanja. Resno nas je začelo zanimati,

kam vse to vodi. V revolucijo? Veliko parado s pihalno godbo in cvetjem? A šele, ko bo virus pregan in bo množično zbiranje spet dovoljeno. Se bodo desničarske prokapitalistične stranke spontano prelevile v levičarske? Morda bodo še naprej rjovele proti socializmu in prisegale na prosti trg, medtem ko bodo v isti sapi tovarnam odrejale, da pečejo kruh, državljanom pa delile univerzalni temeljni dohodek.

Pandemija je od prvega dneva posel kot vsak drug. Je še en življenjski cikel kapitalizma. Posel, ki je konsolidiral položaj velikih globalnih korporacij, političnemu razredu pa prinesel možnost učenja od socialnega eksperimenta. Politiki zdaj vedo, kako hitro je mogoče izprazniti ulice in kakšne argumente je treba za to navajati. Oblasti zdaj v praksi vedo, da strah zmanjša našo kritično pozornost, podobno kot so se delodajalci lahko na lastne oči prepričali, da je petdeset zaposlenih odveč, ko pa lahko enako delo opravi pet delavcev, ki za nameček to počnejo od doma. Delavci, ki se v službi ne srečujejo in se ne pogovarjajo, ne morejo biti angažirani za sindikalno delovanje. V ZDA so pred kratkim s študijo dokazali, da je zmanjšanje članstva v sindikatih (in posledičen upad delavske moči) daleč najpomembnejši razlog za ekonomski prepad med bogatimi in revnimi. Delo od doma je postalo normativno in zaželeno, nevarnost prekarizacije pa se zdaj kaže tudi poklicem, za katere smo mislili, da so pred njo varni: delavci v izobraževanju, javni uslužbenci ... Deregulacija tam, kjer bi potrebovali več regulacije, in regulacija povsod, kjer bi potrebovali deregulacijo. Povečala se je družbena sprejemljivost regulacije javnega zbiranja in prostega gibanja. Regulacijo smo uvedli v prosti mednarodni pretok ljudi in s tem iz steklenic izpustili duhove nacionalizmov in rasizmov. Tudi in predvsem dosedanja talilnica narodov. Prva predsedniška gesta Donalda Trumpa davnega leta 2017 je jasno napovedala obrat v radikalizem: vstop v ZDA je za začetek onemogočil muslimanom. Zakon, ki so ga višja sodišča hitro ovrгла, je hkrati zakon, ki ga je pandemija vrnila v podeseterjeni obliki in končno s podporo širše javnosti.

Čez noč se je pokazalo, da naše unije, meddržavni pakti, naddržavna zaveznitva, sporazumi in sodelovanja niso tako trdni in zanesljivi, kot smo mislili. Prometne povezave so čez noč oslabele, politične naveze so se zašibile. Nekaj evropskih držav se je zapletlo v konflikte v zvezi z dobavo medicinske opreme. Letenje na drugi konec sveta je za navadne smrtnike postalo nepredstavljivo. Mednarodna skupnost, vladavina miru in solidarnosti so se izkazale za nedosegljiv ideal. Države širom sveta so se osamosvojile kot v nekakšni globalni parodiji brexita. Zgodila se je domino reakcija državnega izolacionizma, ki ga ne pomnimo vse od padca

komunizmov in socializmov v Vzhodni Evropi. Nenadoma ni bilo nobene naddržavne tvorbe ali matere države, ki bi igrala vlogo svetovne policistke, vse so bile preveč zaposlene same s sabo. Nacionalne meje v Evropi že dolgo niso bile tako pomembne. A hkrati je bilo iz dneva v dan bolj jasno, da še nikoli nismo živeli v tako očitno globalno povezanem, do zadnjega atoma prepletenem svetu, v katerem nam vsem pretijo iste nevarnosti in iz katerega se države ne morejo izvzeti, tudi če bi se hotele. Zaživeli smo v shizofrenem svetu, v katerem je globalizacija naš demon in angel hkrati.

Da lahko tista tovarna v lasti zahodne korporacije nekje globoko na azijskem vzhodu tudi v tej krizi vseh kriz še naprej deluje, kot da ne bi bilo nič, smo se morali mi odpovedati odprtim mejam, prostemu pretoku ljudi, potovanjem, možnostim spoznavanja drugih kultur, iskanju službe na drugem koncu sveta, ustvarjanju novih prijateljev na vseh celinah. Fotografije polnih mediteranskih plaž so naenkrat dobile patinast videz. Virus je obehtal, da industrijo množičnega turizma pošlje na smetišče zgodovine, kar si najmanj zasluži, saj je turistična industrija med zadnjimi, ki se še obirajo s trajnostnimi razvojnimi načrti. Trideset let je rasla na pogon optimizma, da bo nebo ostalo modro, da bodo meje vedno odprte, da bo srednji razred v neskončnost bogatel, grožnje pa bodo ostale abstraktne. Ni se zmenila za negativne okoljske, socialne in kulturne učinke, ki jih povzročajo. Omogočila je razcvet velike onesnaževalke, nizkocenovne letalske potniške industrije, in izstavila visok račun priljubljenim destinacijam v obliki kulturne degradacije, izgube identitete, onesnaževanja in prometnih krčev. Mesta, kot so Amsterdam, Rim in Dubrovnik, vse manj pripadajo domačinom, ki v njih živijo. Tudi slovenski kraji in mesta, ki so v zadnjih desetih, petnajstih letih doživeli občinsko vodene turistične preporode, izgubljajo lastni prepoznavni značaj in se spreminjajo v razglednice, na katerih se morajo lokalni trgovci za obstanek boriti s ponudniki cenenega, ki imajo v mislih zgolj hiter zaslužek. Ko turizem branimo, češ da v lokalna okolja prinaša prepotreben denar, pozabljamo, da v kapitalističnih pogojih tudi turizem predvsem socialno degradira: dobičke nosi lastniku in investitorju, ob strani pa ustvarja armado slabo plačane, pogosto prekarne delovne sile. Za nameček turizem omogoča razcvet parazitskih ekonomskih modelov in Ponzijevih shem, kakršna je Airbnb, ki v turistično oblegana mesta vabi špekulante z nepremičninami ter odganja njihovo dušo – prebivalce.

Kako malo je pomemben denar, ki ga turisti prinesejo v mesto, so pred leti lepo povedali v Barceloni, kjer so se pod geslom *Tourists go home, refugees welcome* zavzeli za migrante, ki jih je prineslo pred njihovo obalo, ter v isti sapi zahtevali, da jih mestne oblasti rešijo pred vsako leto hujšim

valom turistov. V svojem mestu raje vidijo priseljence brez prebite pare kakor pa turiste, ki v Barceloni pustijo trideset milijard evrov letno, preprosto zato, ker priseljenci mesto gradijo, soustvarjajo in bogatijo, medtem ko ga turisti po uporabi zavržejo. Podobno so začeli med pandemijo razmišljati na Baliju, otoku, ki je simbol globalnega masovnega turizma. Na pokroviteljstvo zahoda, ki ga menda skrbi, kako bo Bali preživel brez počitniških dolarjev, Balijski odgovarjajo s preusmeritvijo h kmetijstvu, ki je otočane preživljalo tisočletja. Napovedujejo, da bo tipičen balijski turist prihodnosti – Balijec. Tipični slovenski turist je medtem postal Slovenec. Turistične bone nam je podarila država, ki se ne zmeni za to, ali so delavci v turizmu ustrezno plačani, ali podjetja upoštevajo ekološke standarde ter ali dobičke, ki jih ustvarjajo, vračajo v skupnost.

Slovenija je medtem končno postala Švica: za spremembo zadovoljna sama s sabo. Do junija smo virus premagali, državo so preletela vojaška letala, vlada je uradno razglasila konec epidemije na naših tleh. Ponosni smo bili nase, ker nam bolezen ni pobrala veliko ljudi, in ponosni na našo dediščino socializma. Po eni strani na mentaliteto in kulturo paternalizma, v središču katere je prepričanje, da nam odgovore in rešitve za vse probleme dolguje država. Po drugi strani pa na stvarno dediščino dobro delujočih institucij, ki smo jih podedovali iz prejšnje države, predvsem zdravstvenih in socialnih. Ko je vlada preklicala pandemijo, je preklicala tudi “ekonomske ugodnosti iz marčnih zakonov” ter mnoge državljane ujezila. Slovenci ne bodo protestirali za pravico do dela kot zaslepljeni Američani, ki se želijo brez ene same delavske pravice izčrpati dvanajst ur na dan, sedem dni na teden. Epidemijo globalnih razsežnosti smo Slovenci spremenili v prepir o tem, kdo in do kdaj je lahko deležen socialne pomoči. Pandemija je pokazala, da naša vizija pravične družbe v resnici sega v nebo: vse do univerzalnega temeljnega dohodka (UTD). Med drugim valom je nato epidemija pokazala naš drugi obraz, bolj demoničnega. Razkrila je, kako je slovenska osamosvojitve, če o njej razmišljamo kot o nikoli dokončanem procesu, v resnici spodletel projekt, saj je Slovenija v prvih tridesetih letih zapravila vse svoje dragulje, tudi in predvsem javnozdravstvenega. Kljub temu pa je vladajoča desnica od nas med epidemijo zahtevala povezanost, enotnost in složnost, ki so v prvo, pred tridesetimi leti, omogočili vzpon političnega nacionalizma in njegovih likov. Očitali so nam egoizem, ker se menda v javnozdravstveni krizi ne odpovedujemo in ne žrtvujemo dovolj. Kot da ne bi bila egoizem in narcisizem ključna produkta visokega kapitalizma, ki smo si ga tako želeli in za katerega smo neučakano zastavili socializem. Za krize in vojne je značilno, da v politično sfero pritegnejo izdatno

količino moralno spornih likov. Razne avtoritarne karakterje, ki bi radi svoj trenutek na odru vzgojno-moralne superiornosti, razne epidemijske dobičkarje, ki v enem trenutku pridigajo narodno složnost, v naslednjem pa sklepajo posel za dobavo opreme bolnišnicam in premočno spominjajo na trgovce z orožjem. Razdor in razkroj po naravi privlačita golazen in mrhovinarje. Poetična pravica je v tem, da se je osamosvojitvena elita na oblast povzpela tako rekoč sočasno z začetkom epidemije pri nas. Da lahko Slovenci končno razumemo kaos in svoja čustva v epski bitki proti epidemiji, je treba zgolj razumeti, kako vroče so glave generalov. In kako čudovito leto 2020 so imele, ker jim je splet okoliščin podaril najprej oblast, potem pa še ultimativnega sovražnika. Militaristični diskurz totalnega boja proti enemu, lokaliziranemu sovražniku, ki zahteva narodovo enotnost, je edini diskurz, ki slovenski desnici omogoča vitalnost. Konflikt je edino okolje, v katerem desnica cveti, ko si ustvarja navidezne in resnične sovražnike ter demonizira in onemogoča nasprotnika, naj bodo to petkovi protestniki, novinarji ali kulturne organizacije.

Čisto nebo nad velemesti in divje živali na urbanih tratih so bile kratkotrajne pozitivne posledice deloma ustavljene ekonomije. Medtem pa so trajnostni ekološki ukrepi zaradi boja s pandemijo potisnjeni na stranski tir. Sredstva za ekološkovarstvene projekte se prelivajo v investicijske, z izgovorom, da je treba poživiti zdesetkano ekonomijo. Priča našega obrata v preteklost je čez noč spremenjen odnos do plastike. Pred pandemijo je pri zavračanju plastike, predvsem tiste za enkratno uporabo, marsikje že odlično kazalo, a z virusom in strahom se je plastika vrnila v velikem slogu: maske (njihova razpadna doba je 450 let), rokavice, hrana, ki nam jo trgovci zapakirajo v eno, dve, tri vrečke, plastenke razkužil, halje, vizirji, plastične pregrade, veliki povratek plastičnih krožnikov in pribora. Ko več kupujemo na internetu, kupujemo tudi več plastike. Proti korporacijam, ki so se ob prvi priložnosti izneverile dobri praksi in zgledu, se lahko borimo z bojkotom. Težje se borimo proti lastnim navadam: plastika se je spet vrnila v način našega življenja, vsakodnevne male izbire. Lobisti plastične industrije so svoj produkt uspešno predstavili kot edino obrambo pred virusom, dokler ne bo cepiva, četudi v zdravstvu zagotavljajo, da so izdelki za večkratno uporabo z epidemiološkega vidika enako ali bolj varni od plastike.

Kultura preventive za vsako ceno je na slab glas spravila javni promet, od katerega bežimo v svoje avtomobile, v katerih naj bi se nas po novem vozilo čim manj, vsekakor pa naj se ne bi vozili v družbi neznancev. Pod pritiskom sta arhitektura in urbanizem, ki sta še do včeraj razmišljala, kako

javno in privatno graditi tako, da se lahko ljudje z njunimi rešitvami čim bolj učinkovito povežemo, zdaj pa sta prisiljena tuhtati, kako nas čim bolj ločiti ter kako narediti naše bivanje in premikanje karseda sterilno. Posledica razpuščanja javnoprometnih mrež in obrat od skupnostnega k individualističnemu v gradnji bosta še manjša dostopnost javnega prometa in stanovanj, še posebej za socialno najbolj ranljive.

Raziskave so pokazale, da smo, kadar nas je strah bolezni, manj naklonjeni celo kreativnosti in umetnosti. To pomeni, da bodo pozivi ustvarjalcev, da naj jih države zaščitijo pred negativnimi učinki pandemije, naleteli na še bolj gluha in nezainteresirana ušesa kot običajno. Manj zaželeni so celo izumi in inovacije. Čisto preprosto: kadar je družba pod pritiskom neke nevarnosti, je na udaru vsak najmanjši znak izvirnega mišljenja. Nič od tega ni dobra novica za vse tiste, ki verjamejo, da nam pandemija ponuja možnost, da preizkusimo vse naše najbolj progresivne ideje in svet zgradimo na novo. Uvajanje UTD še nikoli prej ni bilo tako nujno, a psihološka pripravljenost državljanov na novosti še nikoli ni bila tako nizka.

Mediji niso v nobeno pomoč. Raziskujejo kakovost in lastnosti razkužil, ki so nam na voljo na trgu, svetujejo o njihovi pravilni rabi ter lovijo goljufe, ki nam na vhodih trgovin in restavracij ponujajo škodljive in neučinkovite mešanice. Pandemija je pripravila in utrdila svež teren za lenobno novinarstvo, ki vsebine ustvarja po liniji najmanjšega odpora. Sestavljajo ga senzacionalistična branja števil, tekanje na novinarske konference govorcev in strokovnjakov ter "raziskovalni" prispevki, s katerimi skušajo pri gledalcih in bralcih vzbuditi čim bolj čustvene odzive. Dobra informiranost državljana pomeni, da ta pozna vse negativne zdravstvene, ekološke, socializacijske, socialne, ekonomske in kulturne učinke totalne vojne proti virusu. Kjer ni niti dobre informiranosti niti zaupanja v politiko in njene institucije, je pa preobilje državnega pokroviteljstva, ki ga mediji s svojimi avtomatizmi in inercijo zgolj potencirajo, se ustvarja družbena klima otročjega upiranja še tako razumnim preventivnim priporočilom in gojišče teorij zarote.

A naša največja izguba je totalna odtujitev politike. Spet smo mi v lasti oblasti, nič več ni oblast naša last. Politika je znova naš policist, v najboljšem primeru socialni delavec. Še včeraj smo nanjo lahko naslavljali družbene aspiracije. Vlade širom sveta smo klicali na odgovornost, te pa so se pred utemeljenostjo in tehtnostjo naših zahtev potile. Vsi naši ključni družbeni problemi so kompleksni in zahtevajo nepriljubljene ukrepe. Še včeraj smo goreče agitirali za veganstvo, za takojšnjo klimatsko politično akcijo, za socialno državo z močnim javnim zdravstvom, za podporo

kulturi in umetnosti, za obdavčitev najbogatejših in pravično porazdelitev družbenega bogastva. Bili smo za konec kapitalizma, za odgovorno in zmanjšano potrošnjo, za redefinicijo socializma v moderni državi. Bili smo aktivisti za pravice migrantov in manjšin. Trdili smo, da zdravilo za najbolj smrtonosni virus na planetu že imamo – imenuje se hrana. Virus nam je vzel pravico, morda le pogum, da zahtevamo še kar koli drugega kot varnost.

Morda nam je virus dal možnost odmora. Predolgo reševanje pretežkih problemov je izčrpavajoče. Dolga leta in desetletja nismo znali govoriti in sanjati o ničemer drugem kot o pravičnejši družbi. Utrudili smo se. Kdo se ne bi, če se prav nič ne premakne, razen tega da na policah supermarketov vsak dan nov izdelek obljublja, da je eko, bio, zelen, lokalni, organski, trajnostni in pravičen. Prišel je virus, se pokazal kot problem in ponudil rešitev: preusmerimo vse svoje sile, dobre upe in pravičniške aspiracije na preprosto “slabo novico, zavito v proteinski ovoj”, kakor je virus leta 1977 definirala biolog Peter Medawar. Končno je tu: sledljiv, merljiv, obvladljiv problem. Oddahnili smo si. Za trenutek smo lahko odložili delo in skrbi: vse tiste utrudljive družbene in osebne boje, ki nas iz leta v leto bolj frustrirajo, ker ni hitrih rezultatov. Ker zanje ni hitrih antigenih testov, ki bi pokazali, ali smo pozitivni ali negativni. Virus nas je našel tam, kjer nam zmanjkuje energije, ker nas okolica nenehno prepričuje, da je energija vredno vlagati le v to, kar prinaša hitre, vidne, otipljive, kvantitativne rezultate: denar, lastnino, preštete prijatelje in korake na dan, število všečkov, optimizirane nastavitve. Virus je enostaven: manj ga je, bolje je. Manj ga je, boljši smo.

Težje izmerimo, kako dobri smo v demontaži kapitalizma, in to je demoralizirajoče. Vemo, da je kapitalizem slab, a ne vemo, kako se ga rešiti. Razumemo, da se nam bliža ekološka katastrofa, a ugibamo, kako jo ustaviti. Vemo, da družbena neenakost vodi v revščino vseh, a ne zberemo poguma, da bi naredili uzdo pohlepu. Z nelagodjem operiramo s koncepti, kot so prevrednotenje vrednot, poenostavitev življenja, prerazporeditev bogastva. Ne znamo si predstavljati družbene akcije in bojimo se osebne investicije. Odpovedi in žrtev. Zato pa virus, navodila so jasna, žrtve pa sprejemljive: maska, higiena, manj druženja. Epidemija ni virus. Epidemija smo ljudje. Virus je resničen. In je metafora. Za to, kako dobre namene imamo, kako globoko v nas je vsajen čut za družbeno pravičnost in kako brezmejno utrujeni smo od nikoli končanega boja zanj.

Pogovori s sodobniki

Diana Pungeršič s

Tino
Popovič

Foto: Armačija Smečkar

Pungeršič: Ker vsa razvejena kulturno-umetniško-izobraževalna dejavnost, o kateri se bova pogovarjali v nadaljevanju, nastaja (ne)posredno pod vašo taktirko, torej pod okriljem Zavoda Divja misel, bi vas za začetek vprašala, kdo je Tina Popovič. Kako bi se sami opredelili?

Popovič: Opredelitve, fiksacije so po navadi težavne, začasne. Verjetno sem dobra opazovalka, malo je nujnosti in samoumevnosti, ki me držijo, vse ostalo je stvar sprotnih premislekov in odločitev. Če delaš s sposobnimi, odprtimi in hitrimi ljudmi, je takšno delovanje užitek, redko se zagozdiš. Zanimajo me ljudje, delovanje v kolektivih, povezovanja v skupnosti.

Če govoriva o delu, me zadnje desetletje opredeljuje snovanje javnih prostorov, začasnih in stalnih, posvečenih knjigam. Vodim Vodnikovo domačijo (Hišo branja, pisanja in pripovedovanja) in pisarno Ljubljane, Unescovega mesta literature, ki povezuje literarno skupnost v Ljubljani. Knjižnico pod krošnjami, ki v poletnih mesecih v javni prostor že več kot petnajst let prinaša organizirano branje pod drevesi, zadnja leta spremljam le napol. Vodenje je prevzela izjemna in vsestranska Gaja Naja Rojec. Na stvari, ki jih počnemo, in svoje sodelavke in sodelavce na zavodu Divja misel sem izjemno ponosna.

Pred dnevi, po zaključku spletnega sejma knjig, je pogovor nanesel na to, kako smo se, v delovnem smislu, znašli, kjer smo. Radovednost,

Tina Popovič

srečanja, naključja, improvizacija, natančnost in nekatere sposobnosti so me prinesle sem, kjer sem. Po koncu srednje šole sem kolebala med študijem arhitekture, oblikovanja na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje ter filozofije. Študirala in diplomirala sem iz slednje, delovala pa, že v času študija, v kar nekaj kolektivih. Verjetno me definira tudi to, da zadnjih dvajset let živim in delam v Ljubljani in sem mama, trenutno dvema najstnikoma.

Pungeršič: V vašem delovanju se pravzaprav kažeta obe omenjeni zanimanji; ljubezen do mišljenja in ljubezen do oblikovanja prostorov, le da so ti “zamišljeni”, a zato nič manj resnični ali potrebni. Prav gradnja teh novih miselnih prostorov pa se zdi v naši (majhni in ogroženi) družbi precej naporna naloga, če že ne tvegana. Slovenci se preveč divjih misli bojimo, hitro primemo v roke škarje za obrezovanje. Za vami so že res dolgoletne izkušnje delovanja v javnem prostoru in sodelovanja z najrazličnejšimi javnimi in zasebnimi zavodi, tudi s tujimi kulturnimi prostori. Ali opazite kakšne spremembe v odzivih na vaše sicer res premišljene pobude in kako bi sami primerjalno ocenili naš “Blatni dol”?

Popovič: Ne gre le za miselne prostore; fizični prostori, v katere umeščamo vsebine, in načini, kako so ti oblikovani in kako komunicirajo, pomembno

vplivajo na vsebine same, na njihovo snovanje ter na to, koga bodo pritegnile in v kolikšni meri. Upravljanje z javnim prostorom, kot je Vodnikova domačija, prinaša tudi stalen prepih, raznolike glasove, takšne in drugačne, in naša vloga in odgovornost je tudi, da izbiramo, postavljamo poudarke in podeljujemo pomene. Dobri uredniški izbori, naj bo to festival, knjižna zbirka, knjigarna ali literarna hiša, so pomembni. Za uredniškim delom je nekdo, ki na posameznem področju raziskuje, misli in izbira za nas. Z leti smo pridobili zaupanje tako splošne kot strokovne javnosti in številnih organizacij, domačih in tujih, s katerimi sodelujemo. In sodelovanja, če so dobra, po navadi vsem prinesejo veliko.

Načinov, na katere delujemo v svetu, pa je skoraj toliko kot ljudi. Z našim se skušamo po svojih močeh odzivati na potrebe, ki jih zaznamo v prostoru in času, ter snovati in ponuditi tisto, za kar presodimo, da je smiselno. Strokovno prihajamo z različnih področij, odprti smo za predloge, pobude od zunaj. Pridobili smo osnovno infrastrukturo za izvedbo vsebin in vse to nam omogoča, da se lahko relativno hitro odzivamo, sodelujemo. Koraki, poskusi, ki se jih lotevamo, čeprav majhni, pa nekaj prinesejo, tudi s ponovitvami in predvsem na dolgi rok.

Ob tem smo veseli odzivov, ki prihajajo na naše delo, tudi kritik. Izmenjevanje pogledov – tudi nasprotnih ali nezdružljivih – in razpravljanje sta bistvena za živost, sobivanje, razvoj, sta nekaj najpomembnejšega. Je pa res, da so zadnja leta zaradi različnih razlogov – tudi zaradi številnih novih kanalov, ki izražanje mnenj dopuščajo vsakomur, ter slabih in grobih zgledov številnih na položajih – na površje izstrelila mnogokaj, kar je sicer obstajalo že prej, a je, tudi zaradi tihega družbenega konsenza, ostalo zadržano, ni vstopilo v javni prostor. Brezsravnost, žaljivost, tudi polpismenost, s katerimi prihajamo v stik zdaj, so zagotovo spremembe, na katere se nočemo navaditi.

Pungeršič: Potencial Vodnikove domačije, ki jo upravljate od leta 2015, zdaj torej že v drugem mandatu, ste več kot očitno znali prepoznati in ga tudi napolniti. Omenili ste subjekte, s katerimi sodelujete, pravzaprav so vsi ti na neki način tudi našli oziroma ustvarili svoj kotiček na domačiji, ki je dandanes ne le prireditveni prostor, temveč tudi knjigarna, igralnica/ustvarjalnica, pisarna za besedne ustvarjalce, festivalni prostor, galerija, idejni inkubator ... Za nami je koronsko leto, ki je vrata vaše Hiše dobesedno čez noč zaprlo, a to nikakor ni zadušilo vašega delovanja. Hitro so se odprla druga spletna vrata in okna. Kako ste sami doživljali ta prehod?

Popovič: Delo v kolektivu je pri vsakem od nas tudi v tem zadnjem letu igralo pomembno vlogo. Nekako smo drug drugega spodbujali in vseskozi delovali, kot se je le dalo. Sodelavke in sodelavci imajo na posameznih področjih svoje vizije in načrte, te vseskozi prepletamo in iščemo dolgoročno možnost za njihov razvoj, sama skrbim še, da se to, kar počnemo, sestavlja v smiselno celoto. Program za otroke, naj bo to družinsko preživet čas s knjigami ali ponudba, ki lahko navduši šolski razred, ki s knjigami pri nas preživi kulturni dan, vse to je bilo treba razviti, korak za korakom, v skladu z možnostmi. Na začetku je bila le ideja, in če je ne bi zagrabila Špela Frlic skupaj s Katjo Preša, se ne bi razmahnila v tolikšni meri in ne bi živela na tak način. Enako galerijski program; najprej je bila le ideja o prostoru, ki se posveča ilustraciji, o prepletu podobe in besedila, zdaj je to galerija, vpisana na zemljevid mestnih galerij, prostor, kjer ne le da potekajo številne odmevne razstave s področja ilustracije, temveč tudi pomembno povezuje področje in ustvarjalce ter se sestavlja v center za ilustracijo. Program vodi izjemno sposobna Maša P. Žmitek.

Odkar upravljamo domačijo, tukaj nastajajo tudi vsebine, ki jih prej v mestu ni bilo, pri tem veliko poslušamo, se med seboj usmerjamo in razpravljamo, tudi o dilemah, zmožnostih in omejitvah. Te so naša stalnica. Omejitve in improvizacije smo skratka vajeni, in ko smo se lani znašli v karanteni, smo prek zaslonov veliko debatirali, kaj od načrtovanega je smiselno prenesti na splet ter kako in kaj bi bilo dobro na novo ustvariti v novih pogojih delovanja. Nekaj časa so nas, jasno, prevevali dvomi, ali ima vse skupaj sploh kak smisel, potem pa smo se strinjali, da nas delovanje v novih razmerah zanima, če bo na sporedu le tisto, za kar bomo presodili, da lahko dobro deluje na spletu in da bo tudi v tehničnem smislu dobro izvedeno. Ohranitev nekaterih standardov, tudi v nemogočih pogojih, je nujna in videasti in animatorji, s katerimi smo že prej veliko sodelovali, so kar naenkrat postali nepogrešljivi del naše ekipe.

Kar nekaj reči smo preizkusili v tem letu in marsikatera se je izkazala tudi kot dobra dopolnitev siceršnjim živim dogodkom. Še bolj se zavedamo, da z vsebinami, ki jih pripravljamo v Šiški, dosežemo relativno majhen del publike in da je nekatere, četudi na spletu, vredno deliti širše, in to bomo skušali ohraniti. Maša, ki vodi galerijo, je prva pri nas preizkusila postavitev razstav v 3D-virtualni prostor, kar je bil podvig in zanimiva izkušnja, po letu dni, ko smo vsi čakali na čas, ko bomo spet lahko razstavljali in vabili v fizični prostor, pa ne več. Je pa to morda način, na katerega je mogoče razstave arhivirati.

Čas brez dogodkov v živo nam je še bolj pokazal tudi, koliko časa in sredstev na domačiji posvetimo pripravi in izvedbi dogodkov. Poleg vsebinske zasnove in komunikacije z gosti tudi pripravi prizorišča, komunikaciji s hostesami, tehniki, mediji, pogostitvami in našo, sicer bistveno vlogo gostitelja, pogosto pozno v noč. To ni kar tako in pri nas za to najbolje skrbi Irena Plešivčnik. Ko dogodkov v živo ni bilo, smo se lahko posvetili tudi rečem, za katere sicer ne najdemo časa in sredstev. Končno bomo dobili spletno stran, kot skrbniki Vodnikove dediščine smo uspeli ustvariti nekaj video vsebin, ki jih lahko v prihodnje uporabimo ob obiskih skupin ali programih za šole, Špela Frlic se je posvetila Pripovedovalskemu studiu, ki razvija orodja, s pomočjo katerih lahko otroke na zanimiv način pritegnemo k pripovedovanju. Knjigarna domačije se je razmahnila in še bolj profilirala ter se povezala z dogodki, za kar je zaslužna Pia Prezelj, ki se je naši ekipi pridružila lani poleti. Ja, veliko se je zgodilo tudi v letu, ko se ni dogajalo veliko.

S sodelavci pisarne Ljubljane, Unescovega mesta literature, ki ima tudi svoj prostor na domačiji, iščemo smiselne načine povezovanja in podpiranja literature v mestu. Sodelujemo na vse strani, s festivali, mediji, organizacijami, združenji in v času karantene, ko so založniki, sploh majhni, ki jih je največ, poročali, da so v stiski in da je treba iskati nove poti do bralcev in promoviranja kupovanja knjig, smo praktično čez noč pripravili prvi spletni sejem knjig, ki so mu nato sledili še drugi, na zraku; in v času, ko se pogovarjava, se je ravno končal drugi spletni sejem knjig, Sejem s kavča, na katerem je letos več kot 50 založnikov skupaj ponujalo več kot 500 knjig, vse na enotni spletni strani s skupno košarico. Šlo je za pilotni projekt, preizkusili smo tudi skupno distribucijsko mesto, uspešno, in domačijo smo za teden dni spremenili v majhno tovarno knjig, kjer smo sprejemali naročila, zavijali knjige ter jih predajali in pošiljali na vse konce in kraje. 1.700 knjig smo prodali v štirih dneh, ni slabo.

Pungeršič: Jedro, iz katerega izpeljujete vse svoje dogodke, je knjiga oziroma literatura, pri čemer pa dajete prostor predvsem “deficitarnim” vsebinam. Kako prepoznavate (miselni, kulturni, vsebinski) primanjkljaj? Kateri so vaši kriteriji?

Popovič: Že začetek pred začetkom, ko sva s Katjo Preša pripravili prijavo na razpis za upravljanje domačije, je bil turbulentno zanimiv. Časa ni bilo dosti in razmišljali sva, katere vsebine bi lahko živele na domačiji in vzporedno s svojimi zanimanji in poznanstvi tudi o vsebinah, ki v mestu niso imele stalnega prostora in bi se v Šiški lahko razmahnile, zaživele.

Precej tega, kar danes na domačiji počnemo, je bilo zapisanega že v tistem dokumentu, snovanje pa je potekalo tudi z mislijo na prostorske pogoje. Ena od sob domačije se je recimo takoj prikazala kot soba za pisanje. In vrt z velikimi starimi kostanji za idealno poletno prizorišče.

Na oblikovanje programa seveda vplivajo naše osebne preference, zanimanja, občutek, tudi za ljudi, margino, to je osnova, naši kriteriji pa so relativno visoko postavljeni, ne glede na pogoje, tako na vsebinski kot izvedbeni ravni. In potem je tukaj še način delovanja; nam je blizu osebni pristop, odprtost, smo radovedni in poslušamo veliko tega, kar pride na ušesa ali potrka na vrata. In veliko se pogovarjamo. Vsak torek imamo kolegij, ki se redko hitro konča.

Pungeršič: Odraslo publiko denimo naslavljate z več pogovornimi cikli – izpostaviva lahko serijo dogodkov Palestina v besedi, ki jo kurira Kristina Božič, cikel O afriški literaturi, ki ga vodi Aleksandra Gačić, ali pa cikel Ispeci pa reci, v katerem spoznavamo najrazličnejše ustvarjalce s področja nekdanje Jugoslavije in ga pripravlja Maida Džinić Poljak. Kako ste splekli vaše sodelovanje?

Popovič: Odprli smo vrata, poslušali in izrazili zanimanje. Gre za literature in zgodbe in prostore, o katerih se premalo govori, pogovarja. Najprej je na vrata domačije potrkala Aleksandra Gačić in skupaj smo zasnovali serijo dogodkov o literaturi Afrike, Maida Džinić Poljak pa je prišla na obisk s svojim občutkom, da po skoraj tridesetih letih bivanja v Sloveniji, kamor je prišla kot begunka, v prostoru ni pustila tega, kar bi si želela. Njena želja je bila že takrat odpreti bosansko-hercegovski kulturni center in hitro smo se strinjali, da na domačiji lahko skupaj zasnujemo serijo pogovorov, v katerih bomo predstavili avtorice in avtorje s področja nekdanje Jugoslavije. Premalo se povezujemo, tudi ta prostor, bližnji, je pogosto oddaljen in izjemno zanimiv, pa tudi povezan z vlogo Vodnikove domačije v devetdesetih, ko je z glasbenimi, literarnimi, slikarskimi delavnicami pomembno podpirala otroke beguncev in mlade, jim nudila ustvarjalni prostor. Med njimi sta bila tudi Maida Džinić, ki je takrat v Šiški s kolegi zasnovala bend, pa Ahmed Burić, ki ga danes gostimo kot pesnika, pisatelja, novinarja, med mentorji sta bila takrat tudi Josip Osti in Vlado Kreslin, v KUD France Prešeren z gledališko skupino Draga Potočnjak. Številni posamezniki so se v devetdesetih, ko je sistem zatajil, angažirali in po svojih močeh pomagali vsaj približno dostojno preživeti številnim, ki so tukaj našli zatočišče pred vojno. Te zgodbe so malo znane, tudi v arhivih jih ne boste našli. Prihodnje

leto bo trideset let, odkar so številni v begu pred vojno iz Bosne prišli v Ljubljano in nekaj jih bomo skušali predstaviti v različnih oblikah. Dolgoročno odpiranje določenih tem in povezovanje vsebin v vsebinske sklope, serije je smiselno in pripravljamo jih kar nekaj, poleg teh, ki jih omenjate, gostimo tudi serijo Znanstveno kazalo, ki nastaja v sodelovanju z znanstveno redakcijo RŠ. Palestina v besedah je naša najnovejša, pomembno je, da smo jo odprli, skupaj z Gibanjem za pravice Palestincev in založbo /*cf. Knjige, ki jih predstavljamo v teh serijah, so hkrati kot zaključena kurirana celota na voljo tudi v knjigarni domačije.

Ne znam si predstavljati, da bi javni prostor lahko dobro deloval brez odzivov na glasove od zunaj, brez tega stalnega prepleta, ki je ena pomembnejših reči pri upravljanju. Tudi v tem je čar in lepota in živost domačije. Pomembno pa je pri tem tudi obdržati svojo smer, se ne izgubiti, imeti vizijo; ta pri nas obstaja od začetka, smo Hiša branja, pisanja in pripovedovanja.

Pungeršič: Da se živo odzivате tudi na potrebe v okolju, ki je hočeš nočeš čez noč postalo pretežno spletno in nas je preoblikovalo v nekakšne “zombijevece”, kaže dejstvo, da ste ravnokar razpisali malo šolo vodenja literarnih dogodkov. Ste tudi vi opazili, da nastopanje, tudi če gre zgolj za vodenje sestanka, terja določene veščine, ki jih kamera še toliko bolj razgali?

Popovič: O modulu različnih izobraževanj za avtorje in moderatorje (od odpiranja glasu do priprave dramaturškega loka predstavitve dela pred publiko) sem razmišljala že pred petimi leti, po dogodku, ki sem mu prisostvovala v Pritličju in na katerem so avtorji razpravljali tudi o nelagodju, ki ga čutijo ob tem, ko stopijo ali morajo stopiti na oder, kjer predstavljajo/berejo/razpravljajo o svojem delu. Pri nas ni veliko avtorjev, ki bi temu posvečali pozornost. Anja Golob je v tem smislu zagotovo ubrala povsem drug pristop in svoj nastop, predstavitev pesniške zbirke, izpilila do perfekcije. Ta načrt je skratka takrat ostal v predalu, pravkar pa smo odprli prvi del male šole moderiranja, s katero skušamo podpreti tiste, ki jih moderiranje literarnih dogodkov zanima in bi to lahko dobro počeli, pa ne. Zaradi pomanjkanja specifičnih znanj, ki se jih da usvojiti, ali zato, ker se na odru enostavno ne počutijo dovolj suvereno, k čemur se da pristopiti. Zanimanja je veliko, potreba po novih moderatorjih in profesionalizaciji pa tudi obstaja.

Pungeršič: Med svežimi vsebinami za odrasle so tudi literarni kabareti, katerih idejni vodja je v Sloveniji živeči pisatelj, režiser in gledališčnik Carlos Pascual. Ti kabareti so posneti prav za spletno predvajanje.

Popovič: Raziskovanje načinov in formatov, s katerimi literatura v želji po živosti lahko vstopa na oder in pred publiko, nas zanima, odkar upravljamo domačijo. V lastni produkciji smo se najprej posvetili razvoju programov, produkcij za otroke, vseskozi pa je nekje ob strani obstajala želja po oblikovanju podobnih, hibridnih predstavitev knjig za odrasle. Konec lanskega leta smo tako z veseljem podprli pobudo Carlosa Pascuala, ki je izkazal zanimanje za raziskovanje formata literarnega kabareta. Vsaka nova smer v smislu razvoja pa zahteva čas, sredstva in je tudi igra in preizkušanje, sploh če predstave nastajajo v skromnih produkcijskih pogojih. V tem smislu je do literarnih kabaretov lahko prišlo le zaradi izjemne zagnanosti in velikega vložka avtorja Carlosa Pascuala, njegove avtorske ekipe in vseh, ki jih je povabil k sodelovanju. Želimo si, da bi bilo na področju predstavljanja literature – tudi na Vodnikovi domačiji – še veliko raziskovanj in zanimanj za iskanje novih oblik predstavljanja knjig. Te so občasno lahko tudi več kot pogovor z avtorjem oziroma avtorico na odru.

Pungeršič: Omenjene predstave so tudi dobra iztočnica za vprašanje o kombiniranju javnega in zasebnega financiranja. Prav Carlos Pascual namreč skozi lastno mehiško izkušnjo opozarja, da nas javni sistem subvencioniranja utegne tudi ustvarjalno zazibati ali omejiti ter predlaga tretjo pot. Pri “njegovih” predstavah smo tako na začetku predvajanja lahko opazili reklamo ...

Popovič: Odvisnost od zgolj enega finančnega vira ali financiranje zgolj iz javnih sredstev res ni najboljša, spremembe, ki jim botruje marsikaj, lahko delovanje organizacije hitro iztirijo, ustavijo načrte. Sami programe, ki jih pripravljamo za različne starostne skupine, financiramo s pomočjo različnih financerjev, domačih in tujih, pri tem pa največji delež prispeva Mestna občina Ljubljana, v katere lasti sta tako Vodnikova domačija kot naziv Unescovega mesta literature, ki ju upravljamo. Precejšnji kos sredstev, ki jih vlagamo v razvoj in izvedbo programov ter podporo ustvarjalcev, pa pridobimo tudi na trgu, s svojimi storitvami, produkcijami, ki gostujejo, prodajnimi sejmi in vstopninami, kar na področju literature ni ravno običajno.

Pungeršič: Ste morali svojo publiko, ki je pripravljena kakovostne vsebine plačati, vzgojiti? Prav Anja Golob je večkrat izrazila pobudo, da bi se literarne večere podprlo vsaj s simbolično vsoto. Kakšne so vaše izkušnje?

Popovič: Bolj kot navaditi publiko smo se morali opogumiti sami, da lahko produkcijsko zahtevnejše vsebine tudi v hiši literature brez zadrege ponudimo z vstopnino. S temi, naj gre za dogodke ali delavnico, krijemo del honorarjev mentorjem ali izvajalcem in ljudje se zavedajo, da vstopnin ne uvajamo zaradi udobnejšega delovanja, temveč zato, da jih sploh lahko ponudimo in ustrezno plačamo ustvarjalce; nihče se ni pritožil. V času, ko zaradi ukrepov na vrtu lahko gostimo le omejeno število gostov, pa s simboličnimi vstopninami omogočamo tudi vnaprejšnji nakup vstopnic.

Pungeršič: Zdi se sicer, da je za različne oblike predstavljanja knjižne produkcije veliko hvaležnejša otroška publika ...

Popovič: Res? Sama ne mislim tako. Otroci so zahtevna publika in na voljo jim je ogromno načinov preživljanja prostega časa, tako da vstop v branje knjig, tudi vztrajanje, ni tako enostavno. Skupno branje knjig pa lahko z nekaj triki, doma ali organizirano v javnem prostoru, postane vznemirljiva dogodivščina, in to je nekaj, kar počnemo v okviru Nedelc. Ko se ob nedeljah pred domačijo nabira gneča ali otroci na Nedelce povabijo prijatelje, da bi ob knjigah skupaj praznovali rojstni dan, in ko Otroški knjižni festival napolni hišo, vemo, da nekaj delamo prav.

Pungeršič: Otrokom vsekakor namenjate veliko pozornosti, od Otroškega knjižnega festivala, delavnic, do Nedelc, ki jih omenjate in v zadnjem času delujejo tudi prek spleta ter v okviru katerih najrazličnejši ustvarjalci na svojske načine podajajo zgodbe. Hkrati k pripovedovanju, ustvarjanju lastnih zgodb spodbujate tudi otroke. V karantenskem letu ste dvakrat razpisali natečaj za otroške zgodbe, ki jih arhivirate v spletnem Pravljичnem studiu ... Se v tem smislu vidite tudi kot "korektor" šole? Kako sicer sodelujete s šolami?

Popovič: V okviru šolskega sistema delujejo nekateri izjemni mentorji in mentorice, ki znajo otroke dobro motivirati za branje knjig, razpravljanje o njih in pisanje, veliko otrok pa nima te podpore. Obvezna domača branja in najbolj običajne predstavitve prebranega pred razredom niso zadostna motivacija za razvoj bralcev, doma tudi nimajo vsi otroci enakih in dobrih pogojev, zato je vsebine, s katerimi skušamo otroke navduševati za branje knjig, smiselno razvijati in ponujati, tako družinam kot šolskim in vrtčevskim skupinam, ki nas pogosto obiskujejo.

Poleg Nedelc in Otroškega literarnega festivala, ki zadnjo soboto pred počitnicami vsako leto vabi s celodnevним programom ter sejmom otroških

knjig za dolga poletna počitniška branja, razvijamo tudi enostavna orodja, ob katerih lahko skupina – recimo šolskih otrok – živahno razpravlja ali samostojno vstopa v svet literature. Otroški knjižni zemljevid je bil prvo takšno orodje, ki smo ga oblikovali, kasneje smo galerijo za mesec dni spremenili v Pesmovadnico, prostor, v katerem smo pripravili zanimive in enostavne koticke, ki so otroke na raznolike načine pritegnili v branje ali pisanje poezije.

Špela Frlic, ki se tudi strokovno ukvarja s pripovedovanjem, ve, da so otroci lahko odlični pripovedovalci, pri tem pa jih z določenimi metodologijami in orodji lahko spodbudimo, podpremo. To razvija in nudi v okviru Pravljičnega studia, dolgoročnega projekta, ki pri otrocih med igro v domišljenem okolju spodbuja tudi razumevanje pripovedne strukture, bogatenje besednega zaklada ter razvijanje notranje imaginacije, vse to pa je pomembno tudi pri razvoju samostojnih in kasneje vseživljenjskih bralcev in bralk. V okviru Pravljičnega studia zbira tudi posnetke pripovedovanj zgodb otrok, ki so na spletu objavljeni skupaj z ilustracijami slovenskih ilustratorjev in ilustratork.

Pravljični studio, ki za zdaj nima stalnega prostora (tega na domačiji za vse dejavnosti zmanjkuje), bo junija za dober mesec spet zaživel v galeriji Vodnikove domačije, kamor po vnaprejšnjih prijavah vabimo skupine šolskih in vrtčevskih otrok ter družine. Do jeseni pa bomo s pomočjo podpore, ki jo je projekt prejel prek razpisa Spodbujanje kreativnih kulturnih industrij, razvili ter šolam in vrtcem skupaj s pedagoškim materialom in izdelano metodologijo ponudili štiri pripovedovalska orodja za delo z otroki.

Pungeršič: Trenutno je še aktualen literarni natečaj za osnovnošolce, ki ste ga razpisali v sodelovanju s Petrom Svetino, prav z njim je v začetku leta potekala ustvarjalna delavnica pisanja poezije za otroke. Slovenci in Slovenke sicer veljamo za narod pesnikov in pesnic, kar praktično pomeni, da se zelo hitro lotimo pisanja poezije. Veliko manj pa poezijo beremo. Kako vi vidite to razmerje in kakšen je bil odziv na delavnico?

Popovič: Literarne natečaje za osnovnošolce že vsa leta pripravljamo v okviru Otroškega knjižnega festivala, letos skupaj s pisateljem in pesnikom Petrom Svetino. Malo za to, da bi učence spodbudili k pisanju, malo pa tudi, da bi jih ob tem spodbudili k naklonjenemu opazovanju sveta. Osrednja tema natečaja so letos čudaki, obstranci, neprilagodenci, klošarji, vandrovc, potepuhi, avtajserji ... Oni in one.

Peter Svetina je izjemno dober pesnik in ob tem tudi mentor, ni pa takšnih veliko in z velikim veseljem jih povabimo ter z vsem, s čimer lahko, podpremo pri pripravi in izvedbi delavnic. Kot hiša pisanja, pa tudi zaradi pomanjkanja univerzitetnih programov in načrtnega mentorskega podpiranja pisanja v okviru izobraževalnega sistema, skušamo skupaj z dobrimi mentorji delavnice ponuditi vsako leto. Na delavnicah se seveda tudi veliko bere poezijo, to je prag za vstop v pisanje, in na vseh delavnicah pisanja poezije, te je na domačiji vodila tudi Anja Golob, to poudarjamo in spodbujamo.

Za vse, ki pišejo, je smiselno, ključno, da tudi veliko berejo, obratno pa ne velja, kljub temu da na določeni točki življenja marsikdo napiše kakšno pesem.

Pungeršič: Pod vašo streho skrbite tudi za zapuščino Valentina Vodnika. Na podlagi lastnih izkušenj z bolj ali manj dolgočasnimi obiski domačij književnikov v otroštvu ste se odločili za čim bolj privlačno posredovanje njegovega dela in življenja. Seveda pri tem sodelujete tako z umetniki, Andrej Rozman Roza je pripravil odlično predstavo, kot tudi s strokovnjaki z ZRC SAZU, Mestnega muzeja, NUK ipd. Kakšen je bil njihov posluš za takšen komunikativen pristop? In kakšni so odzivi obiskovalk in obiskovalcev?

Popovič: Strokovna podlaga je osnova, ključ do priprave dobrih vsebin, in na področju Vodnikove dediščine smo že od začetka vedeli, da potrebujemo pomoč. Že v času snovanja in prijave na razpis za upravljanje domačije smo k sodelovanju povabili Marijana Dovića in Luko Vidmarja z Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU ter Janeza Polajnarja iz MGMLJ; vsi so se na povabilo z veseljem odzvali in prispevali ogromno izhodiščnih vsebin in materialov ter uredniške pomoči; vse to je bila osnova za prenovo spominske sobe, pripravo vodstev in pedagoških materialov. Skupaj z Luko Vidmarjem smo nato zasnovali še kolesarsko vodstvo po Vodnikovi Ljubljani, na katero bomo vabili tudi letos poleti. Tudi Marijan Rupert iz rokopisne zbirke NUK vedno, ko ga s kakšno prošnjo pocukamo za rokav, ljubeznivo pomaga, izjemna so njegova vodstva po rokopisnih zbirkah; letos smo, skupaj z Andrejo Legan, raziskovalko na ZRC SAZU, pripravili video vsebine, ki predstavljajo Vodnika kot pomembnega jezikoslovca. Andrej Rozman Roza je tudi z veseljem privolil in sprejel nelahko nalogo – na oder postaviti zgodovinsko osebnost. Raziskovalcem, ki se ukvarjajo z življenjem in delom Valentina Vodnika, veliko pomeni, da Vodnikova domačija skrbno širi zavedanje o pomenu in

doprinosu Vodnikovega dela na številnih področjih, na katerih je deloval, in da lahko skupaj pripravljamo programe, ki pritegnejo številne javnosti, ne zgolj strokovno.

Pungeršič: Lepo ste orisali, kako se na domačiji ustvarjalci in njihove zamisli medsebojno oplajajo, povezujejo, nadgrajujejo. Predvidevam, da se podobni vzajemni učinki dogajajo tudi pri občinstvu? Na kakšne vrste dogodkov pa je najtežje oziroma najlažje pritegniti publiko?

Popovič: Obstajajo določene publike, ki jih nikakor ne moreš doseči le s tem, da zanje pripraviš vsebine in jih povabiš po svojih uveljavljenih kanalih. Na primer mladina. Ko je urednica mladinske literature pri Mladinski knjigi Alenka Veler pred leti v Šiško prišla z idejo, da bi skupaj oblikovali literarni festival za mlade, nam je hitro postalo jasno, da je to nemogoča, nesmiselna naloga, lahko pa mlade povabimo, jim ponudimo prostor, opremo, svoje izkušnje in znanja ter jih spodbudimo, da ustvarijo svoj literarni festival. Kmalu sta se projektu pridružila Nika Kovač, ki je postala glavna mentorica in povezovalka festivala in mladih, in Aljoša Harlamov, ki je s svojim znanjem, izkušnjami in zanimanji tudi nepogrešljiv festivalski mentor; vsako leto skupina mladih pripravlja in izvaja program. Tako je nastal Itn., festival angažiranega pisanja. Letos priprave potekajo prek spleta, veliko ljudi se je javilo za sodelovanje, tudi manj mladih, in se pridružilo ekipi festivala. Ta letos sestankuje in program pripravlja v več sekcijah – teorija, literatura in aktivizem – in na vseh treh področjih pripravljajo dogodke, ki se bodo zvrstili že maja in junija, strnili pa se bodo s festivalskim dnem konec avgusta.

Pungeršič: O poraznem stanju bralne kulture pri odraslih se zadnje čase veliko piše, govori. Vaše vsebine res merijo na že prepričane (bralce in bralke), koliko in kako pa razmišljate o tisti še nenagovorjeni množici? Krasen projekt se mi zdi na primer glasno branje za starejše ...

Popovič: Starejši so publika, ki sicer zahaja tudi na druge dogodke, glasno branje za starejše, ki je namenjeno prav njim in je pomembna oblika povezovanja in druženja, pa pri nas obstaja le zato, ker obstaja izjemna Lada Zei, ki veliko bere in ve o literaturi, starejše pa ne le navdušuje za branje knjig in glasno branje, ki je tudi pomembno, temveč tudi za aktivno sodelovanje in uporabo tehnologij. V času korone je tudi osemdesetletnice pripravila do tega, da so si kupile pametne telefone, ki jih znajo zdaj uporabljati za

pisanje in odgovarjanje na mejle ter dvakrat mesečno priklop na glasno branje. Tako malo je potrebno, pa tako veliko. Pravi, dobri, srčni in povezovalni ljudje. Taka je Lada Zei in takšni krožki bi lahko ustvarili mrežo po Sloveniji. Starejši imajo veliko časa in skupno branje je sijajna ideja za druženje in ohranjanje miselne kondicije.

K branju – tako bralce kot tiste, ki stika z branjem knjig nimajo – že več kot petnajst let uspešno vabi Knjižnica pod krošnjami, h kateri otroci letijo s takšnim veseljem kot k sosednjemu toboganu, kar je veličasten uspeh, in z njimi tudi starši, ki včasih sredi sprehoda povsem nenačrtovano obsejajo s knjigo. Obiskujejo jo seveda tudi številni mladi in starejši, s svojimi enotami po manjših krajih pa Knjižnica pod krošnjami branje in literarne ustvarjalce pripelje tudi v okolja, kjer literaturi posvečajo manj pozornosti.

Pungeršič: Kovidno obdobje se bo slej ko prej izteklo in življenje (v živo) se bo vrnilo tudi na Vodnikovo domačijo. Kako vidite prihodnost v smislu ponujanja vsebin tudi po spletnih kanalih? Seveda si vsi želimo živih srečevanj, a hkrati smo se navadili, da si lahko pogovore, dogodke, predstave ogledamo kadar koli prek spleta ...

Popovič: Ljudje smo družabna bitja in Vodnikova domačija je v osnovi prostor srečevanj in druženj, s knjigami, ob knjigah. Tako da srečali se bomo prav kmalu, ob poletnem odru na dvorišču domačije, kjer bomo, verjamemo, tudi letos gostili številne dobre knjige in sogovornike, koncerte, razstave, delavnice. Vsega dogajanja zagotovo ne bomo mogli video beležiti in deliti, veliko pa. V tem obdobju smo spoznali, da je to pomembno, in trudili se bomo, da bomo živo dogajanje čim večkrat neposredno prenašali in pozneje na ogled ponudili na spletni strani, ki bo jeseni, ko bo končno zaživela, ponujala tako napovednik kot arhiviranje vsebin, ki jih pripravljamo.

Ali se bo kovidno obdobje izteklo ali se bomo nanj le počasi navadili, se prilagodili, pa bomo videli. Svet je ogromen, številni ukrepi, s katerimi skušamo virus ustaviti, pa so omejeni, tudi na njegove razvitejše kose.

No, na številne vidike se zagotovo nočemo navaditi in se ne bomo. Kaj vse ta ne več tako novi svet prinaša in jemlje, na različnih koncih sveta, pa bomo bolje razumeli, ko bomo to z distance enkrat tudi gledali, o tem poslušali in brali.

**Sodobna
slovenska
poezija**

Milan Jesih

O, zajčki

* * *

O, zajčki plešejo, poglej, Gospod:
vzneseni dolgouhci divji,
po gozdnih jasad, travnikih, po njivi,
šolskih dvoriščih, po cerkvah, povsod

z enakonočjem divji ples
in zmagoslavno vzklikanje zverin
pa kdaj kakšen rezget razvraten vmes –
topot pa hrum, nebrzdan sving.

* * *

Še starca mati me pretepa,
če ne ubogam, kakor zapove mi;
za to, kam pade, palica je slepa,
brez misli bič švisti v íhtavi vnemi,

in je tako gotovo prav:
najbolj ve mati čud svojega sina
še iz časov, ko sem ji od dojk sesal
in zdaj se reče jim davnina.

* * *

Če dno ravnice v mrču, v času, v dalji
ljudje so zbrani v kakšnem vrtu,
da Bogov god bi v srcih praznovali
– pa naj bo še kaj živ ali že mrtev –,

napitnico pa bi še odložili,
ker iščejo besed in not še zanjo,
ki uri bi prilegle se in idili
in zveselile mamico županjo.

* * *

Spominjam se, pred leti
sem okrepljen se vračal iz toplic:
skoraj doma že me je presenetil
ob poti čakajoči stric;

kot prejšnje čase je sedel na lesi
in kjantarico mi reže molil.
"Ja, ujko, saj si vendar se obesil?"
"A ti pa misliš, da si kaj bolj živ?"

* * *

Lahkoda sem jaz dvoje: jaz in jaz,
a sva oba zgolj eden in en sam:
en ksiht in ena faca, en obraz,
eden in ne več: toliko se imam,

toliko, pravim, se imava,
in če nas bo še več, ne bo drugače,
nič bolj ne bo trpela trava
in vsi bomo nosili ene hlače.

* * *

Neka podančica je šla po svoje
– rit ni velika, svet pa je brezmejen –,
pustila službo in karijerne boje
in dom, ki varuje in greje,

dedca, otroke, žlahto je pustila,
pustila imetje, avto in prihranke,
podančica, in je odšla iz danke
brez dokumentov, brez priporočila.

* * *

Že skoraj dvesto let spomladi
na mirni vodi Temze reke
študentje z Oxforda se radi
udeležujejo veslaških tekem

z oholimi cambriškimi rivali,
da jih za kakšne jarde bi nascali
in jih povrh, če Bog da, stolkli z vesli,
ker vendar so doslej več zmag odnesli.

* * *

Nemara prav ima, kdor oporeka:
lahkoda ga ni, nekega človeka,
vendar pa včasih le zazdi se
– če niso v zraku zgolj nekakšne lise? –,

da se za hipec kje pokaže,
recimo da pred banko džojnt prižiga
ali se zgublja v mrak javne garaže;
ali kot star mrlič. Ali res ni ga.

* * *

Ja, res je, prija mi kakšen glaž vina,
najbrž ker sem Boga ustvarjenina,
in me kot bitje, ki mu “nič ni tuje,
kar je človeškega”, Bog podpisuje;

tudi me on izmamil je iz mame –
a odgovornosti pa ne prevzame,
če kdaj potožim, da mi odveč je duša:
svoje meglice meša, ne posluša.

* * *

Po ribniku košata raca plava,
čofoče, gaga, gode klepetava.
“Ste čisto sami?” jo povprašam z brega.
“In če sem tudi, kaj ti mar je tega,”

odvrne, “saj če zase iščeš par,
a se ne vidiš, da si grd pa star?
Tudi bolj redko plavaš, hodiš rajе,
pa še prav smešno, namreč neracaje.”

* * *

Nekje je, vidim, nevelika vas
in hiša in izba in miza javorova
in radio gode iz kota – prenaglas,
ker je vse bolj naglušna vdova –

in da gugalnik, vidim, v drži mirno
pozdravlja prazno uro predvečerno,
in v njem spi žolt z ogromno glavo maček:
to vidim, a gotovo je drugače.

* * *

V planini, ko zmrači se in po večerji
posedejo kvartat pastirji,
v oboru jagenjcem stárosta oven
v betice vtepa teoretske osnove

fizike delcev in aksiologijo:
izpiti so, a veste, vsak dan bliže –
vsi si med srečnike želijo,
ki se jih prvokrat postriže.

* * *

Če je petletnik guverner sveta –
kako o tem bi sam kaj vedel,
temveč se skromno za pastirčka ima
male prihišne črede,

a je upravičeno pričakovati,
da poučena je njegova mati:
naj mu, ko na večer domov prižene,
postreže štrukeljce sveže spečene!

* * *

Pomnim, kako v nekdanjih časih
so jarčke se sprehajale po vasi
v brokatu, kašmirju in svili
in med kramljanjem vzmahovale s krili:

za njimi smo kokošji fantje mladi
repe potresali po promenadi –
saj še nas vidite, plejbojev trumo
v opojni sledi njihovih parfumov.

* * *

Suša se vleče in pripeka
cel mesec dni, še rajši čez,
a še hladu za enega človeka
je v trepetavi senci brez:

tam v klaftro v zemljico izkopano jamo,
ga vznak ležečega – istega – damo
in se poklonimo njegovi
s črno tančičico zastrti vdovi.

* * *

(Označenec, ki ga tematizira
tu v pričujoči umetnini
podpisančeva darovita lira,
se v družbi z bratskimi capini

udeleži lokalne veselice
in zadnjo uro dneva
v nujnem odzivu na avfbiksne vzklice
na plot da razobesit svoja čreva.)

* * *

Naš Herpes se usodno je zagledal
v ljubljenko ljudskih mas Živinorejo;
gelibterji, ti pridejo in grejo,
a ne naš mož: naš mož je mož beseda,

ljubi zavrnjen, žaljen obožuje;
pri srcu mu ne more biti huje,
vendar ne bo odjenjal, vztraja,
čeprav zazidana so vrata raja.

* * *

Mladenka z zlatim ključkom
je odklenila bisernato skrinjo,
bisernat sarkofag za svojo punčko
iz sanj in celuloida in spominov –

čas je minil. V življenje igrače
ne ona ne igrača ne verjame.
Čas je zdaj drug čas, čas je predružačen.
Ta čas sirotka v skrinji nima mame.

* * *

Ta ponedeljek da čez trg je šla
pokončna kot lumbago
samotna olišpana gospa –
ali, če vam kaj bolj je drago,

v četrtek je v čevljarnici čemel
neki star rokodelec,
v ostanek las že čisto bel
in tudi brke naj imel je bele.

* * *

Ko z mrakom se od rogoze iz močvirja
utrga moker, mrzel veter
v predmestje k psom priklenjenim večerjat,
si gospodinja, lačna od diete,

prismuknjeno popeva
o živem čaru jutranjega dneva,
a že umolkne in se udrema vase.
Temà pa hišico v objem zarase.

* * *

Otrok edini sem jo videl.
Skoz predmrak privršala-prilebdela
je čez nizek, metrski zidek
kobila neosedlana, čisto bela

– Bog, za prizor ti hvala –.
Edini sem jo slišal,
ko prhnila je in zarezgetala.
Luči bile so vžgane v ne vseh hišah.

* * *

Ko še pri tebi sem pil, mati,
otrok polmetrski okrogloliččen
– po filozofski veri predsokratik:
zadrt, ne zgolj prepričan –,

in kakor se spodobi za junaka,
olimpionika čez dve dekadi,
v pleničke iz tetre izdatno kakal:
prej nisem miren bil, da sem se usmradil.

* * *

Samoten silf – silf: zračni duh – sinoči
čez Mirabeaujski most je kolovratil,
ki se je ravno tam čez reko bočil,
ki je ravno pod njim v odbleskih zlatih

odtekala za soncem v smer zatona,
silf, zrak skoz zrak plešoč,
nevidni zrak, tak pepček neokronan,
ki se neviden bo izblinil v noč.

* * *

Ti, ki vse vidiš in vse veš,
gotovo si opazil,
da v zdajšnji geološki fazi
gospe ne nosijo več kombinež,

da fantalini so zavrgli frače,
da dedci smo, če sploh smo kaj, možače,
da križank v časopisih je vse manj
in da z jesenjo se je ukrajšal dan.

* * *

Imel sem eleganten črn dežnik,
v last najden v oštarijici sred Rima –,
zda j več ga nimam.
Bil je za sabljo in za walking stick,

– bastone di passeggio in Spazierstok –,
dve leti sem kotiral z njim okrog;
napravo so ukradli mi sinoči,
da mi poslej vsak dež naj plešo moči.

**Sodobna
slovenska
poezija**

Aleš Šteger

Človek

1.

Slišal sem človeka
Moliti z besedo.
Videl sem, kako je
Človek umoril človeka
Z besedo.

2.

Človek je lov.
Človek je glas.
Človek je Mensch.
Človek je dva.
Človek je človek, ki vedeti ne zna,
Kaj vse utegne biti,
Kaj vse utegne postati
Človek.

3.

Človek
Gre do pekla
In nazaj.

Prepadi, pošasti, preizkušnje.

Kraj, kjer se izgubi njegova sled,
Mu posodi ime.

4.

Človek č.
Tako so ga klicali.
Bolje to kot človek številka.
Človek č je zadovoljen č.

5.

Človek redko leti,
Človek pogosteje lovi
Leteče ljudi.

Če človek ni prost,
Če ne ve, kaj vse je nebo,
Se ga zlahka zapre
V obljubo svobode.

6.

Človek je senca,
Ki jo črka meče.

Črka gre vsepovsod.
Senca ne zapusti
Votline.

7.

Za še svežimi ruševinami prestolnic
In pod pradavno pisavo prvih lišajev
Je kaplja človeške krvi.

8.

Spočet iz trka dveh misli:
Človek ne želi biti človek.
Človek ljubi ubije
Vodo praprot nečloveka.

9.

Človek je solza.
Človek je kamen.
Ocean ga budi,
Premetava,
Človek je manj
Kot pesek človekov.

10.

Strahoma čuva človek
Svoj skrivnostni jaz Jaz JAZ.
Srečen, presrečen človek.

Jaz je zaprto kamnito oko.
Če bi se odprlo, oko človekovo,
Bi skozenj padel med zvezde.

11.

Človek je graditelj slepil.
V nobenem času v
Nobenem imenu ne ni
Človek ni doma nikjer,
Še najmanj v človeku.

12.

Lastnosti človekovih bogov:
Posmehljivost
Samouničevalnost
Odpuščanje
Nezadostnost lastnih čudežev.

13.

Mleko gre v pepel.
Zgodovina v pozabo.
Srna je plevel
V vrtu
Mrtve mame
Še enega človeka.

14.

Liha je smrt,
Sodi pa dnevi,
Ko človek razpre roki
Pripravljen objeti en svet.

15.

Človek ni.
Človek je.
Koliko bistroumnih nesmislov,
Da bi človek mislil ne mislil
Prebival ne bil
Dalje dalje.

16.

Obstaja razpoka
V vsem (tudi v tem citatu).
Človek upa, da se
Skoznjo nekega dne izmuzne,
Zapusti človeka.

17.

Človek poljubi nebo,
Blagoslovi vodo,
Odide skozi zrak skozi zemljo.
Ni konca ni miru ni človeka
Za človeka.

18.

Je človek lahko r?
Človek ne more ne biti rana.
Toda r?
Črna vrana odnese r
V črno nebo.
Pa človeka?
Revolucija. Rov. Republika.

19.

Svet se začne na s.
Nekaj se skoti, splazi,
Postane sovražno in skrivno.
Človek ljubi nekaj.
Človek ne more brez nekaj.

20.

Neizgovorljivo nosim.
Človek sem.
Toda čemu?
Toda zakaj?

21.

Tovariš moj na križu,
Kako rad bi te
Osvobodil udov misli,
Te spremenil v tolmun,
V mlečni vrtljak
Popolnega človeka.

22.

Oblikovale so ga vojne abecede.
Ljubitelj popolnih sistemov je,
Preračunljivec naš človekov.
Kako puhlo
Kako varno
Kako drobno
Kako žalostno je
Ljubiti nedosegljivo
Na specialnih kartah,
V posmehljivih besedah.

23.

Slednjič sem te,
Vsemu navkljub,
Objel in poljubil, moj človek,
Te celo (ne brez odpora) sprejel.

Nenazadnje nisem sam več kot le človek.
Če te ne bi, bi še vedno bil človek,
Tako pa sem človek, ki ni človek,
Ker sem šele zavržen zares človek.

24.

Med moškim in ženskim
Ni razlike, le premor in bolečina,
Vzdih, izdih,
Vzdih ponovno itd. itd. itd.,
Dokler se končno,
V času, izvzetem iz časa,
Ne rodi slepo upanje,
Človek.

25.

Edina stvar,
Ki jo človek
Nikjer nikdar
Nene, je ne spozna,
Edina stvar je ni
Konec začetek
Začetek konec človeka.

**Sodobna
slovenska
poezija**

Aleš Mustar

Pesmi iz kletke

Ob razglasitvi epidemije

Na ulice je legla gluha tišina.
Ceste si bodo odpočile od avtomobilov,
nebo od letal,
morja in reke od ladij,
pločniki od ljudi,
police v trgovinah od blaga,
cerkve od tercijsk,
šole in vrtci od kričanja.
Pomislil sem,
kakšen blažen, ustvarjalni mir ...
Kako pošteno sem se motil!

V domači kletki

Soba 1 – delovni kabinet 1
Računalnik – Kamera 1

Soba 2 – delovni kabinet 2
Prenosnik – Kamera 2

Soba 3 – najstniška soba
Tablica – Kamera 3

Soba 4 – spalnica brez kamer
Pritajeno ljubljenje.

Še dobro, da nimamo papagaja!

V ilegali

Kako klavrna je koronska ilegala.
S prijateljem pevcem
se s steklenicama
potuhneva
na klopci tik pod Mrtvaškim mostom.
Kurirčki iz časov narodnoosvobodilnega boja
bi se nama zagotovo smejali v brk.
Dva bedna odpornika,
ki ustanavljata novo Osvobodilno fronto.
Pevce poje le še na pogrebih,
mene pa pošteno zebe v noge.
Načrte lahko kujeva samo do začetka policijske ure.
V katerih časih že živiva?

Vilenica

Med sprehodom po Trnovem
naenkrat za seboj zaslišim topotanje konjskih kopit.
Policista z zaščitno čelado
namesto šlema
jezdita dva prekrasna lipicanca.
Kako bedni so današnji vitezi,
pomislim z masko na ustih ...
Vilenica bo najverjetneje že drugo leto zapored virtualna.
Borisovi Lipicanci ne bodo šli v Strasbourg,
na gledališki oder pa se tudi ne morejo vrniti.
Lipiška konjušnica je za obiskovalce zaprta.
Kockarji iz hotela Maestoso so v karanteni.
Ema z učiteljico vadi violino na daljavo in
na daljavo v jami v krogu plešejo rojenice.
Eno samo željo imam.
Vile, povejte mi,
kdaj se bo končala korona.

Takoj se vrnem!

Takoj se vrnem,
si na čelo nalepim listek,
ker tako ali tako nikamor ne morem za dolgo.

Preverim, ali imam pri sebi potni list
in potrdilo o negativnem izvidu PCR-testa
v dveh jezikih.

Po birokratskih merilih sem
oseminštirideset ur lahko
brez vsake skrbi.

Potujem po ravnini,
v katero so pred dvema dnevoma
zagrebli panonskega mornarja.

Od mornarjevih pesmi so otožnejši le še
koraki ilegalnih prebežnikov
na nekdanji Cesti bratstva in enotnosti.

Đole, oprosti za cinične opazke,
nismo vsi pankerji
in samo za redkimi jočejo množice.

Med hitrim testiranjem,
potrebim za povratek v domovino,
po mojem levem licu spolzi solza ...

Vojaško letovišče

Na prvem potovanju
po skoraj letu
me prazen želodec
popelje v restavracijo
tik ob meji med republikama bivše
skupne države –
vojaško letovišče.
Ni poti nazaj.
Meni vojaško zelene barve:
dunjevača, lozovača, viljamovka za grlo,
za trebuh: številne balkanske specialitete.
Zunaj idilična pokrajina.
Spokoj.
Tudi generali si morajo odpočiti,
vendar nobeno razkužilo pri vratih
ne bo spralo krvi
z njihovih rok.
Na stenah veliko rogovja in nagačenih živali.
Koliko jih je moralo žrtvovati svoja življenja,
da bi si generali z lovom vsaj za kanček olajšali dušo.
V kotu star televizijski sprejemnik.
Pri poročilih govori glavni epidemiolog v državi.
V njem prepoznam svojega zdravnika
iz garnizijske ambulante
Jugoslovanske ljudske armade.
Magični realizem ni več samo na papirju.
Po nenehnih izolacijah, osamitvah,
odgovornem ravnanju,
zaščitništvu do sebe in drugih,
socialni distanci
je zame dražljajev očitno preveč.
Ucvrem jo iz restavracije.
Med vožnjo na drugi strani avtoceste zagledam
žrtve nekih drugih, bolj oddaljenih vojn.
Migrante, ilegalne prebežnike,
prosilce za azil,

azilante, begunce,
osebe, ki iščejo mednarodno zaščito ...
Koliko strokovnih terminov
za preganjano, sestradano,
žejno, izmučeno,
ponižano, razžaljeno dušo.
Pohodim plin in čutim,
kako se mi po požiralniku dvigajo
vse prej omenjene specialitete ...

Zemunski kej

Med izjemno zrahljanimi ukrepi,
tako ni rahla niti mrličeva zemlja,
s podzavestnim strahom vijugam med
množico morebitnih prenašalcev virusa.
Med mladimi zaljubljenici,
upokojenci s počasnim korakom,
ki se jim najtežje ogneš.
Pred nekaj leti
je na istem obrežju
Ema izgubila vetrnico.
Kdo bi rekel, da bodo nekoč
zapihali takšni vetrovi.
In vendar Donava mirno teče naprej,
jaz pa vem, da ima voda spomin.
V moji glavi zveni in
srce mi razbija.
Pomiri me šele natararica v letih,
ki me ogovori z magičnima besedama “*dušo moja*”,
ko mi na splavu postreže z ribjo čorbo.
Pa vendar svet ostaja nenormalen.
V moji deželi je oblast
dovolila ponovno obratovanje malodane vseh dejavnosti,
samo dušecelniške ne.
Epidemiologi,
razumevajoči pogled krčmarice,
dobra jedača in pijača
so odlično zdravilo
proti koronski apatiji.

**Sodobna
slovenska
poezija**

Laura Repovš

Prostor
za svetlobo

Izlet skozi gozd La esperanza

Skoz borov gozd, ta mozaik svetlobe,
gre cesta na El Teide: tja se rada
odpeljeva visoko nad oblake
in morje mrgolečega sveta.

Tu zgoraj, kjer vse stoji, sva sama
in se smejiva s pesmimi v rokah.
Medtem dve ptički šivata nebo
in v grmu zraven šelestita kuščarja.

To je vse. Nič se ne zgodi, samo
sonce greje. Samo molče poslušava.
Ti veš, da me ta zračni gozd zbistri,

ko je preveč, premalo, prekrhko,
in ko sva si predaleč, blago rečeš
Vamos al bosque, hasta las sombras altas...

Tri tisoč petsto kilometrov

Tri tisoč petsto kilometrov stran,
skozi ledeno jutro, ki bo sončno,
na koncu dolge ceste iz Ljubljane,
ki da čutiti vsak streljaj razdalje,

skoz vrvež letališča v Trevisu,
le let stran čez zahodno Sredozemlje
do urice postanka v Madridu,
od grla Gibraltarskega preliva

po toboganu zračnih turbulenc,
lučaj naprej od afriške obale
čez prvi rob Kanarskega otočja,

mimo razkošne sence ognjenika,
ki ji sledi močan zavoj letala
skozi meglo, na stezo Los Rodeos,

od tam ovinek ali dva naprej
do žive meje med potjo in hišo,

za kupom knjig na obloženi mizi,
za jezom neusmiljenega časa

si ti. Jaz pa sem

za jezom neusmiljenega časa,
za kupom knjig na obloženi mizi,

za živo mejo med potjo in hišo,
od tam ovinek ali dva naprej

skozi meglo, na stezo Los Rodeos,
ki ji sledi močan zavoj letala
mimo razkošne sence ognjenika,

čez zadnji rob Kanarskega otočja,
lučaj naprej od afriške obale,
po toboganu zračnih turbulenc

do grla Gibraltarskega preliva,
po urici postanka v Madridu
le let stran čez zahodno Sredozemlje,
skoz vrvež letališča v Trevisu,

ki da čutiti vsak streljaj razdalje,
na koncu dolge ceste v Ljubljano
skozi ledeno jutro, ki bo sončno,
tri tisoč petsto kilometrov stran.

Prostor med nama

Še težje kot zarezati v prazno stran
je vstopiti v prostor, ki molči
med nama. Kaj ljubezni naredi
razdalja, ki zaluča še en dan

v koš pričakovanja in za dlan
zgreši? Kako nahraniti utrip
povezanosti, da ostane živ
in svež? Kako miriti jezo ran,

ko greš še stotič, ves in gol, na sol
odsotnosti? In kolikokrat še
lahko poljubiš vrata, ki jih ne

odpre noben pogum, nobena nežnost?
Kako rešiti razdejano stran?
Kako vstopiti v prostor, ki boli

med nama?

Svetloba

Spomin, ki ga neskončno potrebujem
iz naše stare hiše, je svetloba,
rumena, topla, prašna in velika,
ki pada skozi stekla vrat in oken.

Obstanem sredi dolgega hodnika,
na vrhu strme hrbtenice hiše.
Vidim, ko jo zalije pas svetlobe,
in droben prah v njej, ki se svetlika

in pada, večno pada droben prah,
a sploh ne pada, pravzaprav se dviga,
a se ne dviga, pravzaprav prah pleše,

ta prah ni prah, so zvezde v vesolju
svetlobe, ki preseva celo hišo.
Sama sem. Čas stoji. Iztegnem roko.

Ognjeni rob

Ko upihnem svečo in se spet prižge,
ko na obali najdem lepo školjko
(kot verz, ki se nenadoma odpre),
ko rože čudežno dobijo voljo,

kadar se vrata spet odprejo sama,
ko tli fantomski vonj po cigaretah,
v naklonjenem naključju, če kdaj kartam,
in ko te prepoznam v lastnih kretnjah,

od vsega najbolj pa takrat, ko stresa
glas, ki ga ni, pa je, globino zraka,
da vzvalovi kot plamen, kot zavesa,
in me pokliče po imenu raskav

ognjeni rob, vsak zlog za dva odtenka
močnejše v telo: živijo, Alenka ...

Sodobna slovenska proza

Tatjana Plevnik

Varuh

Jutro je bilo hladno in vetrovno. Khan si je ogrnil volneno jopico okrog ramen, preden je stopil iz stražne jame. Nekaj korakov stran je tekel potok. Voda, ki se je nabirala v majhnem tolmunu, je bila prozorno čista. Čez nekaj minut se bo prebudil tabor in voda bo spremenila barvo, ko se bodo v njej umili bratje in sestre. Usedel se je na razmočen panj in z daljnogledom pregledal pobočje, po katerem se je stekal nemiren potoček in se globoko spodaj izlival v majhno jezero. Nikogar ni bilo videti. Veter, ki se je dvignil sredi noči, je vrtinčil suha trupelca lisičje rdečega listja okrog njegovih nog. Jutranji mraz mu je lezel v kosti. Streslo ga je. Teh krajev se ne bo nikoli navadil.

Ko se je mlačno lice sonca vendarle podrgnilo ob njegovo, je vstal. Napolnil je pločevinast lonček z vodo in se vrnil v jamo. Na ognju, ki ga je zakuril med kamni na koncu jame, si je pripravil zajtrk. Iz bisage je izbrskal pest posušenih krljev in jih vrgel v krop. Pojedel je, znova napolnil lonček z vodo in z njo temeljito pogasil ogenj. Oblekel si je ovčji pončo, edino oblačilo, ki je bilo suho in ne bo šumelo med hojo, napolnil bisago, zastrl vhod v jamo z vejami in se napotil v tabor. Premikal se je previdno, nobenega odvečnega šuma ni povzročal; ko je stopal čez podrast proti robu šotorišča, postavljenega na majhni čistini sredi mogočnih dreves, se je zdelo, da se njegova stopala ne dotikajo tal. Neopažen se je približal prvemu šotoru, odvezal vrvico, s katero sta bili krili šotorskega platna prevezani skupaj, in vstopil v predprostor.

Zapahnil ga je težak vonj prepotenih oblačil. Sprva ni slišal ničesar, samo tih šum krvi v svojih žilah. Potem je bolj začutil kot zaslišal nekakšno premikanje za platnenim zaslonom, kot da se tkanina drgne ob steno. Previdno je odgrnil platno in počakal, da so se mu oči privadile na mrak. Otroci so še spali. S spokojnimi obrazki so ležali med vrečkami z oblačili. Drobna telesca so valovila v počasnem plimovanju dihanja. V mislih je stisnil k sebi svoje štiri otroke, objel šotor in ves tabor. Zaradi svojih otrok se je počutil močnega in obenem nedoraslega nalogi, da jih obvaruje pred vsem, kar jih še čaka. Zbolelo ga je v prsih, odmahnil je z glavo in se lotil zajtrka. Delal je hitro, saj je vedel, da jih bo kmalu zbudilo cvrčanje na paličice narezanega divjega korenja, ki jim ga je pekel. Z zobmi je raztrgal posušeno veвериčje meso, ki je na robovih že začelo plesniti. Odgriznil je plesniva vlakna in jih pojedel. Na štiri pahljače orlove praproti je razporedil pečeno korenje, ga pokril z rezinami mesa, na vrh vsake rezine pa položil lampijonček volčjega jabolka. V notranjosti bivaka je zacvilil Zaz, najmlajši, ne bo trajalo dolgo, pa se bodo prebudili še drugi. Ne bi jim mogel preprečiti radostnega vriskanja, ko bi ga zagledali, glasnost pa je, enako kot odprtost, v "svobodnem" svetu, ki ne obstaja, izdajalska. Zato je na hitro obliznil konico noža, ga zložil in pospravil v žep ter se spretno izvil iz šotora. Skrbno je zavezal platnena krila, da se je zdelo, kot da ga nikoli ni bilo tam.

Nazaj k stražni jami se je odpravil po drugi poti, da ne bi utrjeval sledi, ki jih je morebiti pustil za seboj na poti v tabor. Mahmoud, s katerim sta izmenjaje stražila tabor, je pred tremi tedni izginil neznano kam. Morda so ga ujeli varuhi meje. Od tedaj je bil Khan na straži sam. Brez pomoči je moral biti dvakrat bolj previden. Ko se je prebijal skozi visoko šibje, je premišljeval, ali ni morda gozd tista dobra družina, ki sprejema človeka brez vprašanj. Nanj je začel gledati drugače, ne kot na drevesa, ki mu dajejo kritje in zavetje v tuji deželi, ampak kot na mogočno živo bitje, ki mu ne vidiš konca. Živa hosta ni bila le dolga in širna in temna, ampak tudi neizmerno globoka – in še čisto nekaj drugega. Zdela se mu je skrivnostna, vseobsežna, časovno in prostorsko nezamejena. Debla dreves so imela skorjo, ki ga je spominjala na človeško kožo. Rasla so kar iz panjev in se v višini oprijema njegovih rok razdelila na dve debli. Videti so bila kot na glavo postavljene ženske, ki iztegujejo noge v nebo, medtem ko se on odrija od njihovih mednožij.

Pred dnevi je v tem delu goščave naletel na okostje psa ali volka, ki je bilo najbrž tam že nekaj časa, saj je bilo do čistega obrano. Po obliki lobanje in številu repnih vretenc bi rekel, da je bil najbrž pastirski pes, anatolski

ovčar morda ali ašbar. Turški rodovi ovčarjev imajo dobre lastnosti, varovati znajo drobnico pred zvermi. Lobanja je strmela vanj, prazni votlinici sta ga molče opominjali, kako pomembno je njegovo početje. Je bila žival žrtev lovcev ali plen zveri? Če je bil ovčar, kaj je počel tako visoko na gozdnatem pobočju? Pes, ki sam varuje čredo, bi se pred tropom volkov najbrž umaknil, saj bi ocenil, da v spopadu z njimi nima možnosti za preživetje. Moral je biti v skupini, toda na položaju, na katerem se ni mogel ubraniti. Kdo jo je še skupil v dramatičnem spopadu? Nemara pa je bil to volk. Predstavljal si je trop volkov, ki dirjajo že tretji dan. Žene jih lakota. Na čelu teče mati, njenim stopinjam sledita dva spomladanska mladiča, tem pa še dva iz prejšnjega leta. Na začetju teče oče. Temni se, lačni želodci jih vedno bolj priganjajo, tečejo naprej, kljub nevarnosti, z oddaljenega hriba se je namreč oglašilo nekaj strelav. Upajo, da streli pomenijo kosilo, zato tečejo tja, proti tistemu hribu, proti ognjem, proti človeškim bivališčem. Gozd je že skoraj v temi, ko se mati ustavi. Zberejo se okrog nje in se razpostavijo za napad. Nekje pred njimi, sodeč po sledih, se opoteka volnata večerja, ki je zašla s poti. Med ovčje vonjave nenadoma vdre vonj psav. Prvi jih zagleda oče. Samo sekundo potrebuje, da z naglim obratom ustavi skupino. Nastopi trenutek, ko se preteklo prelomi v prihodnje, vmes pa je delček sedanosti: okamnena volčja družina, osredotočena na drhteče pasje kožuhe. Tudi psi obstanejo, vendar se neodločno ozirajo nazaj, od koder veter prinaša človeški vonj. Tedaj mati kratko zalaja ukaz in družina se požene v beg. Razen očeta. Medtem ko volkci hitijo po strmih pobočjih navzgor, na varno, se oče v grapi pripravlja na boj z varuhi ovac.

Khan se je ustavil, da bi zajel sapo. Da, v spopadu je življenje izgubil varuh volčje družine, kajti sam proti štirim psom ni imel možnosti. Skoraj gotovo je nazadnje obležala tudi ovca, v grozi bežeča pred volkovi, pojedli pa so jo človeški pastirji, ki jim je brezmejno zaupala.

V daljavi je blago zagrmelo. Zrak okrog njega je zatrepetal. Nagnil se je čez previsni greben in se zazrl navzdol. Na poti, le nekaj kubitov pod njim, so sikale veje. Kot da bi jih nekdo upognil in nato izpustil, da sunkovito švistnejo nazaj v svoj prvotni položaj. Nikogar ni videl, a je vedel, da so tam. Čakal je. Sprva v valovanju jesensko obarvanega grmovja ni bilo nobene odstopanja, čez čas je razločil migetanje. Koprene vlage nad jezerom so se počasi tanjšale in drsele v stran. Iz meglene pretrganine je poblisnil odsev vodne gladine. Od svetlobe so se mu zarosile oči, pretresla ga je zloščena, kovinsko modra čistost jezerskega ozadja, pred katerim so se po pobočju navzgor vzpenjale temne postave. Ob pogledu na črne balaklave in kamuflažne barve v lisastih vzorcih, ki so se stapljale z naravnimi barvami

okoliških gozdov, je otrpnil. Vseskozi je vedel, da bo enkrat nastopil trenutek, ko se bo preteklost prelomila v prihodnost, v reži med njima se bo zataknil delček sedanosti, in v tem delčku med živeti in umreti on, Khan, ne bo imel drugega kot zložljiv žepni nožek. V spopadu s štirimi varuhi meje ne bo imel prav nobenih možnosti.

Slekel je težko ovčje ogrinjalo, ga zatlačil pod ležeče deblo in začel bežati po strmem pobočju navzgor, stran od tabora. Ne smejo odkriti tabora. Ne smejo najti otrok. Tekel je skozi gozd proti vrhu gore, dlje kakor je šel kadar koli prej. Nobenih zasledovalcev ni ne slišal ne videl za seboj, a je vseeno grabil naprej. Zdelo se mu je, da teče že celo uro, postajal je utrujen, vendar si ni upal počivati. Ni vedel, kje je, ne kaj ga čaka na vrhu. Ves čas je gledal predse, iskal sledi težkih čevljev, zlomljene vejice na grmih, ki jih za seboj puščajo puškina kopita, ostanke pogašenih ognjev in plastičnih vrečk. A ni bilo ničesar. Samo gozd. Ko je prišel do planote, je upočasnil, da bi si povrnil sapo. V ušesih mu je tako bučalo od utrujenosti, da ni slišal strele, le v rami ga je ostro zapeklo. Krvi ni videl, vendar jo je okusil, ko si je obliznil prste. Ga bodo dokončali volkovi ali ljudje? Ga bo bolelo?

Zazeblo ga je, na odprtem mu je veter prebadal jopico, zato se je opotekel nazaj v zavetje dreves. Po dolgih trenutkih tavanja je zdrsnil in skoraj padel v strmo globel, ki se je iznenada odprla pred njim. Takrat se je prvič zares ustrašil. Saj se je ves čas bal, vendar se je šele nad to razpoko, z eno nogo ujet v preplet korenin mogočnega drevesa, zavedel, da ga ima tukajšnji gozd v pasti, da ga bo pustil umreti. Njegove kosti bodo ležale na soncu, pobeljene in sprane kakor okostje tistega volka. Ko se bo začelo temniti, ga bodo moči zapustile. Ne bo se mu posrečilo. Izčrpan in premražen bo omedlel, je pomislil, in omedlel.

Gozd se je raztezal v skrivnostno neskončnost. Ni mu bilo videti konca, tu in tam se je v prepletu vej odprlo kakšno okno, ki je s pobliskom modrine osvetlilo sopihajočega lovca. Pot navkreber je bila za človeka s pivskim pasom naporna. Svetku so noge tonile med gomilami odpadlega listja, pred njim se je vzpenjalo grmovje vseh barv kakor požar. Postajal je vse bolj zadihan in utrujen. Že zdavnaj bi se obrnil, če ga ne bi gnala misel na Vero. Nekaj je bilo na tej ženski, ni vedel, kaj. Kako je bil jezen sam nase, ker se je tresel kakor najstnik, pa mu je odpela samo vrhnji gumb na srajci. Takole si bolj cartkan, skoraj deško nežen, mu je rekla. Lahko bi mu kar direktno rekla, da je peder, njemu, lovcu in vardistu, prepolnemu možatosti, ki s čustvi nima nobenega opravka. Pred tremi tedni je ubil čruha. Ustrelil ga je v glavo. Tip mu je grozil z nožem, malo se je ustrašil, vsak bi

se ustrašil, prst na sprožilcu mu je trznil nehote, nikoli ni meril v človeka, preklemanega saharca sploh ni imel v merilnem križu. Storjeno je bilo po nesreči, v samoobrambi. Ne bi ji smel povedati, vendar se ni mogel zadržati, saj ni mogel zanikati dejstva, da je musliča pokončal. Možakar se je zrušil, iz glave mu je visela kepa možganov, ki se je raztresla po borovničevju. Rdeča tekočina se je v potočkih zlivala na potko. Pokopal ga je pod cesto. Odvlekel ga je čez korenine dreves navzdol do jame, ni bilo težko, telo je kar samo drselo po podlagi iz suhega listja. Pokril ga je z vejami in zemljo, zagrebel ga je, kakor bi ga pripravil za kompostiranje. Na vrh je postavil kamen, poraščen z mahom. Lep kamen. Za spomin je vzel njegov nož. Krasen dolg nož z zakrivljenim rezilom in izrezljanim držalom iz orehovega lesa.

Ko je našel široko kolovozno pot, je obstal, neodločen, kaj bi. Naj gre naprej? Črna debla dreves, ki so rasla na obeh straneh poti kakor zid, so onemogočala orientacijo. Nekje spodaj na cesti, kjer je pustil kombi, so se oglasili psi. Če v naslednjih petih minutah ne bo našel tipa, ki so ga videli bežati, se bo obrnil. Rinil je sem gor, ker ga je na vsak način hotel ujeti. Raje bi sicer zagrabil kakšno žensko ali otroka. Z otrokom bi se Veri odkupil za onega, ki ga je počil. Ni ga nameraval ubiti, res ne. V samoobrambi ga je pihnil. Njegovi kameradi, ki so zdaj že v gostilni, so ves dopoldan streljali po hosti iz golega veselja do pokanja, on pa ne. Odkar je pospravil tistega ubogega hudiča, se mu je zdelo škoda streliva. Malo mu je bilo žal, da ni šel s fanti. Po drugi strani pa tudi ne. Nekaj bi spil in jim vse zgobcal, ne bi se mogel zadržati, vsaj eden pa bi nesel vse še toplo naprej svoji ženi, žena sestrični, ta sosedu, on pa nečakinji policistki.

Na obeh straneh gozdne poti so se množili glasovi malih glodavcev, razločno je slišal grizljanje, preplašene krike, švistenje vej, nekajkrat se mu je zazdelo, da sliši sikajoče šepetanje v neznanem jeziku. Postajalo je čedalje bolj neprijetno. Najprej je zagledal razdrapane superge, ki so molele iz umazanih kavbojskih hlačnic. Previdno, s puško, pripravljeno na strel, je razmaknil veje bezgovega grma. Moški, ki je ležal z glavo, naslonjeno na podrto deblo, je bil tujec. Temna polt, brki, brada in črni kodrasti lasje, oprášeni s sivino, natrgana jopica. Svetek je za drobec sekunde pomislil na truplo, toda ne, tale je bil bolj suhljat od onega in živ. Gledal ga je s temnimi otožnimi očmi, prav nič grozeče ali preplašeno, ampak vdano. Na nosu je imel okrogla očala s tankim črnim okvirjem, kot bi bil pesnik ali učitelj. Moški se je premaknil in zastokal. Je ranjen? Svetek je odložil puško, si s pasu odpel čutarico in počepnil k ležečemu. Tujec je pil v dolgih pohlepnihih požirkih. Te boli, ga je vprašal. *Pain?* Angleško je znal le nekaj besed. Ranjenec je odmahnil z glavo. Svetek si je oddahnil. Mogoče tudi tujec ne

zna dobro angleško in jima ne bo treba govoriti. Še dobro, saj se s temi ljudmi itak ni kaj pogovarjati. Pravi moški znajo narediti prave stvari brez odvečnih besed. Prijel ga je za komolec in mu pomagal vstati. Moški se je tresel. Strah ga je. Svetek se mu je spodbudno zarežal: *Not worry*.

Opotekaje sta se spustila po riži navzdol. S podplati sta zavirala svoj vse hitrejši spust. Kamni, ki sta jih izpodrivala iz zemeljskih ležišč, so ju spodnašali in se jima zatikali v podplate, nekje na polovici poti je Svetek izgubil puško. V naslednjih dneh jo bo šel iskat. Zdaj je podpiral možakarjevo težko mlahavo telo z obema rokama. Ko sta prišla do gozdne ceste, ki je tekla ob jezeru, sta na ovinku zagledala črn kombi. Tedaj so padle prve dežne kaplje. Ulilo se je, ko sta bila že v vozilu. Svetek je spustil naslonilo sopotnikovega sedeža in nanj položil begunčevo glavo, nato je potegnil varnostni pas čez njegovo suhljato telo in zaprl vrata. Zaklel je, ko je poskušal odpreti predal pod armaturo. Moral je močno povleči, vratca so se spet zataknila. Kar nekaj časa je trajalo, da je pod kupom dokumentov, izkaznic, škarjic, praznih cigaretnih škatlic, motvoza, apavrina, izvijačev in smeti zatipal jelenovo krpo. Zgrabil jo je in zatulil, ko ga je zarežalo v dlan. Pozabil je, da je vanjo zavil prekleti črnuhov nož. S krpo si je ovil krvaveče prste, nož pa zabrisal nazaj v predal in ga ihtavo zaloputnil.

Z neba so pljuskali jekleno sivi curki dežja, brisalci so cvilili po šipi, ko je stari ford majaje napredoval po gozdni cesti. Nihče ne more biti srečen in zadovoljen, če drugi niso, mu je nekoč rekla Vera. Kaj takega noben moški pri zdravi pameti ne bi nikoli verjel, toda Svetek je vedel, bolj nagonsko kot razumsko, da ne bo imel miru, dokler ne bo naredil nekaj v tej smeri. No, zdaj ji bo pripeljal tega temnopoltega razcapanca, da ga nahrani in zakrpa. Rekla mu bo, da se je spravil nazaj k človečnosti, mogoče ga bo celo poljubila. Kar koli že misli s to človečnostjo, kar naprej govori o njej, on je ni imel. Četudi je kdaj čutil kaj takega, se je že zdavnaj izcedilo iz njega pod batinami kretenov, ki so paradirali po njegovem življenju. Takšen je pač lajf, na svetu so ljudje vseh sort, in to je normalno. Zakaj bi na primer silobran ne bil del normalnega človeškega sveta. Če te kdo napade, se braniš, a ne. Ob misli, da bo raznežil Vero, ko bosta skupaj spravljala človečka k sebi, se je nasmehnil. Čeprav ga je porezana dlan skelela, ga je prijelo, da bi si zažvižgal eno veselo.

Dež je tolkel po strehi vozila, kot da je jezen nanj. Vozil je čez globoke luže, okrog blatnih zavojev, mimo visokega divjega robidovja skozi špalir bukovih dreves. Vozil je počasi, z eno roko na volanu, z drugo je brisal šipe, ki so se rosile. Ob vsaki luknji na cesti se je zdrznil in od strani ošinil sopotnika. Upal je, da dedec ne bo krepnil, še preden bosta prišla

do Verine hiše. Uboga grešna duša je na pol ležala na sedežu zraven njega. Na upadlem obrazu je imel v usodo vdan izraz premaganca, hudičevsko črne oči pa so bile podplute in krvave kot surovo meso. Cesta pred njima se je zožila in se spustila najprej v globel, nato pa se spet pognala v klanec. Sredi vzpona si je prebežnik odpel varnostni pas in se dotaknil voznikove roke. Svetek je na vrhu klanca ustavil. Bo treba iti scat. Stopila sta na ledeni dež. Svetek je naredil dva koraka do roba cestišča, dež se mu je zlival za ovratnik in mu polzel čez obraz, da ni videl več kot palec pred nosom. Ni se mu ljubilo v grmovje, saj ni bilo nikjer žive duše, kar tam ob cesti se je na široko ustopil.

Khan je neslišno zdrsnil iz vozila in se naslonil na vrata kombija. V rokah je trdno držal Mahmoudov nož, rezbarjena površina ročaja mu je dajala dober oprijem. Popravlil si je očala in ocenil razdaljo. Potem je zamahnil. Zaradi šumenja dežja se ni slišalo švistenja letečega bodala. Razdalja med njim in Svetkom je bila kratka, nož ni mogel zgrešiti tarče. Pod levo lopatico se je zaryl žrtvi globoko v meso, vse do ročaja. Moški je z glavo in rokami zakrtil nazaj in se čudno upognil v pasu. Nato ga je nevidna sila zložila še v kolenskih sklepkih, da se je končno z zamolklim tleskom zvrnil na cesto.

Khan se je vrnil v kombi. Mukoma se je povzpел na vozniki sedež, obrnil vozilo in ga zapeljal k truplu Mahmoudovega morilca. S poslednjimi močmi je naložil nevernika na sovoznikov sedež. Dež je malce pojenjal in vidljivost se je toliko izboljšala, da je videl pred seboj vso pot do jezera. Cesta je bila prazna. Premikal je prestavno ročico in pospeševal hitrost, da je vozilo v blagih ovinkih zdrsavalo, motor pa škrtajoče hrumel, kot da bi stresal vedro žeblice. Vštric z robom jezera je ostro zavil. S sopotnikovo stranjo navzdol je zapeljal v vodo, obenem pa odprl vrata, da bi izskočil iz črne rakve. Tedaj je nastopil trenutek, ko se je preteklo znova prelomilo v prihodnje, vmes pa je ostal delček sedanjosti: kombi je začel naglo toniti, voda je skozi odprta vrata na voznikovi strani našla pot v notranjost.

Ko se mu je čez prsi razlila ledeno mrzla jezerščica, je odprl oči. Zbegano je šepetnil *hej*, saj sploh ni imel jasne predstave, kaj se dogaja, kričati pa – ni vedel, zakaj – ni bil zmožen. Pomislil je: *hudič*. Pomislil je še: *pa saj me bo tip potegnil ven, rešil me bo*. Jezero ga je presenetilo, mislil je, da bo voda ob obali plitvejša. Poskušal je zlesti iz vozila, ki se je nagnilo na drugo stran, vendar ni takoj našel opore, da bi se odrinil navzgor, ven iz vode. Svet nad njim se je začel počasi spreminjati iz modrine v hladno temo. Na samem robu, tik preden ga je zagrnila tema, je zagledal ubijalčeve začudene oči. Panično se je obrnil navzgor proti svetlobi, toda njegova prihodnost je bila že tu, oblivala ga je, približevala se mu je z vseh strani. Divje se je obračal,

da bi ušel iz tistega, kar je imel v glavi: svojih misli, svojih sanj, dolge poti, ki jo je bil prehodil, otrok, vojakov, žene, matere, bratcev, kužka, vrtavke. Zavrtel se je v vodi, zgrabil za krmilo in se odgnal proti vratom, morda je za kratek hip izgubil zavest, ne ve se, kajti znajde se na notranjem dvorišču dedove hiše v Hami. Vse je tako, kot ima v spominu, svetlo in dišeče: dvorišče je polno zelenja in cvetja, okrog in okrog teče pod oboki s kamni tlakovan hodnik, diši po rožni vodi, lovoru in cimetovem lubju, pred kamnito fontano so zloženi v vrstah kamni iz stare četrti, v senci sedi ded na preprogi in si polni pljuča z jabolčnim tobakom iz vodne pipe. Oblečen je v snežno belo obleko, na glavi ima cvetličnemu lončku podoben klobuček. Nekje blizu sliši mijavkanje starih vodnih koles in plitvo šumenje Orantesa. Iz temne notranjosti mu prihaja naproti žena Maryana, črnolasa in vitka, brez tančice, brez pokrivala, samo v lahni svileni abaji, izvezeni z zlatimi nitmi. Sveža, mladostna, sladka stopa po tlakovanem dvorišču in širi roke v objem. Iz daljave se sliši glasba iz radia, njegov najmlajši kliče svoje bratce. Po ulici mimo hiše počasi polzijo redki avtomobili. Dan je tih in spokojen, to je tista mirna spokojnost, ki visi v zraku, preden padejo bombe, preden zašklepetajo zobje, šipe na oknih pa se zdrobijo na drobne koščke, ki se zarežejo v meso njegove žene.

Vse v njem je kričalo od bolečine. Poskušal je nekaj reči, a mu je voda zalila usta, stresal je z glavo, da bi jo izpljunil. Poskušal si je dopovedati, da bo bolečina sčasoma popustila. Takoj ko ga bo raztrgala na pol, jo bo pozabil, samo še malo. Če bi le lahko prišel ven iz te pečine, če bi lahko razvezal korenine dreves, ki so se ovijale okrog njegovega vratu, bi se rešil žerjavice v prsih. Korenine so ga stiskale medse, kakor močna Verina stegna, Vera je bila mlada, mlajša kot jo je imel v spominu, tako rad bi jo objel, a so ga zadrževale krempljaste materine roke. Od daleč so segale po njem tanke, na gosto prepletene niti podgobja, kot optična vlakna interneta, kilometri in kilometri hif so se raztezali v neskončnost, iz katere je gozd črpal spomin na čase, ko so v njegovo jezero padale žrtve varuhov domov. Volkovi in psi, srnjaki, vojaki, partizani, domobranci, razbojniki, kmečki vstajniki, čarovnice, vojščaki, sličica za sličico, kakor PowerPoint predvajanje z animacijskim učinkom nenadne pojavitve in pojemanja, vse do pradavnine, v kateri čepi Ugh v goščavi in strmi v jezero pod seboj, medtem ko njegova horda mirno spi v jami, kajti on, Ugh, je na straži. S pogledom poskuša prodreti skozi zeleno sivi zid megle. Globoko vdihne. Okrog njega se širi vonj po blatu in vodnih algah – oster, bogat vonj, vlažen in močan. Visoko nad njim šelesti listje starodavnih dreves. Nekje daleč se oglašča volčja mati. Iz tanke plasti zelenkaste megle nad jezerom se izlušči

črn, skrivnosten, pravokoten monolit. Ugh seže z roko po kamnitem nožu. Telo se mu napne, ko se razkorači. Zadrži dih. Z ostrim sikom šine kamnito rezilo skozi zrak pradavnine proti tujcu. Črn kvader potone nazaj v vodo, njegova vrata pa ostanejo široko odprta v drugi svet, tja, kjer so vsa bitja doma in nihče ni tujec.

Sodobna
slovenska
proza

Andrej Blatnik

Trg osvoboditve

Odlomek iz romana

Foto: Matjaž Bajželj

Nihče noče biti nihče.
svetovni pregovor

Trg revolucije

Zborovanje je bilo napovedano za ob dveh popoldne. Prišel je kakih petnajst minut prej in na trgu ni bilo skoraj nikogar. Organizatorji so zbegani begali z enega konca na drugega. Odrski delavci so se vprašujoče spogledovali: tak oder, tako močno ozvočenje – za nekaj deset ljudi?

Darko je tekel mimo njega, oziral se je naokrog, kot da bi pomagalo, če vsak trenutek preverja, ali morda kdo vendarle še prihaja, da vseh teh kablov niso vlekli zaman. Za nekaj deset ljudi, a to je bilo premalo. Zaman. Prestregel je njegov vprašujoči pogled in razširil roke. *Svoje sem naredil, več ne morem*, je sporočal. Videti je bilo, da sta oba enako presenečena. Toliko vznemirjenja je bilo v preteklih dneh, toliko ljudi je govorilo, da bi bilo treba nekaj narediti, zdaj pa so vsi ostali doma! Tako res ne moreš spreminjati sveta. Še svoje ulice ne.

Potem se je začelo. Z vseh stranskih ulic so začele pritekati reke ljudi. Z leve, z desne, od vsepovsod. Nezaustavljivo. Hipiji, pankerji, študentje, klošarji, poslovneži, delavci, profesorji, kmetje. Vsi. V nekaj minutah je

bil trg poln do zadnjega kotička. Popolni neznanci so si kimali in se pozdravljali. Skupaj smo, so si sporočali brez besed. Nismo sami. Veliko nas je, in še prihajajo. Še več nas bo.

Začelo se je tudi na odru. Kitare so brnele. Pankrti, bend iz delavskih Most, ki je pred pol leta nehal igrati, se je znova zbral posebej za to priložnost. Pero je z odra zavpil, da ne gre za politiko, da hočejo nazaj svoje prijatelje iz nogometne ekipe, ki so zdaj v vojaških zaporih. Intimno je politično. Politično je intimno. Sreče človeku ne more dati niti država, niti sistem, niti politična stranka – lahko pa mu jo vzame.

Tisti daljni časi

Pankrti so nastali več kot deset let prej, prvi koncert so odigrali v telovadnici predmestne gimnazije. Šole, na katero tisti, ki so bili predvideni za prihodnje stebre družbe, niso hodili. Pa vendar, ali prav zato, se je marsikaj začelo tam.

Bil je med morda dvestotimi poslušalci tega koncerta; kasneje jih je nekaj tisoč trdilo, da so bili tam. Da so bili zraven. Pa jih ni bilo. Takrat ne. Prišli so kasneje. Kot zmeraj, ko se začne kaj velikega – vsi pravijo, da so bili zraven od začetka.

Odzval se je na z roko napisan plakat pred hišo. Nekatera dekleta so, ne sluteč, kaj jih čaka, uredila svojo podobo tako, kot da gre za enega od številnih plesov. Bil je čas zapovedane pozabe resničnosti z disko vižami *Night Fever, You Should be Dancing, Stayin' Alive ...* A v moščanski telovadnici je bilo drugače. Med bandom in publiko so bile po tleh položene telovadne blazine, Pero se je metal po njih in spet vstajal. Za uvod je vrgel čevelj v glavo glavnemu glasbenemu kritiku, ki je kasneje opustil rokenrol in se posvetil mirnejšemu življenju, vzgoji rož in reji oslov. Kje drugje bi bilo že to dovolj, da bi se začel pretep, a vzdušje na koncertu je bilo dobro. Živo, prijateljsko, zafrkantsko. Nihče, niti ekipa na odru, ni slutil, da se je začela zgodba, ki bo trajala desetletja.

Ko je izšla prva mala plošča, je vodilni dvorni disident priporočil 'to morate preslišati' in zaključil, da je pank 'zanimiv in relativno tragičen anti-glasbeni pojav'. Prodajala se je z višjo stopnjo davka na promet proizvodov, s tako imenovanim davkom na šund, kakor se je hitro poimenoval neki drugi podobno drugačen bend. Predsednik ustrezne komisije je duhovito pripomnil, da se je tako zgodilo zato, ker so mu rekli, da so pri panku glavna besedila, on pa pevčevega momljanja ni mogel prav nič razumeti.

Tisti daljni časi. Zdelo se je, da se glasba prilega, a kaj potem, še nekajkrat bomo poskočili, potem pa bo vse ostalo, kot je bilo. *Mi smo na liniji, nič se ne more spremenit.*

In vendar se je vse spreminjalo, dan za dnev, in vse hitreje. Štirideset let kasneje, tri desetletja po samoukinitvi, so Pankrti, skoraj isti, le letom primerno patinirani, zapeli nov komad *To ni več Slovenija*. Ledeniki se talijo zato, ker so nas tajkuni okradli, je bil njegov kratek povzetek. Vse je povezano. Trg je postal globalen. Metuljeva krila na Kitajskem, netopirjeva krila na Kitajskem, vse pride k vsakemu na dom. Kar si naročil, to dobiš, vse ima svojo ceno, za vse boš plačal.

A prvi koncert je bil več kot deset let prej, preden so Pankrti, prvič na novo zbrani, kar se bo potem redno ponavljalo, stali na odru parka Zvezda, kot je trgu med menjavanji imen rekla ljudska govornica. Bil je v tistih daljnih časih, ko se je še zdelo, da ne smeš zamuditi ničesar, sicer boš zamudil vse. Ob nedeljah zvečer poslušanje Radia Študent, kjer Darko predstavlja novo glasbo, kako naj zamudiš, če pa se oddaja imenuje *Bodi tukaj zdaj* ali *Rock fronta*, hočeš biti tam, na fronti, na prvi črti, kako naj zamudiš, če pa lahko tako preslišiš kak odličen nov komad, kak odličen nov bend, ki dobro zveni in ima celo kaj povedati? In ob petkih je bilo takrat nujno oditi v menzo študentskega naselja, tam se je dogajalo v živo. Ne stanje v vrsti za obroke socialističnega okusa kakor čez dan, treba je bilo priti zvečer, ko so začele brneti kitare bendov s čudnimi imeni, Klinska pomora, Trobecove krušne peči, Termiti, Problemi, ko so prepoteni pevci brez majic pršili znoj in slino v skakajoče poslušalce v prvih vrstah.

Nekateri nastopajoči so se z leti preselili v zgodovino, drugi v osebne mitologije, nastopili so tudi taki, ki so sami sebe pozabili naslednji dan. Enim so med nastopi odklapljali elektriko, saj jih drugače ni bilo mogoče spraviti z odra, drugi so si v divjem skakanju in mahanju s kitarami kable iztikali sami. Izštekani proti svoji volji! Mnoge najstnike so po koncu koncertov čakale še dolge pešpoti do doma, med katerimi so v tišini noči lahko podoživljali in preišljevali slišano. Se vračali nazaj, na tiste minute energije, ki so pršele z odra med občinstvo in spet nazaj. In spet nazaj.

Tisti daljni časi, ko sta si bila glasbenik in poslušalec tako blizu, ko so ju povezovali hrup, slina in znoj, ko se je skakalo na oder in se metalo z njega, ko vmes ni bilo pregrad in varnostnikov, ki bi ločevali. Takrat si se v petek zvečer oblekel v takšna oblačila, da si jih lahko, kadar je postalo res divje, vrgel v smeti.

Tisti daljni časi, ko je bilo lahko zavreči marsikaj, a se je še zdelo, da moraš biti zraven, da ne smeš zavreči tega, da si zraven. Da moraš biti tukaj zdaj, da ne smeš zamuditi ničesar, sicer boš zamudil vse.

Pod skorjo

Pesnik je z odra govoril, kako vrani v mraku hropejo, da bodo pobili vse ptice, tudi tiste pod skorjo lobanje. Pesem je znal na pamet, poznali so jo številni v občinstvu in jo pozorno poslušali, takrat se je leposlovje množično bralo, težko je razložiti, zakaj, politologi pravijo, da zato, ker nismo imeli države, ekonomisti, da zato, ker ni bilo trga ali vsaj ničesar na njem, gospodarstveniki, da zato, ker ni bilo mogoče gospodariti po svoji volji, duhovščina, da zato, ker je bilo treba verovati na skrivaj – vsak ima svoje razloge, zakaj takrat, in še več razlogov, zakaj danes več ne.

Takrat se je poezija brala in čutila, a do tega dne je bila ta pesem daljna metafora, zdaj pa je zvenela zelo resnično. Govorilo se je, da vojska po kasarnah spi v bojni opremi, da čaka samo na ukaz, in prišli bodo na ulice. Govorilo se je, da obstajajo sezname z imeni tistih, po katere je treba najprej. In zmeraj je najprej treba po tiste, katerih zgled bi potegnil v upor. Po tiste, ki lahko nagovorijo množice in jih množica posluša. Saj veste za kristalno noč, se je govorilo, potihoma, saj nisi nikdar vedel, ali ne sliši tudi kdo, ki bi povedal naprej, nepravim ušesom. In saj ste slišali za armensko rdečo nedeljo, po dolgih seznamih so v eni noči iz postelj zvlekli na stotine najvplivnejših in jih poslali v taborišča, da bi zaustavili njihovo nacionalno gibanje. Tudi pri nas so taki sezname, zagotovo so, ne more biti drugače, nikdar ni bilo drugače. Se ne bojite, da ste na njem in vas bodo zbudili sredi noči, ko pride tista noč? Ali pa se bojite, da vas ni na seznamu in se vas država potemtakem očitno ne boji?

Strah, vzajemne izmenjave strahu, to je močno vezivo. Tisti na oblasti se bojijo, da ne bodo več na oblasti in jih bo ljudstvo zmlelo. Tisti spodaj se bojijo, da jih bo zmlela oblast. Strah ni namišljen, jih že melje, počasi, dan za dnem. Previdno, da ne bi prišlo do tujih opazovalcev, v tuje časopise, da diplomati ne bi protestirali, da finančne poti ne bi presahnila, tujina se zmeraj nekako vmešava v notranje zadeve. Previdno, za zdaj. A tako ne more trajati; ko bo padlo, se marsikdo ne bo več pobral.

Z vsako besedo z odra se je strah bolj usipal in odločenost naraščala. Trg je bil poln. Neznani ljudje so kimali drug drugemu: na pravi poti smo. Na svoji poti. Končno.

Ni se prerival v prve vrste, kakor je počel na pankerskih koncertih v menzi študentskega naselja. Stal je zadaj in gledal. Tokrat ni bilo tako pomembno videti, kaj počnejo tisti na odru, pomembneje je bilo ujeti utrip vseh teh ljudi, ki so zapolnili Trg osvoboditve.

“To je bil včasih Trg revolucije,” je rekel starec, ki se je poleg njega naslanjal na palico.

“Še prej je bil Kongresni trg. Morda bo še kdaj,” je pripomnil vrstnik ob njem.

“Ko bo konec osvoboditve?”

Začela sta se hahljati, se spogledala in si zakrila usta.

Stopinje

“Ej, pazi, kam stopaš.”

Obrnil se je. Jezno ga je gledala neka punca.

Luštna.

Njeni modri semiš čevlji so bili pohojeni.

“Sori. Nisem gledal.”

“Seveda nisi gledal. Kdo zna gledat nazaj? Nihče. Zakaj bi kdo? Gleda se naprej. Vseeno pazi. To so moji modri semiš čevlji. Simbol moje individualnosti in vere v osebno svobodo.”

Uf. Velike besede. Je že čas za tako velike besede?

“Verjameš v osebno svobodo?”

“In v nič drugega.”

Me izziva? Provokatorka? Najbrž jih je v tej množici veliko, ki so prišli ovohavat, kaj kdo misli. Poslušat, kako kdo govori.

“Pa pomaga? Jo imaš?”

“Če bi jo imela, mi ne bi bilo treba verjeti vanjo, kajne? Samo živela bi jo.”

“Uf. A ti študiraš filozofijo?”

“Daj no. To je običajna fraza. Za običajne ljudi. Gotovo mi ti lahko rečeš kaj boljšega.”

Gotovo me izziva.

“Rekel bi, pa me bo ta hrup preglasil.”

“Ej, to je hrup osvoboditve.”

“Če ti tako praviš. Ampak naporno pa je, ne?”

Dekle se je začudeno zazrlo vanj.

“Naporno? Mehkužec. Pa ne, da si Darja Divjakija na vohaes posnel in ga še zmeraj poslušáš? In seveda gledaš.”

“Darja koga?”

Prhnila je.

“Kje si ti odraščal? Vidim, da ti moram prineset nekaj kaset.”

Stopila je korak nazaj in ga premerila s pogledom.

“Če jih seveda imaš kje vrtet. Sicer boš moral priti k meni.”
Kaj se dogaja? Okupacija v nekaj kratkih potezah?

Dario Diviacchi

Visok pritisk oziroma *Alta Pressione* se je začel konec leta 1979, MTV šele dve leti kasneje. Oddajo je v italijanščini predvajala Televizija Koper-Capodistria, segala je tudi onkraj tedaj trdne in resne meje. Leta 1981 se je prelevila v *Videomix* in se prelila prek cele Italije. Vrteli so se glasbeni videoposnetki, takrat nekaj povsem novega. Duran Duran so postajali zvezde, ob njihovi glasbi so se na zaslonih v lesketajoči se svetlobi premikala lepa dolgonoga dekleta, posnetki počasi vrtečih se stropnih ventilatorjev v tropskih restavracijah so eksotiko prinesli celo prek železne zavese.

Vsak četrtek zvečer, ko se je to razkošje predvajalo v živo, vmes pa je Dario kaj povedal, so ulice opustele. Gledalci so klicali v studio in se pogovarjali s prijaznim voditeljem, v goste mu je prišel švedski – in zaradi smuči, na katerih je zmagoval, tudi malo slovenski – smučarski junak Ingemar Stenmark in zapel pesem *Waterloo*, s katero je švedska skupina ABBA leta 1974 zmagala na Evroviziji in stopila v ozvezdje slavnih.

Agnetha, Björn, Benny in Anni-Frid, v zmagovalnem času priročno povezani v dva para, so evrovizijski uspeh unovčili najbolje v zgodovini. Posrečilo se jim je, da niso utonili v običajni pasti in sčasoma postali najslabši posnemovalci samih sebe. Znali so se dostojanstveno starati. Sprva lahkotne popevčice so prehajale v mračnejše tone, ko sta se para začela razhajati. V besedila so se začele odkrito zapisovati želje (*dajte mi moškega po polnoči*), obup (*eden od naju je moral oditi in zdaj joka osamljen v postelji*), ugotavljanja konca (*ko je konec poletja in temni oblaki zakrijejo sonce, ne moreva kriviti nobenega od naju, saj sva rekla in naredila vse*) in priznanja (*sva malce ponošena, a ne ponižana in ne prestara za seks*).

Čeprav je bil Italijan, je Dario Diviacchi za nekatere postal najbolj priljubljen Slovenec. *Slovenec? Italijan?* Še leta so se razplamtevale debate po krčmah, češ da je Dario po očetu Istran, po materi Bric, to je nova nacionalnost za nove čase, mešanica, bolje je tako, saj veste, kako se je končalo, ko so začeli tam nekje na severu ustvarjati čistejše rase? Dario Internazionale, tako bo bolje, dosti bolje. Sicer smo pa vsi Jugoslovani, a nismo, kdor še ni, bo pa še postal? Ne, tega ni rekel nihče, če bi bila krčma dovolj odročna, bi se lahko hitro stopili, preden bi prišla policija, bi že bilo, kar bi bilo. V kovačnicah bratstva in enotnosti je ogenj že davno ugasnil.

Leta 1986 se je iztekel tudi *Videomix*. Leto kasneje je izšla 57. številka Nove revije.

57

Nova revija ni nastala zlahka, prišla pa je po poti, ki se bo nekaj desetletij kasneje zdela skoraj idilična: nekaj razumnikov se je leta 1980 podpisalo pod predlog, da bi v imenu demokracije potrebovali novo revijo za mišljenje in pesništvo, najvišji politični organi so nekaj časa debatirali o tem vprašanju, kresala so se mnjenja in navsezadnje je dve leti kasneje denar prišel. Zlati časi debat o mišljenju in pesništvu, še v najvišjih političnih krogih, bi rekel kak cinik.

Odločilna je bila 57. številka, z naslovom uvodnika opredeljena kot *Prispevki za slovenski nacionalni program*. Za izhodišče je bilo zapisano, da so se Slovenci v Jugoslaviji znašli v krizi, 'ki se kaže v posebni malodušnosti, v množičnem izseljevanju in v visokem količniku samomorilnosti'. Nobene razlike v bruto družbenem proizvodu ni bilo omenjene, ta je v odcepitveni besednjak prišla kasneje. Bili so časi, ko se mislecem in pesnikom ni bilo treba utemeljevati skozi ekonomijo dodane vrednosti, upoštevanja vredne so bile tudi druge govornice. Osamosvojitev se je začela kot osamosvajanje duha, ne denarja.

Čeprav je Nova revija pisala o rečeh, ki so bile že dolgo v zraku, so na njenih straneh te komaj predstavljive zamisli iz oblakov sestopile na papir. Nastala je panika. Po vsej republiki so se sestajali politično organizirani in tolmačili drug drugemu, kaj piše v teh fotokopijah, ki so šle iz rok v roke, in kaj je s tem, kar piše, v resnici mišljeno. Brali so tudi tisti, ki sicer niso.

“A ti imaš tisto revijo?” ga je vprašal oče.

“Katero revijo?”

“Daj no. Saj veš, kaj mislim.”

Čez nekaj dni mu jo je prinesel nazaj. “Zanimivo,” je rekel.

“Kako se ti je zdelo?”

“Saj pravim.”

“Daj no. Povej kaj več.”

Oče se je nasmehnil.

“Nisem navajen povedati kaj več. To je za vas mlade.”

“Se pravi, da se strinjaš, da je treba povedati več.”

“Pravim tudi, da se boj časov, ko boš lahko povedal vse. Takrat morda nihče ne bo poslušal. Zdaj je drugače.”

Pokazal je proti stropu in mu pokimal. Pogovor je bil končan.

Mikrofon v zidu

Kdor se spomni osemdesetih, ni bil zraven, so se leta in desetletja hahljali rojeni v šestdesetih. A vendar so radi govorili o osemdesetih, času svoje mladosti, ki je, bolj ko se je oddaljeval, postajal vse bolj idealen. Govorili so o iztekanju časa marksističnega opija za ljudstvo (*dok je bilo Tita, bilo je i šita*, je pisalo na zidu nekega popularnega lokala, in *šit* je bil ljubkovalni izraz za hašiševo smolo) in pritekanju občutka, da svet, v katerega so bili rojeni, razpada in da se novi iz te preobrazbe morda ne bo prikazal. Da je to – to. Vse, kar je mogoče. Da je treba uživati trenutek, preteklosti ni več, jutri je predaleč.

Tisti, rojeni prej, so verjeli drugače: da ni nič pozabljeno, da je vse zabeleženo, zapisano, dokumentirano. Da človek nikjer, niti doma, ne sme misliti preveč na glas, saj nikoli ne veš, kdo sliši, kaj misliš. V stanovanje zaprti pesnik, nekdanj minister in predsednik parlamenta, je po razkritju svojega strahu in poguma postal nehoteni upokojenec. Dve leti po vnovičnem izidu svojega vojnega dnevnika s hrepenenjskim naslovom *Tovarišija*, spominov amaterja med profesionalci, zaradi katerih je pri tovariših dokončno zapadel v nemilost, je pesem, v kateri je zapisal “moj molk je zgovornejši, v njem si obsojen na brezno resnice”, objavil v knjigi *Poročilo*. In poročil o njem ni manjkalo, desetine obveščevalcev so proizvajale tisoče strani dokumentov.

Jih je sploh kdo kdaj bral? Ali so ta poročila svoj namen dosegala že s tem, da so obstajala? Da se je vedelo, da obstajajo?

Modri semiš čevlji

“No, torej?”

“Torej – kaj?”

“Nisi mi odgovoril, če imaš kam vtaknit kaseto.”

Govori realno ali metaforično? Če metaforično, je hudo banalna.

“Ej, nisem jaz za ta pop.”

Prikimala je.

“Sem upala, da boš to rekel. Bravo.”

Stopila je bližje.

Kaj pa razdalja? Ne paziš več na svoj simbol individualnosti in osebne svobode?

Iz žepa je vzela beležko in kuli. Zalistala je in videl je, da je na drobno poččkana, med zapiske so se vrivale vinjete, občasni slapovi števil, vlepljeni so bili izrezki iz časopisja.

Osebna zgodovina v enem zvezku?

Ko je dvakrat obrnila list in preverila, ali je res prazen, je nanj napisala številko in mu jo pokazala.

“Tu me najdeš.”

“Naj si cifro zapomnim na pamet?”

“To bi bilo lepo. Tako bi dokazal, da te res zanima!”

Ocenjujoče ga je gledala.

“Ampak ne vem, če ti lahko naložim tako težko preizkušnjo. Takoj na začetku, mislim.”

Odločno je iztrgala list in mu ga pomolila.

Moral bi gledati, koliko jih že manjka –

A ona to vsak dan dela?

Ali samo na posebne dni, kakršen je ta?

“Ni treba vzeti, če nočeš,” je rekla.

“Svoboda izbire?”

Prikimala je.

“Seveda. Zmeraj.”

“Zato smo tu, ne?”

“Tudi zato. Osebno je politično, politično pa osebno, take reči. Saj veš.”

“Zdaj vem, da res študiraš filozofijo.”

“Nimaš pojma.”

“In kaj naj naredim, da ga dobim?”

“Vzemi listek, ne? To je začetek.”

Vzel ga je in skrbno prepognil. Pomislil je, da ga je namenoma držala čisto na robu, da se njuni prsti ne bi mogli dotakniti – razen če bi se potrudil.

Če bi pokazal, da to delam nalašč.

“Kot sem rekla – moja številka. A ne čisto moja. Sem še neosamosvojena. Saj veš, da živim z očetom in mamo?”

“Kako naj to vem?”

“A ti nisem videti taka?”

“Kakšne ste videti take?”

“No – urejene. Pritajene. Tihe in plašne.”

“Aha, saj res. Pa si res taka, hvala, da si me opozorila.”

Zadovoljno je pokimala.

“Saj nisi tako izgubljen primerek, kot sem se bala. Če te človek popelje na pravo pot, znaš na njej vztrajati.”

“Me veseli, da imaš upanje vame.”

“Tudi mene. Pa saj veš, zakaj sem ti posebej povedala, da živim z očetom in mamom?”

“Da mi po ovinkih poveš, da še nisi poročena?”

Zakrohotala se je.

“Ti ga pa pihneš! Jaz, poročena? Nikoli. Res nimaš daru opazovanja. Nisi me videl, ko si me pohodil, in še zdaj me ne vidiš.”

Prijela ga je za roko.

Bo vzela listek s številko nazaj?

“Govorim ti zato, da ne boš takoj, ko me pokličeš, začel govoriti vsega, kar boš hotel povedati. Najprej preveri, če res govoriš z mano. In ne z mojo mamom.”

Odhodi, prihodi

Zborovanja je bilo konec. Gledal je za njo, ko je odhajala. Trg se je počasi začel prazniti. Ko se je izgubila med drugimi odhajajočimi, si je moral priznati, da ni prišel zaman.

Videti je bilo, da so ljudje, ki so hodili mimo njega, mislili enako. Neznanci so zadovoljno kimali drug drugemu.

Nismo prišli zaman. Tudi sprememba bo prišla. Morda še ne jutri. Vendar bo.

Pretrganja

Na tem trgu so se izmenjavala poimenovanja, vladarji in parade. Uredili so ga za kongres svete alianse, zveze proti francoski revoluciji. Vrhovi držav so se v mestu sestali leta 1821. Prišli so avstrijski cesar, ruski cesar, neapeljski kralj in drugi vladarji.

Park v obliki zvezde je župan Hradecky uredil tri leta kasneje, bil je prvi javni park v mestu. Kozmologi pravijo, da je bil vizionar, zvezda da je že kazala nove čase, čez nekaj let je sveta aliansa razpadla.

Ko je na obisk podanikov prišel cesar Franc Jožef s cesarico, je bil trg najbolj okrašen. Potem se je nanj vse bolj naseljevalo slovensko tkivo. Slovenska matica je postala ključno domovanje slovenskim mislim in knjigam. Stavba Slovenske filharmonije je nadomestila stanovsko deželno

gledališče, ki je pogorelo. Ostalo je v spominih, navsezadnje so tu prvič uprizorili *Županovo Micko*, mecen predstave je bil najbogatejši Kranjec, baron Žiga Zois.

A še zmeraj je bilo vse skupaj avstrijska monarhija. Velika parada je proslavljala stoletnico bitke pri Aspernu, zmago avstrijske vojne nad Napoleonovo. Spreminjalo se je počasi. V Deželnem dvorcu je do ustanovitve slovenske univerze zasedal kranjski deželni zbor.

Stavba Kazine je bila prostor razločevanja. V pritličju kavarna in biljard za slehernike, stanovanja za služinčad, prvo nadstropje samo za člane društva: velika biljardna soba, dve jedilnici in kadilnici, dve čitalnici, dvorana za štiristo oseb. Članstvo v društvu je bilo namenjeno 'pospeševanju trgovine', izobrazbi v skladu z 'okusom našega časa' in 'za izobražene kroge primernim zabavam za dostojne ljudi'. Ti dostojni ljudje so bili ljubljanski Nemci, tam je bil tudi častniški klub. Slovenci so protestirali pred stavbo.

Kazina je bila dolgo dom izmenjujočega se vladajočega sloja. Po prvi vojni jo je nova vlada društvu odvzela in prevzela jo je Jugoslovanska demokratska stranka, v njej se je zbiralo liberalno slovensko meščanstvo. Med drugo vojno se je vanjo naselil sedež poveljstva italijanskega armadnega zbora, po italijanski kapitulaciji Nemci, po koncu vojne pa Ljudska skupščina Slovenije. Potem so zgradili novo poslopje za skupščino, parlament, državni zbor, Kazino pa so razdelili med plesalce, folkloriste, študente, arhivarje, zgodovinarje; mrgolenje na hodnikih je ponazarjalo, kako je nekdanj elitne prostore naselilo ljudstvo. Statiki so se spraševali, ali bodo podporni stebri zdržali tako preobrazbo.

29. oktobra 1918 je množici ob koncu vojne na trgu spregovoril župan Ivan Hribar. Ko se je začela naslednja vojna, mu je pri devetdesetih letih italijanska vojska, ki je zasedla mesto, spet ponudila županski položaj. Namesto tega se je zavil v jugoslovansko zastavo na mostu ustrelil in padel v Ljubljano. V poslovnem pismu je citiral pesnika: *manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi*, in nadaljeval: *Zato se strnem z vesoljstvom, čigar neizmerljivo majhen delec sem.*

Meščani so zahajali v Elitni kino Matica v Slovenski filharmoniji. Filme je spremljal godalni kvintet, sedem let kasneje se jim je pridružil zvok. Kino je vodila Pavla Jesih, ki je mnogo let po smrti postala znamenita alpinistka, o njej so snemali filme in pisali drame, po vojni pa je bila na sodišču narodne časti obsojena na zaplembo premoženja. Preživljala se je kot oskrbnica v gorskih kočah in končala v revščini in osami. Zadnja želja, da njen pepel z vrha Špika vržejo v nebo, se ji je uresničila slaba štiri

desetletja po smrti. Ko je umrla, sežiganje trupel ni bilo dovoljeno, saj krematorija v Sloveniji ni bilo. Ali obratno.

Trg je čakal nove prihode, nove oblastnike. Na njem so se izmenjavali avstrijski, italijanski, češki arhitekti. Na njem se je gradila in se za svojo podobo borila Srednja Evropa. Med vojnoma ga je preuredil Plečnik. Leta 1940 so postavili spomenik kralju Aleksandru, ubitemu v atentatu šest let prej. Želel si je združeno Jugoslavijo in nacionalisti različnih narodov so se združili v skupni želji in ga na tujem ustrelili. Njegov sin, kralj Peter II., ki je enajstleten kot-da-prevzel vladanje, je prišel na svečano odkritje spomenika. Bolje je videti očeta v bronu kot sploh ne. Zasajene hraste so posekali in jih zamenjali s platanami.

Naslednje leto so Italijani spomenik čez noč podrli in pretopili. Na trgu je nastopila Kraljeva opera iz Rima in zapel je legendarni Beniamino Gigli. Italijani so bili ponosni: poskrbeli smo za duhovno hrano visoke kulture, ki traja dolgo! Ker pa je vsakdanje hrane v mestu zmanjkovalo, so park preorali in na vojnih njivah gojili zelenjavo. Visoko kulturo je spodkopavalo preživetje iz dneva v dan, začeli so kopati zaklonišča.

Na dan osvoboditve je na trg prikorakala partizanska vojska in še isti mesec je z balkona Univerze spregovoril Maršal. Govoril je vzneseno in obračunal z vsemi, ki bi dvomili o njem in o njegovi viziji. *Roka pravice, roka maščevalka našega ljudstva je že dosegla ogromno večino, a samo manjšemu delu izdajalcev se je posrečilo pobegniti pod okrilje pokroviteljev izven naše dežele. Ta manjšina ne bo nikdar več gledala divnih planin, naših cvetočih polj. Če bi se to vendarle zgodilo, bo to trajalo zelo kratek čas. Deževalo je. Množica je bila blažena.*

Sidro so na trg postavili, ko sta Primorje in Istra uradno postala del Slovenije. Dokaz, da so tudi Slovenci pomorci, je prispevala med vojno potopljena italijanska ladja Rex, Kralj. Sidro je združevalo – v času brez mobilnih telefonov so se ljudje za srečanje dogovarjali pred pošto, pod Prešernom ali pri sidru.

Konec šestdesetih so protestirali študentje. Konec osemdesetih vsi, ki so imeli čas, vsi, ki se jim ni mudilo na razprodaje. *Naredte revolucijo, naredte revolucijo! Sam dejte jo brez mene, jest nimam cajta dons!* se je iz priložnostnih revolucionarjev norčeval bend Kuzle. Svoje so godli tudi Ljubljanski psi in Buldogi. Veliko pasjih skupin, morda v spomin na tisti verz, da ima gladko pot skozi življenje samo zvest pes.

Na trgu je Tone Pavček prebral Majniško deklaracijo, *da hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda in ta bo lahko utemeljena le na spoštovanju človekovih pravic in svoboščin, demokraciji, ki vključuje politični pluralizem,*

družbeni ureditvi, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo v skladu z naravnimi danostmi in v skladu s človeškimi zmožnostmi državljanov Slovenije. Ljudje so ploskali.

Nova in nova zborovanja, nove in nove slovesnosti. Ameriški predsednik Clinton se je na trgu na kratko pokazal konec tisočletja. Zavzel se je za prihodnost Evrope brez meja, za združeno in demokratično Evropo. Amerika bo pomagala. Ljudje so ploskali. Deževalo je.

Potem se je zdelo, da se trg umirja. Postal je veliko parkirišče, občasno zaprto za velike dogodke. Kasneje se je parkirišče pomaknilo pod zemljo. Trg je gostil knjižne sejme, ciljne črte maratonov, odbojko na mivki. Vse drugačno, vse enakopravno. Demonstracije in proslave so se preselile na sosednji trg, pred državni zbor. Ta je iz Trga revolucije postal Trg republike. Tudi tega so občasno zaprli pred sleherniki, za proslave ali proti demonstracijam.

Gradilo se je in podiralo. Vladarji so se menjavali in trgom spreminjali imena.

Kužno znamenje, ki so ga na trg prenesli po velikem potresu, še stoji. Izvirnik so premaknili v muzej, a na trgu je natančna kopija. Skoraj enako. Prilagoditi se je treba, sprejeti resničnost: izvirniki se razkrajajo, kopije zdržijo. Kužno znamenje čaka.

Nikamor se ne mudi. Kuga zmeraj pride.

Sodobni slovenski esej

Helena Koder
Brezimna

Kako je kaj s tabo, slišim vsakič, ko s potegom čez ekran telefona dovolim svojemu mobilnemu operaterju, da klicatelju omogoči glasovni stik z mano. Ja, tega zelo natančno določenega postopka sem se zavedela šele v tem trenutku, saj sem najprej hotela napisati, da vprašanje, kako je z mano, zaslišim vsakič, ko dvignem telefonsko slušalko k ušesu. Telefonska slušalka je odslužila. Kadar še zazvoni stari rdeči Iskrin telefon in dvignem njegovo črno slušalko k ušesu, nikoli ne zaslišim vprašanja, kako je s tabo. Na oni telefon me kličejo samo takrat, ko mi hoče kdo po telefonu kaj prodati ali če delajo kakšno javnomnenjsko raziskavo in smo imetniki stacionarnih telefonov nujni delci v reprezentativnem statističnem vzorcu.

Zakaj tak dolgovezen in dolgočasen uvod k mojemu pisanju? Zakaj sem tvegala, da bralec odloži branje, preden se prebije skozi prvi odstavek? Tema, o kateri želim pisati, ker me v to sili nekakšna nuja, terja precejšnjo mero iskrenosti in nepreračunljivosti, o njej bi rada pisala tako, da se popolnoma prepustim vijuganju miselnega toka, ne glede na to, kam me bo zanesel, in da prav nič ne mislim na bralca, naj mi bo oproščeno. Ne vem, ali bom zvozila. Do cilja zagotovo ne pridem, vem, da je nedosegljiv. Vnaprej vem, da je pot, na katero se podajam, tako razvejena, da se bom zagotovo enkrat znašla na razpotju, na katerem sem ubrala že obe poti. In odnehala, nekoliko utrujena od pobega v neznanu.

Pogosto me torej sprašujejo, kako je z mano. Kako je z mano, odgovarjam, malo umolknem, potem pa, z mano je dobro, *kar* dobro, kako si pa ti? In pri tem nikoli ne vem natanko, zakaj se tisti *kar* kar sam od sebe vrine pred *dobro* in kaj sploh pomeni. Je to nelagodje, ker v časih, ko je okoli mene toliko ljudi v veliki stiski, nekako ni spodobno reči samo, da ti je dobro? Je to sram? Hlinjena empatija? Ali pa ti mogoče res ni dobro. Samo *kar* dobro. Nekako pogojno dobro.

Za morebitnega bralca je nujno pojasnilo, kdaj pišem. Tudi zame: da ne bi pozabila. Pišem januarja 2021, pišem v dneh, ko je epidemijska krivulja v črni coni, epidemija se sicer umirja, ne vemo pa še, ali se bo krivulja začela spuščati. Upamo. Že nekaj mesecev je tako, pravzaprav je bilo še huje, in jaz že nekaj mesecev odgovarjam, *kar* dobro je z mano. Vendar se nikoli ne zadovoljim s tem odgovorom, ampak vedno, že nekaj mesecev, čutim potrebo po pojasnjevanju. In govorim, da se res nimam pravice pritoževati, da bi bilo to prav nespodobno, saj da se zame ni dosti spremenilo, preskrbljena sem, s samoto sem si domača, tako kot prej hodim na sprehode, kar dosti sem na zraku, tudi v mestu se najdejo poti, ki niso preveč obljudene, marsikaj seveda pogrešam, a to ni nič v primerjavi s stiskami, ki jih doživljajo drugi ljudje, zato bi se bilo res nespodobno kakor koli pritoževati. Pa vendar, dodajam, čeprav nimam pravice, da tožim, občutim že ves čas nekakšno težo. Kot da je zrak postal težek, kot da me nekaj potiska k tlom in se moram ves čas malo truditi, da ostanem pokonci. In potem dodam: *te številke*, grozno me težijo *te številke!*

Uporabljam izraz *te številke*. Počnem natanko to, kar v javnem diskurzu ves čas počnemo. Ne rečem: *te smrti*. Ne rečem: *umrli*, rečem: *te številke*. Kot da bi se bala izgovoriti tisto besedo, ki je v moji glavi kristalno jasna in od vsega našega besednega zaklada najbolj nedvoumna, zato jo na poti med mislijo in ubesedenjem zvedem na evfemizem, metaforo: *te številke* so prispodoba za smrt. Vendar v tistem možganskem centru, kjer besede domujejo in čakajo na svoj trenutek, da oživijo, neizgovorjena beseda že sproži množico podob, predstav, asociacij, ki pa jim sami z vrsto varovalk in zavor preprečimo, da bi z vso silovitostjo izbruhnile v poved; in zato se potem misel ubesedi v obliki, za katero v nekem trenutku mislimo, da je najbolj prava. Ampak: če bi ne odgnali vseh tistih podob, predstav in asociacij, ki jih je neka misel spontano sprožila v nas, bi vedeli, da beseda, ki smo jo izgovorili, ni prava beseda. Če bi vsem tem podobam, predstavam in asociacijam dovolili, da se neposredno izrazijo z besedo, smrti ne bi zvajali na številke. In jaz bi rekla: *na dušo mi legajo smrti*. In mogoče bi mi bilo celo lažje, ker bi bila beseda, ki bi jo uporabila, prava.

Visok, najvišji cerkveni dostojanstvenik v Sloveniji, znan po občudovanju francoske poezije, je kmalu po nastopu svoje vplivne službe v nekem pogovoru dejal: "Človeštvo ima en sam problem, in to je smrt." Mogoče je rekel smrtnost ali umrljivost. A v mojem spominu ostaja beseda smrt. In potem je dodal poanto: "In tukaj ima edini odgovor cerkev." Najbrž je mislil Cerkev. Ni rekel vera, rekel je Cerkev. In imel je po svoje prav, saj mnogi ljudje oba pojma enačijo. In Cerkev ima z oznanjanjem vere v posmrtno življenje res odgovor na to težko vprašanje. Vendar je za sprejemanje tega odgovora, za brezpogojno zadovoljenost z njim potrebna vera, ta pa je stvar osebne odločitve. Zato bi bilo pri zgornji trditvi treba dodati, da ima Cerkev odgovor za vsakogar, ki se je odločil, da ta odgovor sprejme.

Moj oče je bil globoko veren človek. Spoštoval je tudi Cerkev, saj kdo ve, ali bi kmečki fantič, ki je moral prvi razred ponavljati, ker ni razumel niti besedice nemško, sploh še šel v šole, če ne bi župnik v njem prepoznal intelektualnega potenciala in če mu ne bi neki drugi duhovnik v okolju, kjer je nemštvo vsepovsod demonstriralo svojo nadrejenost, priskrbel štipendije in ga navdušil za slovensko stvar do te mere, da se je ob koroškem plebiscitnem polomu odločil za študij in življenje v drugi državi. Bil je, moj oče, globoko veren, pravim, in upam, da mu je bilo, ko je odhajal, z vero lažje oditi. Dan prej sem bila pri njem. Kar nekaj me je prijelo in odpeljala sem se domov. Zelo se me je razveselil in všeč mu je bilo, kako sem bila napravljena. Bila je zima in obuta sem bila v dobre škornje. Zmeraj so mu bili škornji na ženskah všeč. Rekel mi je tisto popoldne, kot da se poslavlja, čeprav tega takrat nisem tako dojela: "Dobro življenje imam, pametne otroke, lepo ženo." A če natanko pomislim, je uporabil preteklik, le da jaz tega nisem hotela slišati. V resnici mi je s tem povedal nekaj zelo pomembnega, nekaj, o čemer je pisal tudi Montaigne, a bom o tem poskušala premisliti pozneje. Takrat prav tako nisem hotela razumeti, kaj mi oče s temi besedami pripoveduje. Najbrž sva globoko v sebi oba vedela, da je to slovo. In ko mi je naslednji dan brat po telefonu povedal, da je tatek zaspal, kar zaspal, se mi je ta stavek, ki ga oče ni bil povedal prav nič patetično, kar tako mimogrede, niti ne ob slovesu, globoko in neizbrisno vtisnil v spomin. Me v žalosti tolažil in osrečeval.

Ljudje, znanci, ki so ob izrekanju sožalja zmeraj malo v zadregi, saj taki smo najbrž vsi, so me takrat spraševali, koliko je bil oče star. In ko sem jim povedala – star je bil devetdeset let – in so mi vsi po vrsti govorili, o, saj to je pa lepa starost, bodi vesela, da jo je dočakal, in take stvari, ki naj bi bile tolažilne ali vsaj pomirjujoče, me je zagrabila jeza in najraje bi vsakemu izpraskala oči, češ, kaj pa ti veš, kakšne neumnosti pa kvasiš. Bila je sveta

jeza in še danes mislim, da starost ljubljeneega človeka nič ne zmanjša bolečine ob njegovem odhodu. Seveda razum lahko pritrjuje, saj razum je razumen in razume, vendar bolečina nima veliko opraviti z razumom. Bolečina ima opraviti z bližino. Samo z bližino.

Pred mnogimi leti je v Ljubljano prišel predavat sloviti francoski novinar Hubert Beuve-Méry, ustanovitelj francoskega dnevnika Le Monde. Zaslovel je s svojim peresom, s svojim urednikovanjem, najbolj pa verjetno s svojim slogom. Med drugim je bilo vsega posnemanja vredno njegovo vodenje dnevnik uredniških sestankov: bili so ob natančno določeni uri in trajati so smeli največ deset minut; da bi se to strogo spoštovalo, nihče ni smel sesti. Bilo je zelo učinkovito, kar potrjuje tudi zgodovina Le Monda.

Gospod Beuve-Méry je torej prišel v Ljubljano predavat o novinarstvu, novinarski neodvisnosti in teh stvareh. Bilo je še v Jugoslaviji in tako predavanje je imelo tudi nekakšno subverzivno poslanstvo, vsaj poslušalci smo se počutili nekoliko zarotniško, kot da s poslušanjem uživamo prepovedani sadež. Predaval je v eni od dveh velikih predavalnic na Filozofski fakulteti in od vsega, kar je povedal, sem si za zmeraj zapomnila njegovo razlago bralčevega temeljnega odnosa do poročil o nekem dogodku, odnosa, ki kraljuje novinarskemu delu. Poimenoval ga je s sintagmo *la mort kilométrique*, kar bi bilo dobesedno *kilometrsko smrt*, bolj ustrezen pa bi bil prevod *smrt na kilometrsko potenco*. Rekel je namreč, da je smrt enega človeka, na primer zaradi nesreče, ki se zgodi v bralčevi bližini, tragedija, medtem ko je nesreča nekje daleč, na primer na Kitajskem, v kateri umre sto ljudi, samo dogodek, novica, vest, ob kateri se bralec le za hip ustavi in že preskoči na naslednji naslov. Ta odnos je seveda razumljiv, vendar ga lahko interpretiramo na dva načina, saj ima dva v bistvu nasprotujoča si učinka. Po eni plati je to varovalka: če bi ljudje – posebno zdaj, ko se je svet s pretokom informacij skrčil na kepico – vse človeške tragedije, ki se nenehno dogajajo, dejansko občutili kot take, bi preprosto znoreli. Noben psihiater nam ne bi mogel pomagati. Večja kot je kilometrsko oddaljenost neke nesreče, manj nas ta nesreča prizadene. Po drugi plati pa ima ta varovalka, ki ščiti naše duševno zdravje, uničujoč učinek na naše zavedanje, da je človeštvo ena skupnost, v kateri smo vsi soodgovorni za vse, kar se dogaja. Tudi za vse grozote in trpljenje, ki bi jih bilo s solidarnostjo mogoče preprečiti. A če se grozote dogajajo nekje daleč, odmahnemo z roko in rečemo, da pač ne moremo nič. Saj kot posamezniki res ne moremo narediti veliko. Vendar bi lahko, če bi kot družbena bitja od odločevalcev, ki smo jim dali v upravljanje svojo skupnost, zahtevali, naj solidarnost s trpečimi vgradijo v sistem upravljanja skupnosti. Vendar tega ne zahtevamo in za to

imamo tisoč izgovorov. Kljub tej naši brezbržnosti pa je bila nekega leta Lennonova *Imagine* cele mesece po vsem svetu najbolj priljubljena pop pesem: ... *imagine all the people sharing all the world* ...

Četrtega decembra lani sem šla opoldan na ljubljanske Žale. Pred odprtimi vrati železne ograje je stala gospa srednjih let, in ko sem se približala, mi je začela mahati in nekaj kazati in videti je bilo, da me ne bo pustila naprej. Kaj pa je, a vam lahko pomagam, sem ji rekla, ko sem že bila blizu. Poglejte, pogledajte, mi je vznemirjeno z roko kazala proti lesenemu okvirju, obešenemu na ograjo: urnik pogrebov. Pogledala sem bolj natančno: tisti list je bil čisto popisane, zagotovo kakšnih dvajset vrstic. Nobenih imen, samo ure in zraven besede 'v družinskem krogu'. "Mož mi je pred kratkim umrl, vsak dan hodim sem gor, vsak dan je bilo nekaj pogrebov, zdaj pa tole, pogledajte, saj to je strašno." "Res je strašno," sem jo skušala pomiriti, "huda bolezen je to, zelo zelo veliko ljudi umre." Obe sva dolgo strmeli v tisti papir, se spogledali in odšli vsaka po svoji potki. *Številke. Te številke.* Brezimna smrt.

Kdaj sem prvič razmišljala o smrti? Ko sem bila otrok, smo šli s starši vsako leto prvega novembra, za vse svête, kot smo takrat rekli dnevni mrtvih, na pokopališče. Tudi v našem mestecu so to bile Žale; nad mestom, na ravnici sredi vzpetine, je pokopališče s cerkvijo, zelo lepo urejeno pokopališče, tam, kjer se začne hrib spet vzpenjati, pa so zidane kapelice: križev pot, ki se konča na vrhu hriba, kjer stoji še ena, čisto majhna cerkev. Na Žale smo hodili obredno. Vedno je bilo zelo mraz, vedno me je zelo zeblo in vsakič znova me je obšla slovesna tesnoba, ko sem izza ovinka pred vhodom na pokopališče zagledala spomenik padlim v prvi svetovni vojni: iz tal rastočo in nekaj metrov visoko belo kamnito roko, ki s prsti oklepa ročaj meča, katerega rezilo je, tako kot roka od komolca naprej, zasuto z zemljo. Padli, kaj so to padli, sem tuhtala. Razložili so mi.

Na Žale smo hodili, čeprav tam nismo imeli svojega groba. Dedeček je bil pokopan nekje daleč, na Češkem, tam, kjer je še živela babička, ki sem jo komaj poznala. Tudi stari oče po očetu je bil pokopan v drugi državi, kamor se takrat ni dalo, in ko je umrl, je moj oče samo dobil telegram *Vater gestorben*, oče umrl. Ker nismo imeli groba, smo prižgali svečo pri velikem lesenem križu, ki stoji sredi pokopališča, potem pa smo se odpravili obiskat grobove ljudi, ki so jih starši poznali. Vedno smo se ustavili tudi pri grobu doktorja Polca. Njega sem poznala. Bil je zelo ljubezniv, blag gospod, enkrat smo bili pri njem na obisku in postregel nam je z zelo dobrimi piškoti: veliko sem jih pojedla. Toliko, da mi je mama po odhodu poočitala, da se na obisku ne spodobi toliko jesti. "Pa saj mi jih je doktor

Polec kar naprej ponujal,” sem se branila. Mama je bila hkrati z njim zaprta v Begunjah. Dr. Julij Polec je bil ustreljen kot talec v ljubljanskem predmestju Šentvid. Tam so postavili spomenik vsem, ki so jih Nemci tistega 31. januarja 1944 ustrelili skupaj z njim. Pod Prešernovim verzom *Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi* je, drugo pod drugim, izpisanih petindvajset imen in priimkov: očetov mojih sošolk in sošolcev; sinov, bratov, zaročencev: izobraženska elita mesteca, v katerem smo živeli. Na grobu doktorja Polca sem vedno prižgala svečko. Vedno pa sem na tistih obhodih po Žalah občutila nekakšno krivico, da ne morem prižgati svečke na grobu starih staršev. Občutila sem to kot prikrajšanost. Res, tiste ure, ki sem jih v otroštvu ob dnevu mrtvih doživljala na Žalah, sem se, če pomislim zdaj, počutila kot sirota. Čeprav sta bila ob meni ljubeča starša.

V to pisanje me je, kot že rečeno, prisilila tista teža, ki je jeseni začela legati name. Teža, ker od jeseni vsak dan znova s tesnobo pogledam, kaj se je prejšnji dan dogajalo. Teža, ker poročanje o smrtih, sporočanje *teh števil*, v javnem diskurzu sprejemamo z nekakšno samoumevnostjo. Seveda slišimo, da je to grozno, da smo čisto pri vrhu svetovne lestvice in vse to, vendar vse sprejemamo kot nekakšno statistiko. Ta smrt je brezimna in, vsaj pri meni, to vzbuja občutek kolektivne krivde. Mislim, da je to tista teža, ki lega name, najbrž tudi na druge.

Če izvzamem nastope in spise nekaterih zdravnikov in znanstvenikov, ki stvarno in hkrati prizadeto govorijo in pišejo o tem, kaj počnemo prav in kaj narobe, da se bolezen tako neusmiljeno širi in pušča za seboj toliko žrtev, če izvzamem vse, kar počnejo, pišejo in razlagajo čudoviti prostovoljci – kako značilno! – spletnega Sledilnika, ki znajo z matematično natančnostjo in z veliko mero empatije razložiti ključne podatke, ki bi lahko pomagali pri zaviranju epidemije, sem v časopisih samo pri dveh avtorjih – vsega pa seveda ne preberem – zasledila globlji uvid v to, kaj se to zimo dogaja pri nas.

Bila sem osupla, ko sem opazila – ker ta podatek me po navadi ne zanima –, da nobeden od teh avtorjev ni to, kar nekateri imenujejo “pravi Slovenec”. O brezimni smrti je pisala slovenska pisateljica, ki sicer v glavnem piše v angleščini, a ima kot rojena Američanka toliko zdrave distance do okolja, v katerem živi, najbrž že dalj časa, kot je živela v Ameriki, da zna s presenetljivo pronicljivostjo opaziti tiste podrobnosti, ki jih sami niti ne zaznavamo, kaj šele da bi se zavedali, kako smo prav zaradi teh podrobnosti to, kar smo. In gospa, ki seveda ves čas gleda tudi čez meje svoje zdajšnje domovine, je opazila, da v primerjavi z anglosaškim svetom

pri nas o smrtih poročamo neverjetno brezosebno. Dopusča možnost, da je to zaradi varovanja zasebnosti, vendar opaža, da je v anglosaških medijih veliko zgodb, obrazov, imen, pri nas pa močno prevladujejo številke in statistični podatki.

Tudi avtor drugega spisa, ki se mi je vtisnil v spomin, je pisatelj. Zelo ugleden slovenski pisatelj, ustvarjalec tudi v svetu filma in gledališča. Vendar tudi on za nekatere ni "pravi Slovenec", čeprav je bil rojen tukaj. V eni od svojih kolumn je razmišljal o prikrajšanosti tistih otrok, ki so med epidemijo izgubili katerega od starih staršev. Seveda ga je k pisanju nagovoril ton, ki zveni iz marsikatere interpretacije smrtnosti v tako imenovanih domovih. DSO je najpogosteje uporabljena kratica za te ustanove: kot da bi govorci hoteli na čim bolj brezoseben način in čim hitreje pustiti za sabo to neprijetno besedo! Ton v smislu, da bi se "tem ljudem življenje tako ali tako v kratkem izteklo", "da enostavno nočemo razumeti, da je pač življenja enkrat konec". Vsaj mislim si, da so pisatelja k njegovi kolumni spodbudile tovrstne ugotovitve. Izhajal pa je iz svoje izkušnje, saj je bil – že davno, ko je v krajih, kjer so se rodili njegovi starši, divjala vojna – kot otrok odrezan od dedka, ki ga je imel rad, kot je zagotovo tudi dedek imel rad njega. Ta izguba, izguba stika z dedkom, ki je potem kmalu tudi umrl, ga je, občutljivega otroka, prizadela. Zaradi te izgube ga je nekaj manj, pravi. In zato se mu zdita sprjaznjenost s smrtjo in njena brezimnost, na kateri pristajamo, znamenje brezbriznosti, samozadostnosti, pomanjkanja empatije.

Ta dva spisa po mojem mnenju zadevata bistvo našega odnosa do nesreče, ki nas je udarila. Zaradi *teh številčk*, strašnih številčk, smo res osupli, jemljejo nam sapo, zaradi njih težje dihamo. Vendar pa se skušamo na kolektivni ravni od njih odmakniti in pri tem zanikujemo nekaj, kar kot posamezniki zelo dobro vemo: da je vsaka smrt individualna, osebna, enkratna. *Toliko* smrti, je *toliko* individualnih, osebnih, enkratnih smrti. Zato smrt nikoli ni brezimna. Če ji odvzamemo ime in jo razosebimo, jo lahko spremenimo samo še v statistiko. Statistika pa je razbremenjena čustvene obravnave in služi povsem pragmatičnim namenom. Ko ljudje postanejo številke, je skupnosti konec.

Spominjam se prizora iz nekega starega filma, naslov je bil *Tretji človek*, v katerem Orson Wells igra kriminalca, preprodajalca ponarejenih ampul penicilina, ki je takoj po drugi svetovni vojni kot dragoceno, edinstveno zdravilo prihajal v ameriške vojaške baze v Evropi in reševal življenja. Proti koncu te *noir* kriminalke *par excellence* se Harry Limes skupaj s svojim nekdanjim prijateljem Martinsom na Riesenradu, velikanskem vrtečem se kolesu, dviguje v vrtočlave višine nad obrobje Dunaja, iz njune kabine

so sprehajalci spodaj videti samo še kot črne pike. In ko skuša Martins, ki je spregledal kriminalno početje svojega dotedanjega prijatelja, Harryju Limesu dopovedati, da ne počne le nekaj nezakonitega, temveč nekaj nemoralnega, sprevrženega, zločinskega, ta samo odmahne z roko in reče, poglej te pike tam spodaj, ena več ali manj, kaj to komu pomeni. Seveda se film konča tako, kot je prav, in vsi gledalci vemo, da je tako prav, saj je vsaka tistih črnih pikic, ki se premikajo po čistini daleč spodaj, človek. In je njegovo življenje sveto. Edinstveno. Neponovljivo. Saj to vsi vemo.

Na ljubljanskih Žalah je na spomenikih marsikateri lep napis. Na enem izmed njih so v marmor vklesane tri besede:

TUKAJ, ZATE, TAM

Tri preproste besede. V ritmu verza, pesmi. Z močnim končnim poudarkom: *tam*. Tri preproste, vsem umljive besede v povezavi, ki je tako odprta, da na tem kraju vabijo v premislek o minljivosti in večnosti. To je grob pesnika Aleša Debeljaka. Odšel je in vsi smo izgubili.

Malo dalje, ob isti žalski poti, je v steber iz temnega granitnega kamna na grobu Rada Bordona, prekomorskega partizana, publicista in pesnika, avtorja pesniške zbirke z lepim, malo starinskim naslovom *Večne zanke*, vklesan naslednji verz:

*Nas, pod rušo v prah prhnečih,
nikdo ne predrami.
Le v spominu vas, živečih,
smo lahko med vami.*

Mogoče se na prvi pogled zdi, da ti verzi govorijo o tem, da smo dolžni ohranjati spomin na mrtve, ker se samo tako ohranja tisto, kar so nam dali. Človek ne umre, dokler ne umre zadnji človek, ki ohranja spomin nanj, nekaj te misli je zaobjete tudi v izgovarjanju judovskega kadiša. A zdi se mi, da zadnji verz pove še nekaj več. Z besedami *smo lahko med vami* nam pravzaprav govori, da nam mrtvi, če jim dovolimo, da so med nami, še dajejo in nam bogatijo življenje, nas delajo bolj človeške. In o tej izgubi razmišljam, ko mislim na brezimnost smrti, ki smo ji zdaj tako zelo vidno in poudarjeno priča.

Mlad človek o smrti ne razmišlja, dokler ne udari v njegovi bližini. Ko je bil devetnajstletni Ernest Hemingway kot prostovoljec v prvi svetovni vojni tako hudo ranjen, da je v bolnišnici okreval kar pol leta, si je o tej

izkušnji zapisal: "Ko greš v vojno tako mlad, misliš, da si neumrljiv. Drugi ljudje umirajo, ne ti. Ko si prvič hudo ranjen, se iluzija o neumrljivosti v trenutku razblini in takrat se zaveš, da se lahko zgodi tudi tebi."

Spominjam se, kako me je do resnejšega razmisleka o smrti pripeljal prav Hemingway, ko sem v tišini Plečnikove velike čitalnice v NUK nekega dne opoldneva prvič odprla njegovo knjigo *Komu zvoni*. V čitalnico sem se hodila učiti, za oddih pa sem si kdaj pa kdaj izposodila še kakšen roman in med učenjem tudi malo brala. Nekoč sem si izposodila roman *Komu zvoni*, ki ga je prevedel Janez Gradišnik, in z vso močjo me je udaril moto na prvi strani, splošno znano in velikokrat citirano besedilo, ki ga je leta 1624, ko bi skoraj umrl, napisal pesnik John Donne. Čeprav je besedilo tako znano, ga navajam v celoti, ker govori natanko o tem, o čemer pišem:

Noben človek ni Otok, povsem zase; vsak človek je kos Celine, del kopne zemlje; če Morje odplavi grudo prsti, je Evrope manj, prav tako kakor da je bil Rtič, prav tako kakor da je bilo Posestvo tvojih prijateljev ali tvoje lastno; ob smrti vsakega človeka je mene manj, zakaj včlenjen sem v Človeštvo: In zato nikdar ne pošiljaj vpraševat, komu zvoni: zvoni tebi.

Bilo bi skoraj nespodobno dodajati še kakšen komentar. Mogoče samo to, da besedilo mladega človeka, ko ga prvič prebere, res zadene. Sicer pa je ta knjiga, ki tako silovito in strastno, kot samo najboljše umetnine, govori o življenju in o ljubezni kot njegovi najvišji vrednoti, hkrati tudi velika maša smrti. In Hemingwayev opis vonja smrti, ki je mešanica vonja po krvi, potu, spermi in solzah, je zemeljski antipod metafizičnemu motu z začetka tega znamenitega romana. Ali smo, človeštvo, s to umetnino kaj dobili? Ali umetniku kaj dolgujemo? Bi nas bilo brez njega kaj manj? Bi kaj umanjalo, če bi ga leta 1937 v Španiji zadela krogla, tako kot bo zadela njegovega Roberta Jordana?

Upam, da ne moraliziram. Za to, kar počnem, ne najdem pravega izraza. Je to esej? Ali bi bilo mogoče veliko besedo filozofija zmanjšati na poslovenjeno modroljubje? Saj je filozofija ljubezen do modrosti, a ne? Saj vsi nismo modri, to je res, malo pomodrujemo pa včasih vsi. Sami zase, ob knjigi, pa kadar si kaj zapišemo, če imamo ravno to navado, včasih modrujemo v družbi, zdaj bolj poredko, včasih kar po telefonu, tudi po Skypu. Nekateri modrujejo celo po družbenih omrežjih in pri tem dostikrat klattijo velike neumnosti. Nekatere so prav škodljive, a kaj se hoče, ne more vsak napisati ali celo izdati knjige *Mein Kampf*, ki jo je bilo mogoče zaradi škodljivosti prepovedati, vsaj za kakšnih petdeset, šestdeset let. V družbi

neomajne svobode ima vsak pravico izraziti svoje mnenje. (No, ne čisto vsak: prav v tem času smo videli, da tu in tam kdo s spleta tudi izgine, in upajmo, da bo še kdaj kdo izginil.)

Ta zastranitev je bila potrebna, da se malo razbremenim teže, ki tudi med pisanjem še zmeraj lega name. Čeprav sem začela pisati zato, da se razbremenim, očistim tega bremena. Mislim, da je zdaj že jasno, da o smrti razmišljam kot o danosti, ki je del življenja, našega bivanja. Vse to sprejemamo, vse to smo mi, tako je tudi prav. Vendar nikakor ni vseeno, *kako* to sprejemamo, *kako* s tem bivamo.

Michel Eyquem de Montaigne, prvi sodobni filozof, je rekel, da filozofirati pomeni učiti se umreti. Montaigne je veliko napisal o smrti in vse, kar je napisal, je tako preprosto, da je njegovo branje tudi za laike trden miselni oprimek. Tudi v njegovem času je bilo – pa saj to velja za vse čase – dovolj priložnosti za razmišljanje o smrti. V letu, ko je začel pisati *Eseje*, se je v Franciji zgodila šentjernejska noč. Tiste noči, s 23. na 24. avgusta 1572, so v Parizu v nekaj urah pobili okoli tri tisoč protestantskih hugenotov (v naslednjih mesecih pa so jih po Franciji pobili trideset tisoč). *Številke*. Nekateri so še nekaj dni prej plesali na sprejemu ob poroki Henrika III. Navarskega, bodočega francoskega kralja Henrika IV., ki mu je Katarina Medičejska dala za ženo hčerko Margot. Tisto noč so jih zvelkli iz postelj, pobili, slekli in pometali v Seno. Mestna vrata so bila zaklenjena, zbežati se ni dalo nikamor. Ko je kralj spoznal, kaj se je zgodilo – saj naj bi bil ukazal, naj pobijejo samo voditelje –, je hotel ustaviti klanje. Vendar je duh že ušel iz steklenice, protestante so začeli pobijati še v drugih mestih, pobijali so jih nekaj mesecev in še 3. oktobra se je tudi v Bordeauxu, v Montaignevem mestu, zgodil pokol. Sicer so verske vojne v Franciji divjale že prej in tudi po sklenitvi nekakšnega sporazuma so se še dolgo obnavljale. Saj vemo, celo mi iz “razsvetljenega” 20. stoletja, kako sovražstvo tli in se vsake toliko razplamti v vojno. Saj se je Srebrenica zgodila ljudem, ki so hodili v enake šole, poslušali isti jazz ali pop, brali istega Andrića. Smrt kosi povprek in počez in seme zla vzkali kjer koli.

Je pa Montaigne tudi sam doživel predsmrtno izkušnjo, ko se je v njegovega konja zaletel drugi konjenik in ga zbil, tako da so ga služabniki, misleč, da je mrtev, brez posebne previdnosti spravili s kraja nesreče, ki ni bil ravno blizu njegovega gradu. Po kakšnih dveh urah, še na poti, se je ovedel in izpljuval kri, ki se je nabrala zaradi hudih poškodb glave. Ko so ga položili na posteljo in si je nekoliko oddahnil, se je potopil v spanec. Piše, da je bil miren in srečen in popolnoma prepričan, da tone v smrt. Vendar je bil to zdravilni spanec, ki nam je podaril najslavnejšega pisca esejev.

Mogoče prav zaradi te izkušnje, ki v resnici ni predsmrtna, saj je ostal živ, v *Esejih* piše, da lahko za človeka rečemo, da je bil srečen, šele takrat, ko umre: srečen zato, ker je lahko v miru zaprl oči. Spravljen v tistem trenutku s sabo in svetom. Takole to občutje upesnjuje pesnik Matej Bor v pesmi s preprostim naslovom *Smrt*:

*Bila je blaga smrt,
da sem se ustavil
pred njo
pa snel klobuk in jo pozdravil:
Kako je kaj?
– Še kar.
In sva odšla
po poti,
ki jo smrt samo ubira
in v meni ni bilo
prav nič nemira,
le tiha radost,
da sva se našla.*

Čar Montaignevega modrovanja je v tem, da bralca nenehno vabi k spraševanju o sebi. To ni moj nauk, pravi, to je moja izkušnja: velja zame, toliko boljše, če si z njo lahko pomaga še kdo. Vendar mora bralec sam premisliti, ali lahko to velja tudi zanj. Pravzaprav govori Montaigne ves čas o sebi, se opazuje in preučuje, in s pomočjo vseh velikih antičnih umov, pesnikov in filozofov, na katere se nenehno naslanja, zastavlja sebi in bralcu vprašanja. Dvom je njegova metoda mišljenja. In ko govori o smrti, imajo vsa ta vprašanja en sam namen: da bi se človek nehal bati smrti, saj je samo brez tega strahu mogoče do polnosti uživati življenje. Torej naj človek misel na smrt udomači, ponotranji. Če mu bo ta misel domača, bo osvobojen, “ne bo več znal biti suženj”. V takem pogledu na človekovo smrtnost ni nič heroičnega, to je samo način, kako se otresti oklepa smrti, da misel nanjo ne zagreni radosti življenja. Kajti največ je v življenju vreden *užitek*, *poželenje*, *življenjska sla*: *la volupté*, pravi modrec, iz latinske besede *voluptas*. Življenje imamo zato, da ga uživamo. Stoično dodaja: zakaj bi obžalovali nekaj, kar se bo dogajalo onkraj našega življenja. To bi bilo tako nespametno, kot če bi trpeli zaradi tega, ker nismo živeli v času pred svojim rojstvom. Vsako življenje je *celo*, ne predolgo ne prekratko. In vendar je Montaigne v svoji knjižnici v okroglem grajskem stolpu vse svoje življenje,

sleherni dan, objokoval smrt prijatelja, ki mu ga ni mogel nadomestiti nihče na tem svetu. Zakaj je to prijateljstvo nenadomestljivo, se je spraševal. Nobenega razumnega odgovora ni našel: *ker je bil to on, ker sem bil to jaz*. Vsako življenje ima ime. In vsaka smrt.

Zdaj, ko tako kot v Montaignevem času tudi v našem globalnem svetu razsaja kuga, najbrž vsi več razmišljamo o umiranju in smrti. In ker na nas legajo *te številke*, ker smo sproti seznanjeni, četudi po birokratsko, z razmerami in okoliščinami, v katerih se ljudje spopadajo z boleznijo, jo premagujejo ali omagajo, se neizogibno vsiljujejo tudi vprašanja, koliko znamo biti sočutni, kakšna družba sploh smo, ali znamo biti vsaj pietetni, če ima beseda pieteta sploh še kakšen pomen. Ali se zavedamo, da smo ob sprejemanju zloveščih dejstev vklopili vse varovalke, da ta dejstva sprejemamo, kot da bi se vse dogajalo nekje daleč, daleč proč od nas in kot da nas od vsega najbolj motijo vse mogoče omejitve, ki se jim pač moramo, radi ali neradi, podrežati. Da ne mislimo toliko na to, v kakšnih razmerah ljudje umirajo in v kakšnih razmerah jim zdravniki in negovalci pomagajo, ampak bolj mislimo na lastno udobje. Ali kot družba občutimo umiranje starih ljudi kot izgubo ali samo kot danost, kot posledico nečesa nepredvidljivega, kar bo konec koncev družbo razbremenilo neke imaginarne skrbi za, imenujmo jih s pravo besedo, stare in onemogle. Koliko smo kot družba sposobni sočutenja, koliko z dejanji izražamo sočutje, ki ga izrekamo? Ali smo kot družba ponotranjili dejstvo, da smrt ni nikoli brezimna? Ali se še vedno sprašujemo, *komu zvoní?*

Do nobenega novega spoznanja se nisem prebila. Le kako bi se? Vedela sem, da bom na koncu spet prišla na razpotje, na katerem sem že bila. Nič lažje mi ni kot na začetku tega pisanja, vendar mi ni žal, da sem šla na pot. Malo sem zajela sapo, malo sem se vendarle nadihala. *Kar* dobro je z mano.

Ameriški pisatelj Brandon Hobson je doktoriral iz kreativnega pisanja na univerzi Oklahoma State. Je avtor štiri romanov; *Deep Ellum* je izšel leta 2014, *Desolation of Avenues Untold* leta 2018, *Where the Dead Sit Talking* se je leta 2018 uvrstil med finaliste za National Book Award, zanj je avtor prejel nagrado Reading the West. Njegov najnovejši roman *The Removed* je izšel letos. Leta 2016 je dobil nagrado Pushcart, njegove zgodbe so uvrščene v pomembne ameriške antologije (npr. *Best American Short Stories 2021*) in izhajajo v literarnih publikacijah, kot so McSweeney's, Conjunctions, NOON in American Short Fiction. Hobson je profesor kreativnega pisanja na univerzi New Mexico State, poučuje pa tudi na Inštitutu za ameriško indijansko umetnost (IAIA). Je državljan plemenske države Cherokee Nation v Oklahomi.

Najpogosteje se loteva tem, povezanih s staroselci in njihovo problematiko, prizadeva si razblinjati stereotipe o Indijancih. Folklor plemena Cherokee in nujna vprašanja sodobnih severnoameriških Indijancev se prepletejo v dinamične, inovativne in še kako resnične zgodbe, ki nas ne pustijo ravnodušnih, marveč v nas še dolgo odmevajo.

Brandon Hobson

Obrazi v drevesih

Prvi teden

“Drugič, število pogrešanih domorodnih žensk je pretresljivo,” je razlagal policist. Pisal se je Reynolds in njegov obraz je premogel resnost, ki si jo stežka razvozlal.

“Ne razmem, zakaj se to dogaja,” mu je rekla Berta.

Policist Reynolds je prispel v hišo zgodaj zjutraj. Berta in njen mož Don sta sedela za mizo, v tišini srkala kavo, izmučena zaradi premalo spanja, ko sta nenadoma zaslišala trkanje po vratih. Policist Reynolds je govoril direktno in brez čustev.

“Ne želimo se vrteti v krogu,” je rekel. “Še naprej se bomo trudili. To je vse, kar lahko storimo.”

Kara Echota, edina hčerka Dona in Berte, je bila v plemenski državi Cherokee Nation¹ pogrešana peti dan. Don in Berta sta govorila že z vsemi policisti, kar jih je bilo, vendar so vsi ponavljali isto: Zaenkrat nimajo nobenih sledi. Še naprej bodo iskali.

¹ *Cherokee Nation*, ena od zvezno priznanih suverenih plemenskih vlad v ZDA.

Predsednik ljudstva Jeremiah je ustanovil štab v parku Loma del Norte, kjer so vsak večer bedeli, prižigali žajbelj in molili za Karino varno vrnitev. Cela skupnost se je pridružila, celo nestarosepci, kar sta Don in Berta cenila.

“Naše iskalne ekipe ne bodo odnehale,” so jima govorili ljudje. “Vsak dan se bomo vrnili sem, dokler ne bomo česa izvedeli.”

Pri Donu in Berti doma je Karin sin T. J. sedel ob oknu in čakal, da se njegova mama vrne. Star je bil šest let. Berta mu je dovolila, da na njenem iPadu igra igrice, razmeče legokocke, vse, da le ne bi mislil samo na mamo. Kako poveš šestletniku, da je njegova mama pogrešana? Kako naučiš otroka potrpežljivosti, ko niti lastni potrpežljivosti ne moreš zaupati? Vsakič, ko je vprašal: “Kdaj pride mama domov,” sta vselej lahko odgovorila le: “Upajmo, da kmalu. Vse je v redu.”

Kara, mama samohranilka, je hodila z mladim moškim, ki mu je bilo ime Edwin in je prihajal iz Tularose v Novi Mehiki. Skupaj sta delala v igralnici in tistega dne, ko je Kara izginila, je bil Edwin v službi. Ko so ga zaslišali policisti, je bil vidno pretresen in pripravljen sodelovati. “Vem samo to, da je bila doma. Imela je prost dan,” jim je povedal. Kara je živel pri Donu in Berti ter si skušala po dveh prekrških, zaradi vožnje pod vplivom alkohola in obtožbe zaradi posesti droge, znova urediti življenje. Don in Berta sta povedala, da je uspešno zaključila terapevtsko svetovanje za mamila in alkohol pri Pozitivni spremembi, lokalnem centru za rehabilitacijo. Zadnjič sta jo videla zgodaj zjutraj na dan, ko je izginila. Okoli osme ure zjutraj je odpeljala T. J.-ja v vrtec in se ni nikoli vrnila.

T. J. je pomahal mami, nato pa, kot vsako jutro, gledal za njo, kako se je sprehodila nazaj do parkirišča. Šest ulic naprej so našli njen avto, rdečo hondo accord, letnik 2009, s ključi, vendar nje v avtu ni bilo.

Dejstva

Vsako leto izgine na tisoče domorodk. Zvezna država Nova Mehika ima najvišje število pogrešanih in umorjenih domorodnih žensk. Druge države z visokim številom so Oklahoma, Washington, Arizona, Aljaska, Montana, Minnesota, Kalifornija, Nebraska in Utah. Med staroselkami je delež umorov desetkrat višji od nacionalnega povprečja. Najstarejša domorodna ženska, ki so jo prijavili kot pogrešano, je bila stara triinosemdeset let. Najmlajša je bila še dojenčica, stara ni bila niti eno leto.

Osumljenci

Seveda je bil osumljenec Karin bivši mož Dakota, vendar policija pri njem ni našla ničesar. S Karo sta bila poročena le osemnajst mesecev. Dakota je imel delno skrbništvo nad T. J.-jem in ga je vzel k sebi vsak drugi konec tedna. Zaposlen je bil v Wal-Martu na aveniji McKinley. Ko je policija preiskala njegovo stanovanje, niso našli ne mamil, ne orožja, ne česar koli drugega vsaj približno sumljivega.

“S Karo nisem govoril, vse odkar sem T. J.-ja odpeljal nazaj po najinem skupnem vikendu,” je povedal policiji. “Včasih se je družila z nekimi preprodajalci mamil, belci, ampak jaz jih ne poznam.”

Dakota je imel na obeh rokah tetovaže, ki si jih je policist natančno ogledal. “Kaj pomenijo vaše tetovaže?” ga je vprašal.

“Nič, samo vzorci so,” je rekel Dakota.

“Vzorci česa? Tvojega plemena?”

“Umetnost mojega prijatelja,” je rekel Dakota. “Ne pomenijo nič.”

Medtem ko so ga policisti žrli z vprašanji, je kadil eno cigareto za drugo. Pripravljen je bil pomagati in skrbelo ga je za Karo, tako kot njeno družino. Don in Berta sta zatrdila, da ne Dakota ne Edwin nista bila nikoli groba do Kare. Oba sta imela redni službi in nobeden od njiju ni imel policijske kartoteke.

“Kaj pomenijo Dakotove tetovaže?” je policija vprašala Berto. “So to kakšni simboli? Gre za neki jezik?”

“Kako to mislite?” je vprašala Berta.

Oglasil se je Don: “Samo umetnost je. Tu ni skritih pomenov, samo ti vzorci so mu všeč.”

Policist si je nekaj zapisal v beležko.

“Možno je, da je bila Kara še v stiku s katerim od preprodajalcev mamil, ki jih je poznala,” je rekla Berta. “Kdo drug bi jo pa kar ugrabil? S kom drugim bi sedla v avto?”

T. J. je o Dakoti in Edwinu povedal le dobre stvari. Nikoli ni videl, da bi kateri od njiju grdo ravnal z njegovo mamo.

Nekega večera, ko so spet bedeli, se je Edwin pred vsemi zlomil. Z rokami si je prekril obraz in se razjokal, ljudje so ga tolažili. Dakota ni v javnosti nikoli jokala, vendar je na svoj prosti dan pomagal na sedežu iskalne akcije, večer prej je celo prinesel večerjo Donu, Berti in T. J.-ju, preden so odšli na bedenje. Donu je povedal, da se mu zdi, da mu nekdo sledi. “Ves čas vidim za seboj iste avtomobile,” je rekel. “Ne vem, ali sem samo paranoičen ali kaj. Ne vem več, kaj naj si mislim ali česa naj se bojim.”

Edwin je povedal, da je dan pred Karinim izginotjem prišla k njemu v stanovanje ženska, ki jo je iskala. "Rekla je, da ji je ime Janice," je rekel policiji. "Kadila je cigareto in nosila črno majico Mötley Crüe. Imela je temno blond lase in svetlo polt. Rekla je, da je Karina stara prijateljica, toda ko sem jo omenil Kari, ni imela pojma, kdo bi lahko bila."

Policist je strmel v Edwinovo ogrlico turkizne barve. "Kaj je s to ogrlico?" je vprašal.

"Tole? Prijatelj izdeluje staroselski nakit. Od njega sem jo kupil."

Policist si je nekaj zapisal v beležko.

"Preprodajalec, o katerem sem jaz največ slišal, je bil neki tip iz južnega dela," je rekel Dakota. "Ime mu je bilo Chase, belec. Nikoli ga nisem spoznal. Sem se pa prej, ko sva še bila poročena, bal, da ve, kje stanujeva. Kara je rekla, da ta tip vedno nosi pištolo."

Tako Dakota kot Edwin sta potrdila, da je bila Karina najljubša droga metamfetamin in da je zato šla na odvajanje k Pozitivni spremembi. Vse ostalo je lahko dobila na zabavah. "Nikoli je še nisem videl, da bi jemala met," je rekel Edwin. "Mislil sem, da je z vsem tem opravila. Čista je bila, naredila je sprejemne. Višjo je že končala, zdaj je pisala diplomu."

Policist je rekel, da nimajo dovolj informacij, da bi preiskovali nekoga z imenom Janice ali Chase, kar sicer najverjetneje niti nista pravi imeni, saj ju Dakota in ostali prijatelji, ki so jih zaslišali, niso dovolj dobro fizično opisali, da pa bodo naredili vse, kar lahko. "Nimamo veliko, s čimer bi si lahko pomagali," je rekel policist, "ampak bomo še naprej preiskovali."

V igralnici so izprašali zaposlene, prav tako Karine bivše in trenutne sošolce. Na štabu je policija omenila, da se je v zadnjih desetih letih razmahnila prostitucija, opazajo pa tudi pogostejše zlorabe metamfetaminov in opioidov.

"Niti pod razno ni bila vpletena v kaj takega," je rekel Edwin. "Nikoli ne bi šla v prostitucijo. Zdaj je trezna in brez drog. Osem mesecev se je zdravila."

Dakota se je strinjal, a je dodal, "da je imela prijateljico, ki se je sukala okoli tovornjakov na postajališču blizu I-40. Pozabil sem, kako je bilo puncino ime. Poznala jo je z zdravljenja, ne vem več točno. Dolgo je že od tega, to je bilo, še preden se je rodil T. J. Nikoli se nisem preveč spuščal v to."

Don in Berta se nista spomnila nikogar z imenom Janice ali Chase, sta pa potrdila, da se je Kara družila z neko punco, ki je bila enkrat aretirana zaradi prostitucije. Tania ji je bilo ime, pozneje je zapustila državo in so jo potem našli mrtvo v Kaliforniji. Policist Reynolds je povedal, da je bilo v zadnjih letih na ducate takih primerov, kot je Karin, primerov, ko so izginila domorodna dekleta.

“Ta punca, ki so jo našli mrtvo, je bila Tania ali pa Sonya,” je rekel Don po premisleku. Pogledal je Berto, da bi mu pomagala. “Saj je bila Tania, mar ne?”

“Meni se zdi, da je bila Sara,” je rekla Berta. “Ali pa je bila to punca, ki je bila umorjena v Albuquerqueju?”

“Ja, res je bila tudi ena Sara, ki je izginila.”

“Ta ni bila tista, ki se je zapletla v prostitucijo? Punca, ki je umrla?”

“Ne, tista ni bila Sara, se mi zdi.”

“Mogoče je bila tista Keri.”

“Pravzaprav je bila tista najbrž Melissa,” je rekel Don.

Imena

To so Melisse, Tanie, Sare in Karite. To so Monike, Mihaele, Marije in Kasandre.

To so Marlene, Vanese, Erike, Jennifer, Žane. To so Nike in Zlate.

Kriste, Brende, Natalie, Gine. Heidi, Cynthia, Brine.

To so Biserke, Laure in Mare. Alise, Helene, Rute. Jože in Božene.

Tereze, Sonje, Danice, Pupe, Suzane. Klare, Klarise, Ane, Zoje, Cvetke.

To so Ružice in Angele. To so Kare.

Vse so pogrešane.

Sanje

Po prvem tednu je imela Berta nočne more o iskanju Kare. Sanje so trajale celo noč. Včasih se je vmes zbudila, nato spet zaspala in se takoj spet znašla v isti nočni mori, v iskanju Kare.

“V teh sanjah je Kara še vedno majhna punčka,” je rekla Donu. “Vedno iščem to šest- ali sedemletno punčko, ne pa odrasle Kare.”

Nočne more so bile tako neizprosne, da ni več hotela spati. Ostajala je na računalniku, pregledovala Karin profil na Facebooku, njeno elektronsko pošto, morebitne bloge. Njena stran na Facebooku je bila polna zasebnih sporočil moških, ki jih Berta ni prepoznala. Karo so spraševali osebna vprašanja: koliko je stara, v kateri državi živi, ali bi bila pripravljena poslati svoje fotografije za novo revijo, ki jo bodo delili po nakupovalnih centrih po vsej državi. Če bi se bila pripravljena srečati. Na srečo jim Kara ni odgovarjala. Bolj ko je Berta brala o pogrešanih ženskah, hujše so postajale

njene nočne more. Slišala je Karin glas, kako jo kliče iz bližnjih gozdov, a je ne more najti. Odtava v goščo dreves, prebija se skozi preplet grmičevja in listja. Teža njenih nog in stopal postane neznosno breme, ko se trudi stopati naprej. Vsakič ko se je zbudila, je bila še bolj utrujena kot takrat, ko se je odpravila spat.

Don se je redko spomnil sanj, vseeno pa je sredi noči večkrat vstal, saj se mu je zdelo, da ga kliče Kara. Pogosto se je to zgodilo malo po tem, ko je v temni in tih sobi zaspal ob Berti. Ko je snel očala, položil knjigo na nočno omarico in počasi začel toniti v spanec, je največkrat zaslišal njen rahlo hripavi mladostni glas, kako ga kliče: *Ati? Atek?*

Ponoči je običajno zavel oklahomski veter, hortenzije pred spalničnim oknom so rahlo potrkavale ob steklo in ga prebudile. Neke noči je tako ležal skoraj uro in nikakor ni mogel zaspati. Slišal je Karo, kako zunaj govori in se smeji, čeprav si je nenehno govoril, da je to samo veter, ki ziblje grmičevje. Veter, veter. Pokukal je skozi okno in videl, kako se v mesečini maje svetlo vijoličasta hortenzija. Ni mogel zaspati, zato je dregnil Berto. "Ves čas slišim Karo," ji je povedal. "Veter je ali pa je njen glas v moji glavi. Ampak je tako jasen, kot da bi mi govorila na uho."

Don je začel gledati Karin obraz v vsaki ženski v mestu. Ko je vstopil v banko, je blagajničarko zamenjal za Karo in se ji približal s solzami v očeh. V supermarketu je na vsakem ovinku videl Karo, kako pred sabo potiska nakupovalni voziček. Videl jo je v avtomobilu za seboj, ko je čakal na zeleno luč na semaforju, videl jo je v izrazu ženske, ki mu je v okrepčevalnici postregla s kavo. Ko je bil v nedeljo zjutraj na sprehodu, jo je videl vstopiti v cerkev na avenijski Muskogee. Sledil ji je po stopnicah, in ko je vstopil, je v svetišču sedelo sto Kar. Kara je pristopila k podiju s *Svetim pismom* v rokah. Njen obraz je bil v vsakem članu pevskega zbora, oblečenem v bordo rdeče ogrinjalo. Vse Kare so pele. *Hvaljen bodi Bog, od tebe priteka nam ves blagoslov*, so pele.

"Moj um se igra z mano," je rekel Don Berti, ko se je vrnil domov. "Utrujen sem od te prazne hiše. Vse tukaj se zdi mrtvo."

"Tudi jaz ne morem več živeti tu," je rekla Berta. "Ampak misliti morava tudi na T. J.-ja."

Mesec dni po tem, ko je Kara izginila, so more začele tlačiti T. J.-ja. V sanjah so ga napadale sove, jokal je in klical mamo. Berta in Don sta mu potem dovolila spati z njima. "Sove so strašljive," je rekel. "Kdaj bo mama prišla domov?"

"Upajmo, da kmalu," sta mu odvrnila. "Vse je v redu."

V tistem tednu se je na njihovem dvorišču resnično pojavila sova, takšna s sivimi pikami. T. J. jo je opazil, sedečo na ograji, medtem ko je odpiral vrata njihovi psički Sashi. Ta je nemudoma stekla ven in sovo pregnala. T. J. je poklical Berto in ta je prihitela, da bi ga potolažila.

“Sove so lahko prijazne,” je rekla. “So kot sli, ki nam prinašajo novice. Mogoče ima ta sova za nas dobre novice.”

V štabu v parku Loma del Norte je poglavar Jeremiah povedal T. J.-ju, da pikaste sove počasi izginjajo. “Samo ponoči jih še lahko vidiš,” je rekel. “Ne boj se jih. Imajo temne oči, tako kot ti in jaz. Sklepajo dolgoletne vezi in prijateljstva. Vsepovsod na jugozahodu jih lahko najdemo.”

“Kako dolgo pa živijo?” je vprašal T. J.

“Na žalost ne prav dolgo,” je odvrnil poglavar Jeremiah. “So ogrožena vrsta. Živijo lahko samo nekje do petnajst let.”

Sove

Nekega večera, ko je iskalna akcija trajala že več mesecev, je neurje ujelo Dona in poglavarja Jeremiaha, ko sta v prtljažnik Donovega kamiona zlagala zložljive stole. Bila sta še v parku Loma del Norte in nevihta se je pojavila iznenada. Stemnilo se je in začelo grmeti, temu pa je sledil hud naliv. Don in Jeremiah sta si zavetje poiskala v paviljonu. Toča je tolkla po pločevini in šipah. Na nebu se je bliskalo. Drevesa z dolgimi vejami so se majala zaradi močnega vetra.

Nevihta je trajala skoraj štirideset minut. Ko je oslabela, je bilo temno in Don je ihtel. “Na smrt me je strah,” je rekel poglavarju Jeremiahu. “Moja hčerka je tam nekje, živa ali mrtva. Tako težko mi je.”

“Ne smemo izgubiti upanja,” je rekel poglavar Jeremiah.

“Pretežko je.”

Šele čez nekaj časa je lahko Don zadihal in pogledal v nebo, ki je bilo sivo in še vedno polno zloveščih oblakov. Kmalu zatem sta se oba odpeljala domov. Na cesti 9, ko je Don ravno zapeljal mimo stare trgovine z ribiško opremo in vabami, ki je imela polomljena okna in vdrto streho, je sredi cestišča zagledal skupino sov. Upočasnil je vozilo in se jim počasi približal. Pohupal je, vendar se niso premaknile. Zaturiral je motor in počakal, nato je še enkrat pohupal, tokrat glasneje. Nazadnje je stopil iz kamiona in jim stopil bližje. Vse so bile pikaste sove, sivo rjave z belimi pikami, posejanimi po njihovih čvrstih malih telesih. Nagnetle so se skupaj, da bi se zaščitile

pred hladnim vetrom, ki je vel po nevihti. Nekaj jih je prhutalo s krili, vendar nobena ni odletela. Iz žepa je potegnil telefon in poklical Berto. "Tu na cesti je cel kup sov," je povedal. "Nočejo se umakniti."

"Kako to misliš, da se nočejo umakniti?" je vprašala. "Si pijan? Potrobi."

"Sem že poskusil. Nočejo odleteti."

"Mogoče so bolne. Mogoče so poškodovane in ne morejo leteti."

"Nekatere so dvignile peruti. Saj te ne bi klical, a se mi je zdelo pomembno, ker so sove."

Berta je bila nekaj trenutkov tiho.

"Kaj to pomeni?" je vprašal.

"Sli so," je rekla Berta. "Poslušaj jih. Poišči sporočilo."

Don je pospravil telefon nazaj v žep in stopil še korak bližje. Videl je, da niso nevarne. Gledale so ga s svojimi velikimi očmi.

Nato je šel nazaj v svoj kamion. Osvetlil jih je z lučmi. Nekaj žalostnega se je vrtelo po radiu, samo klavir in pihala. Kmalu so vse, razen ene, odletele. Ostala je le majhna siva sova. Opazoval jo je, kako je odskakljala do roba cestišča. Dal je v prvo prestavo in počasi odpeljal. Ko je zapeljal mimo sove, je ta dvignila eno perut, kot bi mu pomahala v slovo.

Krog

Berta je na spletu brala o pogrešanih staroselkah. Tania iz Washingtona je izginila po končani izmeni v bolnišnici, tri tedne pred svojim tridesetim rojstnim dnevom. Njenega trupla niso našli nikoli. Sara iz Albuquerqueja je izginila na večer, ko je končala srednjo šolo. Pogrešana je osemnajst mesecev, niso je še našli. Truplo šestindvajsetletne Kriste so potegnili iz kalnih voda jezera v Montani. Ashley iz severne Arizone je pogrešana tri leta in je še niso našli. Gina, zobna higieničarka, z novorojeno deklico, je v Oklahomi pogrešana tri leta in je še niso našli. Bile so Marlene, Vanese, Erike, Jennifer, Žane, Lucije – vse so še vedno pogrešane.

Berta je prebrala toliko zgodb, da je že pozabila vsa imena, razen enega. V bližini Falls Creeka v Oklahomi je mlado dekle narisalo krog v rdečo zemljo. V sredino kroga je napisala ime svoje sestre: Jodi. Berta je zgodbo prebrala za mizo nekega jutra in v njej je prebudila spomin na Karo, ko je bila ta še mlajša in je sedela na dvorišču babičine hiše ter s palico risala kroge in obraze po zemlji. Ko je brala o Jodi, je zunaj zaradi vetra po oknu začel tolči rožni grm in polotili sta se je žalost in slabost. Ko je izginila,

je bila Jodi stara enajst let. Njenega trupla niso našli nikoli. Po treh letih iskanja se je Jodijina mama borila, da ne bi obupala.

“Policija nam ves časi pravi, naj še naprej upamo,” je pripovedovala Jodijina mama. “Kako naj živimo svoja življenja? Kako naj po vsem tem času ne izgubimo upanja?”

Skupnost

Smo sorodniki in prijatelji pogrešanih. Smo učitelji in duhovniki, zaposleni in študenti. Tisti, ki še iščejo, ki budni ležijo in molijo v strop, tisti, ki iščejo sledi, kose oblačil, pramene las – kar koli lahko najdemo. Poslušamo njen glas, spominjamo se njenega smeha. Mi smo tisti, ki ponoči nosimo svetilke. Kaj pa naj bi storili? Kaj bi še lahko storili? Tukaj smo in izgubljammo naše matere in hčere, vozimo po cestah, kličemo policijo, kličemo Karino ime, prižigamo sveče, šepetamo duhovom in nismo prišli dlje od tam, kjer smo začeli. Skoraj vsi primeri pogrešanih domorodnih žensk se končajo tragično. Redkokdaj se katera vrne živa – Don in Berta morata drug drugega opominjati na to. Kako malo se je spremenilo v vseh teh letih. Še vedno pa sta močnejša kot vsi mi, ki počasi ne zmoremo več. Policisti venomer ponavljajo isto: da bodo še iskali. Ne želijo pa se vrteti v krogih. Kot da bi urjenje policistov za pogrešane domorodke temeljilo na tem, da ti pri svojem delu kažejo čim manj čustev: “Prvič, spet smo na točki, kjer smo začeli,” pravijo. “Drugič, število pogrešanih staroselk je pretresljivo.”

Ker smo tam, kjer smo začeli, lahko le še iščemo naprej. Vsak trenutek zahteva našo pozornost. Čas kot apoteoza groze se razgrinja pred nami kot podoba neke bajeslovne pošasti z odprtim gobcem in rogovi. Pošast nas opominja na vse neznano. To je najbolj neznosno, mar ne, zamišljati si napade, pretepanja, orožje, predmete, posilstva, pranje možganov, davljenje, kri, krike naših ljubljenih. Trpljenje v njihovih glasovih je nekaj najhujšega.

Vemo, da je bila Kara žrtev zlobnega sovraštva, ki se grozljivo širi po vsej naši skupnosti. Dva semestra sta ji manjkala, da bi končala študij iz psihologije na univerzi Northeastern State, želela se je vpisati naprej. Trikrat na teden se je vozila v kampus na predavanja. V svoji sobi je imela zapisane svoje dolgoročne cilje: diplomirati z odliko. Biti sprejeta na magistrski program socialnega dela in ga uspešno končati v treh letih. Prostovoljno delati kot specialna, od sodišča izbrana zagovornica otrok, ki se znajdejo v priporu in potrebujejo zagovornika na sodišču. Ostati trezna in se udeleževati tedenskih srečanj. Biti dobra mama T. J.-ju.

Obrazi v drevesih

Leto po njenem izginotju, prav na obletnico dneva, ko je izginila, smo Karo iskali v gozdu na obronku mesta. Jutro je bilo hladno – ponoči je divjala nevihta –, gozd je bil tih in meglen, obrasel z bujnim listjem. Nihče ni govoril, pa vendar smo slišali, kako nam pod nogami šepetajo vejice in listje. Ravno smo vstopili v posebej bohoten in košat del gozda, ko smo zagledali Karin obraz na lubju enega od dreves. Zaradi tega prizora smo vsi obnemeli. Samo Berta je pohitela k njej in začela ihteti, sledil ji je Don. Stopili smo bližje – nekateri so se skušali dotakniti Karinih lic. Njenih oči, nosa, ust. Vsak detajl je bil viden. Nato pa se je na drevesu za Karinim, skoraj tako, kot bi bilo to nekaj običajnega, počasi prikazal še en obraz. In še en na drevesu za tem. Kmalu so opazili, da ima vsako drevo svoj obraz. Vseokrog nas so bili obrazi. Zdelo se je, kot da bi neka veščica roka v lubje s finim nožičem natančno vrezala vse te poteze. Vsepovsod, kamor koli smo pogledali, smo videli obraze v drevesih, žalostne in najmanjše detajle njihovih oči, njihove lepe nosove, odprta in izrazita usta, kot da bi nas klicala na pomoč.

Obraze smo primerjali s fotografijami. Videli smo Lize in Linde, Sare in Karite. Videli smo Monike, Zale, Marije in Kasandre. Bilo jih je na stotine, morda na tisoče. Vsako drevo je nosilo svoj žalujoči spokoj, njegova silnost pa je, če si gledal dlje časa, le še naraščala. Hodili smo od drevesa do drevesa, jih fotografirali, z rokami drseli po lubju. Don in Berta sta stala ob Karinem drevesu. T. J. je splezal nanj in zaspal v starem ptičjem gnezdu.

“Tu bom ostal, dokler ne pride pome mama,” je rekel.

Tudi mi smo ostali, strmeli v obraze, dokler ni padla noč, potem smo spali na posteljah iz listja in vej. T. J. je spal z nami.

*

Minili sta dve leti, odkar je izginila Kara, obrazi v drevesih pa ostajajo. Sprašujemo se, ali so bili tam od nekdanj. Dnevi se spreminjajo v tedne, tedni v mesece, meseci v leta. Na odprtih poljih našega rezervata prirejamo slavja, naše *powwowe*. Otroci še vedno jokajo in gozd postaja vse gostejši. Drevesa se raztezajo milje in milje daleč in mi tavamo med njimi in iščemo. Dlje kot strmimo, dlje ostajamo med njimi, bolje prepoznavamo ženske in njihove poteze. Nobeden od obrazov se ne smehlja, prepričani pa smo, da se premikajo njihove oči, kar je odvisno od časa v dnevu ali noči.

Močno nas prevzamejo. Gozd preveva svetlo modra svetloba, zaradi katere se želijo tam vsi zadržati dlje. Svetloba je včasih drobcena, spet

drugič se širi vse okoli nas. Nihče ne želi oditi domov. Prav tukaj, med obrazi v drevesih, se zdaj vsi počutimo kot doma. Ponoči postavamo pod velikansko gmoto vej v nežnem modrem odtenku bleščče se mesečine, kot da bi čakali, da se bo nekaj zgodilo, da bo nekdo stopil iz teme.

Prevedla Kristina Kočan

Razmišljanja o(b) knjigah

Nada Breznik

Prelet pisav

*Dana ti je bila knjiga in v knjigi
je bila cesta, ki je vodila do sadovnjakov in snega
drobnih prašnih oblakov sonca.*

Joanna Klink

Ko me je vnuk pred poldrugim desetletjem vprašal, ali je res, da bo naš planet čez petdeset let zgorel, sem obstala v zadregi in preplavila me je tesnoba. Ni me gledal, čepel je na tleh s povešeno glavo, kot bi mu bilo nerodno. Preživljala sva počitnice na Pohorju, ki ga je minulo noč zajela silovita nevihta. Bobnelo je in grmelo, nebo so brez oddiha parali bliski, veter je tulil in zavijal, slišati je bilo, kako se pripogibajo celo mogočna drevesa, kako silovito opletajo s krošnjami in vejami. Delala sem se, da vsega tega ne slišim, in skušala vzbujati vtis hrabrosti, a tudi mene je izdajal glas, ko sem se trudila brati iz knjige, ki sva jo vzela na počitnice. Naslednjega dne, v umitem sončnem jutru, sem stala ob njem brez besed spričo njegove stiske, ki očitno ni izviral samo iz prestanega strahu zaradi nevihte. "Kje si pa to slišal?" sem ga najprej vprašala. "Eva mi je povedala." Eva je njegova sestrična, nekaj let starejša od njega. On jih je tisto poletje napolnil sedem. Po mrzličnem iskanju tolažilnih besed sem rekla: "Veš, prav vi, otroci, boste, ko odrastete, s svojim znanjem in ravnanjem poskrbeli, da se to ne bo zgodilo." Mežikaje je pogledal navzgor proti meni, ki sem si oddahnila

spričo te, zame in morda tudi zanj, v tistem trenutku odrešilne misli. Oklenila sem se te vere, ki se me drži še danes, ne toliko zavoljo mene same, ki sem že v poznih letih, kot zavoljo vnukov in vseh rodov za njimi.

Nekaj let po tem dogodku, na katerega sem se spomnila ob vsaki katastrofalni nevihti ali drugem uničujočem pojavu, kjer koli se je že zgodil, se je pojavila deklica s kitkama strašno resnega obraza in stisnjenih ustnic, Greta Thunberg. Nagovorila je nič manj in nič več kot svetovne voditelje in vso svetovno javnost. Čeprav se je tedanji ameriški predsednik Trump poskušal iz nje norčevati, kot se je, burkež, norčeval tudi iz znanosti in znanstvenih spoznanj, in čeprav so nekateri iskali njene šibke točke, je ostala neuklonljiva. Ponavljala je in še ponavlja zahteve po varovanju planeta za prihodnje rodove, mirno, resno in vztrajno. Zavoljo nje in vseh mladih, ki so dvignili glas za zaščito planeta, ki se izobražujejo, raziskujejo in razumejo, da je vrnitev k naravi nujna, se me vera v preživetje matere Zemlje še vedno drži.

*

Branje romanov Jožeta Horvata, najnovejšega *Panoramskega leta* in pred nekaj leti *Obrazov prostora*, me vsakič spomni, na kako čudovitem planetu živimo, koliko bogastva nam je položena k nogam in v naročje za učenje, uživanje, za to, da si zagotovimo preživetje. Jože Horvat v omenjenih romanih piše o človekovi tesni povezanosti z zemljo, s prstjo, z živo in neživo naravo. Piše, kakor da bi sledil starodavnim verovanjem, po katerih so vsa živa bitja enako pomembna, medtem ko je neživa narava sveta. Prav narava oziroma vse, kar s to besedo označujemo, ima v Horvatovem romanu *Obrazi prostora* pomembno mesto, njej je namenjenega več prostora kot človeškimi protagonistom. Njegove literarne junake, ljudi, o katerih in v imenu katerih piše, odlikuje posebna občutljivost, saj z vsem svojim bitjem, z vsemi čuti doživljajo naravne pojave: klitje, brstenje, rast, nabrekanje popkov in plodov, kot bi bilo vanje zakodirano skrivno zavezništvo in razumevanje vsega živega. Intenzivno doživljajo vremenske pojave, piše in sunke zračnih gmot, njihova razpoloženja so pogosto odvisna od barv, svetlobe in senc dneva in noči, zvezd in oblakov. Ta posebna občutljivost, ki že meji na ranljivost, ni dana vsem, morda le še pesnikom in modrecem. Kot zapiše ameriška pesnica Joanna Klink: "Nekateri čutijo dež ... nekateri čutijo premikanje rek, modrih žil v prsti ... nekateri čutijo sončno svetlobo, kako narašča v žilah pod kožo, in si želijo, da bi bilo manj tega, kar je mogoče izgubiti."

*

Obrazi prostora so vpeti v minimalistični okvir zgodbe o paru, razpetem med službo v Ljubljani v Uradu in krajem pod Nanosom, v katerem se predajata preprostemu življenju in naravi. Urad je sedež opravljanja, nezadovoljstva in prikritega odpora, kjer ljudje kradejo čas svojim letom v odštevanju dni od ponedeljka do petka, v prazni želji pospešiti minevanje ur do domnevne sprostitev ob koncih tedna, do pozabe in rešitve pred nenehnimi konflikti, ki zastrupljajo njihovo razpoloženje. Tam pod Nanosom pa domujejo divje češnje, ki cvetijo samo enkrat na leto, šele tam protagonista opazujeta oblake, občutita veter in dež, občudujeta tiso za cerkvijo. Tam je vse tako, kot mora biti, vse je prav, vsemu se je mogoče prilagoditi.

Ob prebiranju liričnih opisov pomislim, kako pisatelj kot odličen opazovalec z besedami riše vsakokratni značaj pokrajine, prostora, narave, ki se spreminja z letnimi časi, vremenskimi pojavi. V kakšnem svetu bomo v prihodnosti pristali ljudje, toplokrvna bitja, občutljiva za podobe, vtise in dotike? V betonskih in kovinskih utrdbah, v skafandrih, ob utripajočih zaslonih, se ne bomo mogli ničesar več dotakniti? Toda naši čuti nam toliko sporočajo, vnašajo v nas, prevajajo za nas, sprožajo vibracije, ogrevajo našo kri in pospešujejo njen tok. Bomo res zapravili vse te barve, teksture, oblike, ki jih še lahko občudujemo v cvetlicah, na krilih metuljev, v višavah neba in v globinah voda? Potapljati bi se morali v ta svet neprestano, ga raziskovati in varovati, kajti še vedno nismo videli vsega, še vedno nismo prešteli vseh vrst trav in vseh oblik in barv ptičev in rib, nismo se še vsega naučili od mravelj in čebel, ne od konjev in slonov, nismo še zastrupili vsega zraka in vseh voda, vseh zvokov in vonjav, ki nam polnijo pljuča in ogrevajo srce. Andrej Detela, fizik, znanstvenik, umetnik, filozof in izumitelj, je v nedavnem intervjuju poudaril, da se moramo z naravo spoprijateljiti, jo razumeti, in ne z njo tekmovati. Kultni Wim Wenders je posnel izjemen, sugestiven dokumentarec *Sol zemlje*, poklon legendarnemu fotografu Sebastiãu Salgado, ki je po dolgem in počez prekrizal naš planet in v svoj objektiv ujel mnogo naravnih čudes in še več bibličnih podob trpljenja ljudstev zavoljo suš, vročine in vojn, zavoljo ubijajočega dela revnih in ponižanih ljudi z deprivilegiranih območij sveta, podob izumiranja, usihanja in uničevanja. Salgado je s svojimi podobami postavil diagnozo in prognozo planetu, vendar se ni ustavil pri tem. S soprogo sta v Braziliji na velikem opustošenem ozemlju posadila številna drevesa, ki so že prerasla v bujen gozd, v katerega se je z vrnitvijo živali vrnilo življenje.

*

V uvodu v roman *Panoramski let* Jože Horvat opisuje namero protagonista, da bi v domači vasi vzpostavil ekološki nasad. Žal se izkaže, da je za takšno posaditev potrebno posebno dovoljenje, izdano na podlagi prošnje, vložene na republiške organe in opremljene s podrobno dokumentacijo. A to še ni vse. Še obsežnejšo dokumentacijo mora oddati na lokalnem nivoju. Nikakor ne gre prezreti te hvalevredne želje, zgolj mimogrede omenjene v uvodu, pa tudi ne birokratskih ovir, ki si jih sami postavljamo kot v posmeh prizadevanjem za napredek in za sledenje novim spoznanjem.

Kljub upadlemu navdušenju protagonist sklene, da bo vztrajal, čas, ki ga potrebuje za pridobitev večine potrebnih papirjev pa bo zapolnil s pozno-popoldanskim posedanjem v bifeju pred vaško trgovino in poslušanjem zgodb in pikanterij, ki si jih radi pripovedujejo domačini. Izkaže se, da je vaški poštar vanje najbolj posvečen, in s prav posebno vnemo v nekaj nadaljevanjih pove zgodbo o sovaščanu Janžku, ki se kljub devetdesetim letom še dobro drži na nogah. Poštar opisuje zgodbo tako vneto, kot bi jo doživel sam, in avtor sklene, da jo bo v vsem zvesto prenesel na papir. Glavnino zgodbe v nekaj obrisih izpiše na prvih straneh, v nadaljevanju pa jo postopoma razgrajuje in osvetljuje.

Jože Horvat je v *Panoramskem letu* dal besedo prekmurskemu kmetu Janžku, rojenemu daljnega leta 1920 v Lipi, da opiše svoje življenje, ki ga je dokaj srečno zaobšla druga svetovna vojna, pa tudi sprememba družbene ureditve po njej ter kasnejša osamosvojitve Slovenije na njegovo življenje nista usodno vplivali. Kot pravi sam: "Priznati pa moram, da kratka vojna v našem okolišju ni bila tako razburljiva, da bi me v celoti zasegla – po njej pa vsaj spočetka ni bilo velikih sprememb; zemlja se je obnašala po starem, kot nekoč, in tudi naše roke je niso obračale po novem, drugače kot nekoč. Spremembe so prihajale z leti, a dvomim, da zaradi osamosvojitve, ves svet kot da je krenil v novo smer, ne da bi pobral s sabo tudi nas."

Kar je imel literarni junak Janžek povedati o svojem življenju, je povedal v nekoliko arhaičnem jeziku, polnem čudovitih prispevov in metafor, ter z nekaterimi narečnimi prekmurskimi izrazi, ganljivo, domače in prepričljivo. Da človeka in pisatelja oblikuje in navdihuje pokrajina, od koder je doma, je razbrati tudi iz Hrovatove pisave. To dokazujejo mehkoča, melanholija, nostalgija, otožnost in poetičnost, saj je ravnica kot ustvarjena za meditacijo, notranje monologe, poglobljena preiščevanja in prebliske spoznanj, vse, s čimer je avtor prepletel Janžkovo pripoved. In prav ti odlomki ostajajo najbolj v spominu, saj osvetljujejo ljubezen do vsega, česar sta se dotaknili njegova roka in njegova duša. "Zemlja je že v Prlekiji postajala, pri Minkovih in pozneje pa je sploh bila sodelavka, s katero sem bil

v živem odnosu ... ni čudno, da se mi je doslej vedno zdelo, kako so živali, pridelki z zemlje in zemlja sama ter oblaki nad njo skrivnostni partnerji in sodelujejo pri mojem počutju.”

Ko Jože Horvat opisuje pokrajino in kraj, kjer je narava še kako radodarna in življenje razmeroma preprosto, nima namena podajati apokaliptičnih napovedi; s svojo pisavo v poetičnim jeziku prinaša paradiz, ki nas obkroža, življenje, kakor ga je živel človek, ki je razumel in ljubil zemljo, živa bitja in ljudi okoli sebe. Ki je imel v sebi veliko več strpnosti in skrbi za druge, kakor ju je bil deležen, ko je oboje najbolj potreboval. Ni naključje, da spričo stvarnosti in časa, ki ga živimo, tudi lepoto in vrednote, ki so nam bile privzgojene, doživljamo kot nekakšne minljive, bledeče podobe, a se jih prav zato še bolj vneto oklepamo.

Prav Janžka nam avtor predstavi kot bitje s tisto skrivno kodo v sebi, bitje, ki začuti omamo in vznesenost ob pogledu na naravo, na gozd in njive, na cvetočo ogrščico, ki se ziba v vetru, “kakor da je opita od življenja, ki ga ni uživala sama, temveč ga je v razkošnem obilju ponujala v slast vsemu živemu ... zrak, komaj zaznavno zamegljen od izparevanja sokov ogrščice, pa je hrudel, kakor je slišati množico ljudi na proščanju, ko ni moč razumeti posamičnih tonov, temveč je slišati le veseli pletež glasov in zvokov, ki ga rodi njihovo radostno druženje v gneči”.

*

Bil je v drugem letniku gimnazije, kadar ga je prezgodnja smrt staršev pahnila s predvidljive, varne poti v revščino in hlapčevstvo, prikrajšan je bil za izobraževanje. Toda deloven, vzdržljiv, spoštljiv in prilagodljiv se je skozi leta od hlapca prebil do lastnika in gospodarja kmetije. Zadržan, strog do sebe, svojih ravnanj in besed, vedno korak za drugimi, ki jih je, največ zavoljo svojega nekdanjega položaja hlapca in prišleka, po nepotrebnem cenil bolj kot samega sebe. Nič posebno revolucionarnega ali prevratniškega ni bilo v njem, čeprav se je v času socializma in zemljiških reform, še mladenič, uprl nekaterim zamislim oblastnikov, še raje pa se je nesmiselnim zahtevam izognil z zvijačnostjo.

Zorel je ob trdem in napornem delu in ljudeh, ki so bili zanj tujci, gospodarji, že po naravi redkobesedni, a so mu omogočali preživetje, mu odrejali delo in ga urili v spretnostih, ki jih je zahtevalo delo na kmetiji. Kot pozoren opazovalec je bil večinoma sam svoj vzgojitelj, lekcije življenja je sprejemal od vsega, kar ga je obkrožalo. Bilanca njegovih spoznanj je bila večinoma osredotočena na pozna leta. V njegovem življenju so bila

obdobja, "ko je samo trajal, ne da bi živel," pa tudi takšna, ko je intuitivno začutil vso neskončno in nedoumljivo širino prostora in časa, v katerega se je rodil; v teh posebnih trenutkih notranje razsvetlitve se je ugledal kot bitje, ki je samo del tega prostranstva, pomemben del, a ne vladar, saj vendar ne more ne razumeti ne nadvladati vsem silnicam in skrivnostim, ki izven in mimo njega orkestrirajo obstajanje planeta in življenja v celoti. Občudoval je ta svet in ga doživljal kot čudež. Ko je gledal proti zvezdam, si je v njihovem zaledju zamišljal stvarnika, ki drži vse v ravnovesju. Na dolgih sprehodih, sprva samo nedeljskih, kasneje, ko je bil osvobojen dela, pa na vsakodnevnih, je obnavljal spomine na svoj kraj in ljudi, ki so ga postopno in s težavo sprejeli za svojega.

*

Kmečko delo pa ni zgolj težaško garanje; prav neverjetno je, kako liričen je na primer Horvatov opis dela z motiko ... "V tem čudnem skladju dvigov in spustov rok in motik sem mahoma zaznal nekaj silno privlačnega ... videl sem, kako so se nam druga za drugo dvigale do komolca gole roke z motikami in se nato v istem zaporedju spuščale na prst, po nekaj časa pa se je zdelo, kot da so se spretni gibi rok in orodja strnili v beli peruti podobno pahljačo, ki nas je korakoma nesla naprej – kot da smo nekakšne vesele ptice desno krilo, ki brez ovir počasi drsi čez polje."

S spoštljivo odmaknjenostjo slika Jože Horvat kmečke ljudi, njihove navade, strahove in slabosti, ne da bi okrnil njihovo dostojanstvo. In ko mine čas mladosti in lepote, ljubezni in strasti, se tudi staranja, ki prinaša vrsto nadlog, loteva z veliko mero občutljivosti in razumevanja. Njegov Janžek, ki ga je usoda kruto preizkušala, je vsem ponižanjem navkljub ohranil poštenost in zvestobo, najprej sebi in svojim čustvom, krivice je odpuščal brez velikih besed, popuščal, kadar je bilo nujno, ne da bi zapadel v mehkužnost; Janžka odlikujeta modrost in trdnost, vse do časa, ko mu še služi razum. V življenju je doživel strastno in globoko ljubezen, postal oče in ded, po smrti prve žene je v drugem zakonu z njeno sestro dvojčico, prav tako vdovo, doživel toplo in razumevajoče sobivanje.

Roman teče na dveh nivojih, spominskem, razmišljujočem in meditativnem, ter pripovednem v obliki zgodbe, ki ves čas napoveduje osrednji dogodek, turistični panoramski polet, ki si ga glavna protagonista, obdarovana mladoporočenca poznih let, sploh ne želita, ki se ga v resnici bojita. Središče zgodbe in njen vrhunec napoveduje že naslov romana.

*

Življenje na vasi, omejeno na družino in bližnje sosede, življenje, ki ga uravnava letni časi, vremenski pojavi, rojstva, prazniki in obredi, bolezni in smrti, ki ga bistveno ne poškodujejo zgodovinski premiki, takšno življenje posameznika je relativno varno, toda nikakor ne idilično in ne idealno. Od posameznika je odvisno, kako ga bo nosil, kako se mu bo prilegalo.

Tudi v *Panoramskem letu* teče življenje razmeroma predvidljivo, vendar pa ima vsaka zgodba samosvojo izvirno noto. Janžkova ni toliko v tem, da je zgodaj postal sirota, da je bil sprva hlapec, bolj izstopa njegova vloga moža sester dvojčic. In čeprav se napovedani panoramski let spremeni tudi v usodni preobrat, se vznemirljivost romana in njegova največja vrednost skrivata drugje, v Janžkovem spoštovanju narave, kmetovanja, v prikazovanju domačega kraja in tamkajšnjih ljudi. V Janžkovih izpovedih se zrcali vrednostni sistem na videz malega človeka, ki je v življenju prišel do mnogih spoznanj in modrosti. Skozi poetične opise se pred bralca razgrne prekmurska pokrajina kot širni prostor, kjer se misli pletejo in poletijo proti daljnim obzorjem in v višave ter osmislijo življenje celo v njegovih tragičnih in minljivih razsežnostih.

Roman ponuja veliko snovi za razmislek o navadah, prepričanjih in ravnanjih ljudi na vasi, ljudi, ki v potu svojega obraza gradijo hiše, širijo posestva ali razvijajo obrt kot nekaj trajnega in trdnega, kar bo služilo še naslednjim rodovom. Toda v tem svetu so edina stalnica postale spremembe, ki se spričo razvoja nenehno preHITEVAJO in posegajo celo v človekov naravni ritem. Kot sam pri sebi ugotavlja Janžek: "Smo pač v dobi hitrih menjav vsakršnih navad, najstarejših pa sploh." Nemogoče se je v teh razmerah oklepati tradicije in preizkušenih vzorcev. Rahljajo se osnovni temelji varnosti, načrti so čedalje bolj nezanesljivi, celo povsem utopični. In če posameznik sam v sebi ni sposoben vzpostaviti nekega ravnovesja in trdnosti, če se ni sposoben prilagoditi, se mu kaj hitro zgodi, da bo iskal oporo v omami, ki ga bo vsaj začasno uspavala in mu naslikala svet in življenje prijaznejše in bolj obvladljivo, kot je v resnici. Kot se je to zgodilo tudi dvema protagonistoma Horvatovega romana. Zasvojenost kot družinsko prekletstvo, ki se prenese z matere na sina, zasvojenost, ki še ni zamajala primarne družine, ima v sinovem življenju razdiralne posledice. Alkoholizem je ena od tem v romanu, ki imajo zametek tragedije.

Obe svetovni vojni sta spričo svojih razsežnosti na ta ali oni način zaznamovali generacije ljudi tistega in prihodnjega časa, tudi nekatere Horvatove protagoniste, na primer gospodarja s črno prevezo čez oko, invalida iz prve vojne. Čas po drugi vojni, ki je prinesel novo ideologijo, miselnost, nov družbeni red, vzpon delavskega razreda, kolektivizma, agrarnih reform, tudi mimo kmečkih ljudi ni mogel brez posledic, vendar

so se mu uprli s trmo in premetenostjo, varujoč nenapisane zakone naravnih ciklov kmečkega dela in vrednot. Vendar se je tudi to tkivo začelo razkrajati z odhodom potomcev v mesta, v svet, ki jih je pričakal s povsem drugačnimi zahtevami. Svet onkraj tistega, ki ga je Janžek tako dobro poznal, je prinesel njegovim potomcem in potomcem njegove druge žene nemalo preizkušenj in pretresov, ob katerih so se Janžku porajale skrbi in bolečine. Brezčasne teme ljubezni, izdaj, ločitev, negotovega poslovanja, stremuških ambicij, pa tudi pozitivnih stremeljenj. Vsaka od njih je zgodba zase, v romanu zgolj nakazana, le toliko, kolikor vpliva na čutenje in notranje doživljanje glavnega protagonista.

Ali torej ponuja *Panoramski let* zgolj neko preživelo podobo odmaknjene pokrajine in zgodbe, ki se je že drži patina preteklosti? Ali pa bi takšna oznaka pričala le o zaverovanosti v mestna središča in urbane teme, kot so iz našega vrednostnega sistema pogosto na obrobje odrinjeni ali iz njega povsem izvzeti drugače misleči, verujoči v drugega boga, drugačnih barv polti, kakor koli prikrajšani in prizadeti, preštevilni ljudje različnih govoric in pisav?

*

Kaj ostane človeku, ki je vse življenje trdo delal, vzljubil zemljo, vzgojil otroke, ustvaril dom in domačijo, bil v pomoč in oporo obolelim in ostarelim družinskim članom, kaj mu preostane, ko obtiči sam in star, razen da začuti svojo šibkost, popuščanje, odvečnost in osamljenost? Zakaj ga ne razumejo in se mu odtujijo celo lastni otroci, ko postane nemočen, ne-bogljjen in odvisen od drugih kot majhen otrok? Zakaj so njegove potrebe v primerjavi s potrebami majhnih otrok tako zanemarljive in zanemarjene, zakaj mora prenašati spoznanje, da je le še v breme? Poglavje umiranja svojcev bi radi čim prej zaključili, pospravili, počistili, razkužili za umrlimi in si obrisali roke, saj jih je potem lažje častiti s kamnitimi spomeniki, cvetjem in svečami, priročnimi odpustki za čas, ki ga nismo delili z njimi, ko so še bili tukaj. Nismo jih preveč spraševali o njihovih občutjih, željah in potrebah, prepričani, da jih nimajo več, da so usahnili, kot so usahnili, se stanjšala in pomanjšala njihova telesa. In časa nismo imeli, da bi dočakali besedo ali stavek, ko so jih še lahko spravili iz sebe. Imamo preveč svojih skrbi. In denarja zmanjkuje na vseh koncih. Da bo tudi nas doletelo, to misel odrivamo. Vse ob svojem času. Družba goji kult urejenih, športno aktivnih starostnikov, ki jih zaposlujejo številne aktivnosti, ki so tudi na stara (zlata!) leta še ustvarjalni, radovedni in prekipevajočega duha. Ki te-kajo naokoli z nahrbtniki in platenkami z vodo, od ene aktivnosti k drugi,

od krožkov do delavnic, ki vročičnih oči vsem dopovedujejo, da res nimajo nobenega časa. A ko poidejo zadnje moči, ko je spomin samo še drevo brez listov, telo pa izpraznjena lupina, tedaj jih osramočeni skrivamo pred otroki, pred mlado in vzpenjajočo se generacijo, pred tistimi v najboljših letih. Napolnjeni s slabo vestjo družno in v nedogled razpravljamo o tem, kako jih dostojno pospremiti do zadnjega diha, izumljamo sisteme pomoči in varovanja, povečujemo posamezne svetle primere, trkamo na vest in moralo, a zdi se, da je vse to vnaprej izgubljena bitka, da smrti in umiranja ne v svojem življenju ne v življenju družbe nimamo kam umestiti.

Tudi Janškova življenjska zgodba se zaključuje kot vsakdanja, mnogim drugim podobna, nič drugače pretresljiva ali tragična. Nazadnje ga je, kolikor mu je le dopuščal čas, obiskoval sin, redno so mu dostavljali obroke hrane, a dolga samotna posedanja pred oknom so sčasoma povzročila zmešnjavo prizorov sedanjosti in preteklosti, sprhnele so obljube, razblinila so se pričakovanja, sosedje so le od daleč opazovali, kako skozi okno letijo krožniki in posode.

*

Na začetku *Panoramskega leta* je citirana misel L. N. Tolstoja *Dobro opiši svojo vas – in opisal si svet*. In kaj bi Lev Nikolajevič zapisal danes, ko lahko s pogledom obkrožimo ves planet, ko lahko povečamo in se zazremo v najskrivnejši kotic svetla, ko se lahko pred našimi očmi zvrstijo obrazi ljudi vseh barv kože, vseh noš, ki nam pripovedujejo neštete zgodbe svojih življenj, ko je svet poln ne le lepote, bujnosti in čudes, temveč tudi strahot, odmiranja in alarmantnega usihanja, ko se na zaslonih vrtijo tudi lažni, zmontirani kadri, ustvarjeni za senzacijo in manipulacijo, ko lažnivi in umazani umi tistih, ki jim je nadvladati in bogateti za vsako ceno končni in edini cilj, njihov namen pa je zbegati, ustrahovati in s sovraštvom napolniti množice? Vprašanje z začetka tega razmišljanja lahko zastavimo tudi drugače: Ali bo planet zgorel v sončni pripeki ali ga bo požgalo strastno sovraštvo med ljudmi?

In ko odložimo roman Jožeta Horvata, ki nam z besedami pričara toliko neverjetnih prizorov naše dežele in njenega naravnega bogastva ter nešteti možnosti, se okrepi zaupanje, da bo vendarle prevladalo tisto spoznanje človeka, ko se sredi dela na polju vzravna in pogleda v daljavo radosten, ponosen in hvaležen, ker se zave, da mu je ponujeno vse to razkošje, da se iz njega uči, da ga obdeluje, neguje in varuje, da z njegovimi plodovi in darovi preživi in v njem uživa.

Napisana življenja

Javier Marías

Isak Dinesen na stara leta

Dolgo je veljalo, da je Isak Dinesen grozljiva starka, elegantna in odeta v skrivnost, potem pa ji je film s pretirano romantičnostjo in nekaj otročjosti nadel podobo trpeče kolonialne aristokratke. Ne trdim, da baronica Blixen ni bila romantična in aristokratska, a je ustreznejše reči, da je vse to igrala, vsaj odkar je postala Isak Dinesen, torej od trenutka, ko je pod tem in drugimi imeni začela objavljati in se je po dolgih in neuspešnih letih, ki jih je preživela v Afriki, vrnila na Dansko. "S starostjo si nadevamo vedno nove maske, maske naše starosti, mladi pa mislijo, da smo takšni, kot se zdimo, kar pa ni res."

Ko je leta 1959 prvič obiskala Ameriko, deželo, kjer so njene knjige doživele največji uspeh in veljavo, so njeno pojavo že pred tem napovedovale govornice in neskončne skrivnosti: ona je v resnici moški, on je v resnici ženska, Isak Dinesen sta dve osebi, brat in sestra, Isak Dinesen je leta 1870 živel v Bostonu, v resnici pa je Parižanka, on živi v Helsingøru, ona večino časa preživi v Londonu, ona je nuna, on je zelo gostoljuben in sprejema mlade pisatelje, težko jo je srečati, saj živi zelo odmaknjeno, ona piše v francoščini, ne, v angleščini, ne v danščini, ne v ... Ko so jo nazadnje opazili na številnih zabavah, na katere so jo vabili, na množičnih in javnih dogodkih, na katerih je pripovedovala svoje zgodbe, ne da bi si pomagala vsaj z osnutkom, so uvideli, da je v resnici slabotna in ekstravagantna starka, polna gub, z vžigalicam podobnimi rokami. Oblačila se je v črno in

na glavi nosila turbane, v ušesih diamante, oči pa si je obrobljala s prejšnjo količino antimona. Legenda se je nadaljevala, četudi po bolj konkretnih kanalih: Američani so pripovedovali, da je samo ostrige in pije penino, kar ni bilo res, saj je občasno segala tudi po škampih, špargljih, grozdju in čaju. Ko je Isak Dinesen izrazila željo, da bi spoznala Marilyn Monroe, se je romanopiska Carson McCullers uspela dogovoriti za srečanje in na znamenitem kosilu so si vse tri omenjene ženske mizo delile z Arthurjem Millerjem, vzornim soprogom, ki so ga baroničine navade tako presenetile, da jo je vprašal, kateri zdravnik ji je zapovedal dieto z ostrigami in penino. Praviijo, da tako zaničljivega pogleda, kot mu ga je namenila Isak Dinesen, v tisti deželi še niso videli: "Zdravnik?" je vprašala. "Zdravniki so zgroženi, a meni ugajata tako penina kot ostrige in dobro mi denejo." Miller si je upal še nekaj pripomniti o proteinih, nov prezirljiv pogled pa ga je prepričal, da se na ameriških tleh ne bosta več srečala. "O tem ne vem ničesar," je odvrnila, "a ker sem stara, jem, kar želim." Baronica se je veliko bolje razumela z Marilyn Monroe.

Isak Dinesen je običajno živela v Rungstedlundu, v hiši na Danskem, v kateri je preživela otroštvo in kjer je zaradi svojih številnih tegob živela zelo umirjeno. Med težavami nikakor ni mogla pozabiti najstarejše, ki sploh ni bila povezana z njeno starostjo, saj jo je staknila v letu, ko se je poročila z baronom Brorom Blixnom, od katerega se je razvezala šele po precejšnjem oklevanju. Njen mož je bil brat dvojček moškega, ki ga je ljubila v mladostnih letih; morda je vezi, ki nastanejo s pomočjo posrednikov, še toliko težje pretrgati.

Zaradi sifilisa se je morala zelo zgodaj odpovedati spolnosti. Ko je sprevidevala, da pri tem ne more računati na božjo pomoč, in ko je izkusila, kako težko se je mladi ženski odpovedati "pravici do ljubezni", je Isak Dinesen predala svojo dušo hudiču, ta pa ji je v zameno obljubil, da se bo vse, kar bo odtlej izkusila, spremenilo v zgodbo. Tako je vsaj rekla svojemu nesojenemu ljubimcu Thorkildu Bjørnvigu, ki ga je dvakrat prekašala po starosti in trikrat po pameti in s katerim je pri štiriinšestdesetih sklenila nenavaden pakt ter si ga za štiri leta povsem podredila. Nesojenega ljubimca je rada strašila z nenadnimi spremembami, uroki in neverjetnimi, a vedno prepričljivimi mnenji. Nekoč ga je prestrašila z razlago njegove osebnosti: "Ti si boljši od mene in v tem je težava," mu je rekla. "Razlika med nama je tudi v tem, da je tvoja duša nesmrtna, moja pa ne. Enako velja za sirene in vodne vile, tudi one nimajo duše. Sicer živijo dlje kot tisti z nesmrtno dušo, a ko umrejo, brez sledu izginejo. Kdo lahko zabava, navdušuje in zadovolji ljudi bolje kot vodna vila, ki je v bližini in ki igra, omamlja ter pripravi ljudi do

Javier Marías

Isak Dinesen na stara leta

najbolj norega plesa in najbolj goreče ljubezni? Pa bo kljub temu izginila in za njo bo ostala le tanka črta na vodni gladini.”

Ko pa ta pesnik (ki ga je vztrajno ločevala od žene in otroka, da bi dolga obdobja ‘ustvarjal’ v njeni hiši Rungstedlund) ni dosegel njenih pričakovanj (kar se je zgodilo skoraj vedno), je bila baronica ogorčena in ga je kaznovala, kot je storila tudi, ko si je dovolil oporekati kateremu od njenih zapisov. Toda Isak Dinesen ni bila nikoli stanovitna in jeznemu izbruhu je lahko ob naslednjem srečanju sledilo dobrikanje, kot da se ne bi nič zgodilo, ali pa je nesojenemu ljubimcu celo čestitala za njegov nepodkupljivi občutek za kritiko. Te spremembe so bile zanjo zelo značilne. Bjørnvig je povedal, da se je Isak Dinesen neke noči iz njemu neznanega razloga tako zelo razjezila, da je postala mahajoča in izžeta furija, ki jo je jeza povsem ugrabila, njega pa je to zelo prizadelo in ohromilo. Čez nekaj časa, ko je bil že v postelji, se je baronica prikradla v njegovo sobo in sedla na rob postelje: v tistem trenutku se mu je zdela žareča, spremenjena, lepa kot kakšna sedemnajstletnica. Bjørnvig je priznal, da se mu kaj takega sploh ne bi zdelo mogoče, če tega ne bi izkusil sam.

Baronica pa je svojemu nesojenemu ljubimcu in prijateljem zagotavljala tudi čudovite trenutke navdušenja in transa. Nekoč je sredi Bjørnvigovega prevzetega branja vstala in odšla iz sobe. Kmalu se je vrnila z revolverjem, ga dvignila in z njim dolgo merila v pesnika. Ta se po svojih lastnih besedah za to sploh ni zmenil, kajti v tistem trenutku sreče mu je bilo vseeno, tudi če bo umrl. Morda ni odveč povedati, da Bjørnvig v vseh štirih letih svoje ugrabitve ni uspel objaviti ničesar.

Isak Dinesen je pravila, da ne vidi dobro, a je znala na travniku z neverjetne razdalje razločiti štiriperesno deteljico in ugledati mlado luno, ko je bila ta še povsem nevidna. Ko jo je zagledala, se ji je običajno trikrat priklonila. Trdila je, da se je ne sme nikoli opazovati skozi steklo, saj to prinaša nesrečo. Igrala je klavir in flavto. Na prvega najraje Schuberta in na drugo Händla. Ob mraku je pogosto recitirala pesmi Heineja, ki ji je bil najljubši, včasih tudi Götheja, ki ga je sovražila, a ga je vseeno znala na pamet. Dostojevskega je črtila, čeprav ga je občudovala, in brezpogojno je verjela v Shakespeara. Pogosto je navajala naslednje Heinejeve verze: “Srce ponosno, sólo si hotelo! / Hotelo biti si neizmerno srečno / ali neizmerno ubogo, ti srce / ponosno, in zdaj si ubogo.” (prev. Mile Klopčič).

Njene oči, očrtane z antimonom, so bile po mnenju vseh, ki so jo videli, polne skrivnosti: nikoli niso mežikale ali se odmaknile od tistega, kar so gledale. Oče Isak Dinesen je naredil samomor, ko ji je bilo deset let, ona pa je vse od otroštva pripovedovala zgodbe. Njen mlajši brat jo je včasih,

ko je utrujen legel spat, rotil: "Oh, Tania, nocoj raje *ne!*" Na stara leta so jo, ravno obratno, njeni gostitelji ali gostje rotili, naj jim pove kakšno zgodbo. Včasih jim je ugodila, kot bi jim prinesla darilo. Vsak četrtek je večerjala z dečkom, ki mu je kupila obleko, primerno priložnosti: to je bil kuharičin sin, ki ga je nekega večera zalotila, kako na skrivaj čepe opreza za njo, medtem ko je večerjala. Rada je provocirala, a nežno in ironično, kot tedaj, ko je ugovarjala popolni demokraciji, ker se je bala za usodo elite: "Saj veste, da mora vedno obstajati nekaj ljudi, ki so strokovnjaki za klasike." Pravila je, da se v življenju ravna po pravilih klasične tragedije in v skladu s to bi tudi vzgojila otroke, ki jih nikoli ni imela.

Zadnja leta je več mesecev na leto preživela na kliniki, preostanek pa, tako kot vedno, v Rungstedlundu, kjer je tiho umrla 7. septembra 1962, po tem, ko je vse popoldne poslušala Brahmsa. Brez prestanka je kadila do konca življenja, ki ga je sklenila pri sedeminsedemdesetih letih. Pokopali so jo ob vznožju bukve, ki si jo je sama izbrala ob rungstedski obali. Lawrence Durrell je trdil, da bi vsakomur, ki bi si dovolil objokovati njeno smrt, namenila prijazen in ironičen pogled. "V resnici imam tri tisoč let in sem večerjala že s Sokratom."

Isak Dinesen je posvojila naslednje besede: "V umetnosti ni skrivnosti. Počni stvari, ki jih lahko vidiš, in pokazale ti bodo to, česar ne moreš videti."

Prevedla Barbara Pregelj

Sprehodi po knjižnem trgu

Igor Divjak

Mirana Likar: Pripovedovalec.

*Novo mesto: Goga
(literarna zbirka Goga), 2020.*

Roman Mirane Likar *Pripovedovalec* je nastal v času, ko praktično ni več neposrednih pričevalcev, ki bi za nove generacije ohranjale izkušnjo druge svetovne vojne. Na javnih zborovanjih Zveze borcev ni skoraj nobenega borca več, v partizanske uniforme se oblačijo neki drugi ljudje, rojeni po vojni, prav tako ni več tistih, ki so se borili na nasprotni strani, ki bi jim oporekali, češ da lažejo, prikrajajo zgodovinsko resnico, tistih, ki bi na podlagi lastne izkušnje povedali drugačno zgodbo. Kljub temu se na zborovanjih vse prepogosto zbirajo tudi pripadniki novih generacij, ki si nadevajo embleme nasprotne strani in ki brez neposrednega uvida slavijo in skušajo legitimirati resnico poražencev druge svetovne vojne kot tisto pravo. Znašli smo se v vakuumu, ko je zgodovina za vedno odšla, za sabo pa je pustila nepomirljiva ideološka nasprotja, ki terjajo, da se do njih vnovič opredelimo.

Zdi se, da je Mirana Likar z romanom, katerega protagonist je 92-letni Nikolaj Šturm, ki svojo življenjsko zgodbo pripoveduje svoji negovalki Sandri, falirani farmacevtki in vdovi srednjih let, skušala ujeti prav ta prehod, ko zgodovinska resnica prehaja v mit, ki ga je treba predelati in podati naprej, saj odločilno vpliva na nadaljnje odločitve. Zgodovina ni nekaj, do česar bi lahko bili ravnodušni, saj v svetu, ki slej ko prej ostaja političen,

njena interpretacija zaznamuje vsak naslednji korak. Protagonist Nikolaj je skorajda neresničen, arhetipski, občečloveški, lahko ga vidimo kot junaka pikaresknega romana, ki bi lahko bil kdor koli, ki se le trudi preživeti, pri čemer ga usoda vedno znova preizkuša, čakajo ga vedno nove pustolovščine. Kot predvojni Skojevec je že takoj na začetku napada okupacijskih sil pristopil k partizanom, potem ko je zaradi bolezni za nekaj časa odšel k starim staršem, ga je vpoklicala nemška vojska, znajde se v nemških protitankovskih enotah na vzhodni fronti, dezertira, za kratek čas se celo pridruži ukrajinskim protikomunističnim partizanom, potem je v ruskem ujetništvu, postane ruski obveščevalec, nakar se vrne v Slovenijo, kjer je ravno čas po odločilni resoluciji Informbiroja in Titovega spora s Stalinom; ker postane sposoben metalurg in se mu uspe izogniti političnemu preganjanju, dela v železarni, organizira gradnjo nove valjarne, v desetletjih izvažanja socializma v svet pa naredi uspešno kariero v postavljanju proizvodnih in vojaških objektov na Bližnjem vzhodu, predvsem v Gadafijevi Libiji.

Ob vsem tem je Nikolaj Šturm s svojo samostjo, zadržanim značajem in redkobesednostjo tudi prepoznavno slovenski, zaradi njegove marljivosti in delovnih sposobnosti bi lahko rekli, da gre za idealiziranega Slovenca, morda na trenutke celo karikiranega. Ko je po vojni, v času strahu pred napadom Sovjetske zveze, vpoklican v JLA, se sredi hercegovskega krasa izkaže za organizacijsko sposobnejšega od vseh ostalih in uspešno vodi reorganizacijo vojaških skladišč. Seveda pa njegov molk ni le značajska ali nacionalna lastnost, Šturm je vase zavrt predvsem zaradi tega, ker je nenehno v nevarnih okoliščinah, mimogrede bi ga lahko kdo ovadil, vsako izdajstvo pa se je med vojno kaznovalo s smrtjo, po vojni pa z deportacijo na Goli otok. Zaradi tega Šturm ostaja brez pravih prijateljev, najtesnejšo vez ima z mamo Marijo Terezijo, do žensk je zadržan, nikoli se ni trajneje navezal, se poročil, nikoli si ni ustvaril družine. Tudi krajši zvezi s komisarko v ruskem ujetništvu, čeprav romantično omamno, je slej ko prej botrovalo koristoljubje. Očitno je, da skuša s pripovedovanjem svoje življenjske zgodbe negovalki Sandri ta primanjkljaj nadomestiti, pred smrtjo vzpostaviti pristnejšo zvezo s svojo resnico in bitjo.

Pisateljica je ob pisanju tega zgodovinskega romana predelala veliko gradiva in nekaj osrednjih del, iz katerih je oblikovala natančen in verodostojen oris zgodovinskih okoliščin, na koncu tudi navede. Zajemala je iz *Šepetalcev* Orlanda Figa, *Spominov* Winstona Churchilla, disertacije Monike Kokalj Kočevar o gorenjskih mobilizirancih v nemški vojski, diplomske naloge Mojce Senčar o slovenskih fantih v vojski tretjega rajha

in arhivskega gradiva družine Šturm. Predvsem v orisih dogajanja na vzhodni fronti in bivanja v sovjetskem ujetništvu je roman Mirane Likar tudi dobrodošla zgodovinska študija, ki dopolnjuje in širi naše poznavanje zgodovinskih okoliščin druge svetovne vojne. Spet drugje, ko vojno in povojno vihro podaja skozi perspektivo v dogajanje vpetega, a hkrati odtujenega osrednjega lika, njena pripoved spomni na romane Lojzeta Kovačiča, Vitomila Zupana in Borisa Pahorja, zgodba Nikolaja Šturma nam razodeva resnico posameznika, za katerega v svetu, ki mu vlada totalitarna ideologija, ni pravega prostora. A drugače kot pri omenjenih avtorjih, ki absurdnost človekove eksistence v razčlovečenem svetu slikajo v tisočeri podrobnostih, ki jih črpajo iz neposrednega spomina, je pripoved Nikolaja Šturma splošnejša, opisi niso vedno tako nazorni, čutiti je, da se zabrisujejo in izgubljajo v zgodovinski spomin.

Avtorica na realistični ravni to lahko opraviči s tem, da zgodbo pripoveduje starec, ki ga že načenja demenca in včasih niti razporeditve pohištva v svojem stanovanju ne pozna dobro, a bolj kot za to ji gre verjetno za prisposodbo nasledstva zgodovine, ki določa in usmerja našo resničnost.

Zgodovina prehaja v fikcijo in avktorialna pripovedovalka, ki tke pripoved, se lahko loči od junakove perspektive in se povzpne nad njegov čas, poljubno prehaja iz enega obdobja v drugega in napoveduje njegovo usodo. Tako se na primer metafizično povzpne ob opisu dogodka, ko se gre Nikolaj pred vojno slikat z mamijo Marijo Terezijo: "Plavata po ulicah in nimata pojma, da je njuna še neposneta fotografija že razvita in vložena v predalček z Nikolajevo kartoteko, železen, rjast, vojaški, v sektorju, na katerem piše Kavkaz." Sicer pa se v Šturmovo pripoved ne vmešava in ne vsiljuje svojih stališč, če dogajanje vrednoti, ga predvsem posredno, prek kakšnega njegovega razmisleka in opazke. Čutiti je njeno naklonjenost predvojnemu delavskemu idealom, vendar tudi obsojanje komunističnega sistema, v katerega so se izrodili; za grozote, ki jih je človeštvu prizadejal nacizem, ne obsoja posameznih vojakov na fronti. Vojaki so pravzaprav naslikani precej podobno, ne glede na to, na kateri strani so, predvsem so to nesrečniki, ki so se znašli v kolesju mehanizma, ki je milijonkrat močnejši od njih.

Lahko bi se zazdelo, da roman Mirane Likar govori o ideološkem spopadu sredi 20. stoletja, o katerem smo že prej vedeli veliko in do katerega smo vsi že tako ali tako opredeljeni. A vendar nam sporoča tudi, da bi bilo dobro še enkrat razmisliti o tistem prelomnem času in ga ovrednotiti. Le to nam omogoča konstruktivno pot v prihodnost. Prej omenjeni slovenski avtorji, ki so črpali iz neposredne izkušnje, se niso preveč obremenjevali

z usodo in resnico drugih, zanimala jih je predvsem njihova lastna, zdaj pa je priložnost, da na tiste čase pogledamo z distance in manj obremenjeno. Predvsem pa strpneje do vseh ljudi, ne glede na to, na kateri strani so se zaradi okoliščin znašli. Sporočilo knjige bi lahko iskali v besedah, ki jih Šturm izreče sredi romana: "Samo dve vrsti ljudi poznam, človeške in nečloveške. Povsod so, med rablji in žrtvami, med vsemi narodnostmi, med zmagovalci in poraženci ... In ni mogoče vedeti, kateri vrsti pripadaš sam, k enim ali drugim te prišteje še le huda preizkušnja." Šturm je zamenjal veliko uniform in nobena ni bila ukrojena po njegovi meri. Tudi partizanska, ki si jo je nadel prostovoljno in s srcem ne, saj so bili partizani kmalu primorani priznati nadoblast komunistični partiji in Sovjetski zvezi. Svobodnemu človeku ne pristoji nobena uniforma, in če želimo ohraniti svobodo in demokracijo ter preprečiti to, da bi si jih bili ljudje primorani znova nadeti, moramo ohranjati in negovati zgodovinski spomin.

Sprehodi po knjižnem trgu

Manja Žugman

Maja Vidmar: Pojavi.

Ljubljana: LUD Literatura
(zbirka Prišleki), 2020.

Zbirko Maje Vidmar *Pojavi* uvaja pesem *Na trgu*, ki v umirjenem, a hkrati nekoliko tesnobnem, pripovednem duhu in z uporabo prvoosebne množinskega glagola biti, v katerega obstoj je ujet sleherni bralec, že naznači občutenje praznine, izpraznjenosti in samote, ki bo prevevalo celotno pesniško zbirko.

V začetku zbirke se zvrstijo zunanji pojavi, skozi katere govorka prikaže stanje v družbi in naslika pojave, ki vznikajo v globinah njenega sveta, prežetega z negotovostjo, strašnostjo, tesnobnostjo in nemirnostjo. V pesmi *Na obali* so “tesnobno veseli” preganjali “slutnjo neznane nesreče”. Govorko je strah spomina, ki ga čas ne bo nikoli izbrisal, saj: “Izdihni, jutra in zime me / preštevajo, a bojim se / zares vdihniti, da je me ne / raztrga ta spomin.” V pesmi *Na obisku* je ob pogledu na labode “vedno bolj nemirna in nestrpna vase”. Če je nekoč (zbirka *Sobe*, pesem *Klet*, 2008) sanjala o “odvodnjavanju / in prezračevalnem / sistemu” svoje kleti, svojih globin, se v pričujoči zbirki v pesmi *Dolg misli* ukvarja “z odvodnjavanjem in s prezračevalnim / sistemom”, a dandanašnji prosi, naj ji “kdo odpiše ta dolg”. Tudi v zbirki *Minute prednosti* (2015) so mestoma zazveneli glasovi resigniranosti (“Morda ne umrem, / sem pa mrtva.”), v najnovejši zbirki pa govorka ob svojih strahovih kaže določeno mero spravljenosti s samo seboj, s svojim pesimizmom in “dajanjem sebe v nič” (*Kaj naj s tem*). Že v naslednji pesmi, naslovljeni *Izjave*, pomirjeno nadaljuje, da “nagrmadene preteklosti” ni “uredila”, zato je “dobro /.../, da imam slab / spomin, le tako

jo lahko / zadržujem na znosni teži”. Brez travmatičnih vnosov zaključí: “Ne znam skrčiti življenja / na srečo.”

Opraviti imamo torej s pesniškim subjektom, ki se zaveda lastne ranljivosti, nemoči, neizpoljenosti in krhkosti, hkrati pa ugotavlja, da pogled na zunanje in notranje pojave ni samoumeven. V pesmi *Izrez* nazorno pove: “Od tukaj, če sedim pri miru, vidim / vrh velikega bora /.../ Če se na stolu malo vzravnam, / slika ni več popolna /.../ Brez slabe vesti se vrnem v izrez” – ali, povedano drugače, v svoje ugodje (v sliko, ki jo želim videti); morebiti pa je to samo izpoved strahu pred lastno nemočjo (vidim, a se izogibam temu, da bi videla). Zaznati je torej samorefleksijo zrelih let, v ozadju pa je slutiti izjemno družbenokritično noto. Zdi se, da se je pesnica s svetom v vseh njegovih odtenkih sprijaznila, ga sprejela kot golo stvarnost, katere (do)končna podoba je nenazadnje vedno odvisna od njenega (oziroma gledalčevega) zornega kota.

Slogovno so pojavi postavljeni v nasprotja z binarnim slikanjem (npr. hladni ogenj in čudna lepota; utopljeni in lepo morje; morje, ki gori), s čimer se v bralcu nenehno vzbuja sočutje, ki se stopnjuje v pesmih, ki tematizirajo odnos do živali. V pesmi *To ni še nič* je govorka zgrožena nad vzrejnim sistemom. Teletu najbrž “ne bodo dovolili, da se ga / krava dotakne, da ga polize, / povoha”, zaradi česar Maja Vidmar dodaja še nepoetični pripis: “Nočem več gledati in nočem mižati. Upam, da se zgoščam na napačni polovici bivanja.” Solidarnost in sočutnost živali pesnica prikaže tudi, ko naslika “psa, ki hoče / rešiti na tleh umirajoče ribe” (*V ozadju*), ko medved reši utaplajočo se vrano, “jo s šapo in gobcem samo / previdno zagrabi in dvigne na suho” (*Kako prikladno*). Z rabo prvoosebnega množinskega glagola se bralca znova globlje dotakne, saj “smo prepričani, da jo hoče / ubiti”, zato smo (so)obtoženi antropocentričnega razmišljanja. Že v zbirki *Minute prednosti* so živali vedele več od človeka, v *Pojavih* znajo čutiti, sočustvovati in si pomagati, sodobnemu, vse preveč egoističnemu posamezniku pa je tovrstno ravnanje in čutenje tuje. Pesnica piše brez odvečne sentimentalnosti in se vedno postavlja na stran šibkejšega. V položaju šibkejšega se je (z)našla tudi sama. V pesmi *Sredi zime* je “v dlan zajela / dolgo svetlečo kresnico”, ki se ji je upirala kot čebela. “Ali kresnice grizejo,” se je vprašala, “in jo raje spustila.” Skleniti velja, da je govorka vendarle pridala samoobrambni mehanizem oziroma samoohranitveni nagon ne le človeškemu, ampak tudi živalskemu svetu.

Avtopoetika Maje Vidmar je skozi zorenje in zrenje zaznamovana z mnogoterimi odnosi, znotraj katerih pesnica prevprašuje lastne meje, (z)možnosti v razmerju do sebe in drugih. Pojave, ki jih prinaša svet, ji

je težko popolnoma sprejeti. V nekem pogovoru je dejala, da prav tako težko sprejema svojo preteklost in prihodnost ter nenazadnje samo sebe. Ker pa ne želi biti ujetnica svojih predstav, svojo svobodo razširja. V pričujoči zbirki se eksistencialno občutenje znova giblje znotraj časovnih in prostorskih razsežnosti in govorka še (vedno) išče, odkriva in spoznava, opazuje trenutke in pojave, v pesmi *Verjamem* zapiše, da ji “torej ne uspe biti v trenutku, ker / je prehiter” zanjo (že v zbirki *Minute prednosti* v razpadajočem svetu ni našla oprijemališča).

Izjemno tankočutno je izpisan razdelek z naslovom *Otrok*. Govorka se vrača v svoje otroštvo, niza spomine na starše, piše o odgovornosti za vzgojo otrok, pa tudi o otrocih, ki morajo prehitro odrasti, tudi o otroku v sebi. Tudi tokrat prebiramo pesmi o mrtvih otrocih, ki so se že pojavili v zbirki *Prisotnost* (2005); takrat je Barbara Korun zapisala, da se metaforika ženskega pojavlja “tudi v pesmih s poetološko temo: pesem kot otrok, biti pesnica kot biti mama, čeprav bledih polmrličkov, žepnih detec, zapuščenih otrok, polsinov – splavljenih pesmi, torej *mama molka*. Izjemno otožnost in čustveno razbolenost upesnjuje pesem *Sirota Jerica*, ki je sodobna različica tradicionalnega ljudskega motiva. Pesmi v razdelku *Otrok* so izjemno globoke, močna so stopnjevanja, ki poudarjajo večsporočilnost. Otrok je prispodoba enkrat zunanega, drugič in predvsem pa notranjega sveta. Le-ta je mimobežen in gotovosti ni, ni sidrišča, zunanji otrok in otrok v pesnici se ne moreta na nič opreti. Zdi se, da pesnica sprejema nujnosti, z negativnostmi življenja vred. Sicer v pesmi *Prisilno* išče izhod, a “ponavljam misli, napake, / poti in zaključke že tisočkrat / neuspeh rešitev”. Izraz se zgošča na drobno upanje, “da se še splača garati”, čeprav je hkrati moč zaznati globoko utrujenost. “Na nič se ne morem zanesti,” zapiše v *Človeka nikar*, ki aludira na Gregorčičevo pesem.

Oblikovno tečejo pesmi v prostem, pripovednem verzu, ritem je umirjen; intimistično pisavo spremlja družbeno angažirana nota, ki skozi pesničin opus postopoma postaja vse močnejša: če je iz prvih pesniških zbirk izhajala iz dvojine, v najnovejši pronica skozi mnogotere pojave. Oblikovna umirjenost in vsebinska vznemirjenost pa tudi v bralcu ustvarjata napeto ozračje in tesnobno občutenje bivanjskosti. Večpomensko povednost sestavljajo povsem jasne, neposredne podobe raznoterih pojavov, ki (so) bivajo in so ohranjene v njihovi prvinskosti. V razdelku *Otrok* se zaveda, da je najzahtevnejši pojav: otrok v sebi. Ta je iskren, nedolžen in zmožen čudenja, spet drugič je “postal zloben / do drugega otroka /... / Oklepaj: ta spomin / ni nikoli odnehal” (*Še o otroku*). V ozadju je pridih zavedanja o prisilah, ki mu ga je vcepila družba in se je znotraj danega prostora in

časa “naučil misliti le nase” (*Otrok III*), a je na tem mestu dodati, da je tudi to (že) zapisano v njegovi biti. Ta samoniklost, enkratnost ali prvinskost je v prvem delu zbirke ubesedena prav v podobi palice, ki “da vedeti, da je bila ves čas / samo orodje, in vendar se zdi, / da ji ni bilo mogoče dodati / nobenega gibanja, / ki ne bi bilo kot njena volja / že davno v njej”.

Zadnja in vse prej kot pričakovana pesem zbirke je pesem *Intervju*, v kateri se govorki neposredno zastavlja vprašanje o eksistenci: “Česa vas je najbolj strah / v zvezi s smrtjo?” V *Minutah prednosti* je bila zanjo smrt “strašljiva / le tam, kjer si / predstavljam, da je”. V “intervjuju” pa govorka ta strah zanika in ga nadomesti z občutenjem žalosti, da vendarle ni “vstopila v življenje”, saj da bi se “takoj začelo / odštevanje in bi morala / spet vse zapustiti”. Novinarski glas ji odgovori, “da na odštevanje / nimate takega vpliva”. Strah je torej zamenjala žalost, saj sploh še ni začela živeti, kazalci na uri pa začnejo odštevati čas že ob samem rojstvu in “štoparica se noro obrača” (*Verjamem*).

Pesmi so strašljive, tesnobne in temne, a tudi svetle in lepe. Premišljeno svetlo-temno slikanje pojavov ne pristaja na dokončno predajo ali resignacijo, verjame, da se mora “vendarle skrivati izhod iz nevzdržnega”. Poimenovala se je kot priganjalka upanja, zato bo pesnila, čeprav trenutno ne verjame, da bi lahko pisala “vesele pesmi, / in ne vem, ali bi bilo / neodgovorno ali hrabro, / če bi jih lahko”.

Sprehodi po knjižnem trgu

Majda Travnik Vode

Marko Pavliha: Onkraj materialističnega prepričanja.

Ljubljana: Lexpera, GV Založba, 2021.

Skozi zgodovino novega veka s popolnim triumfom materializma (kapitalizem je le ena od njegovih emanacij) je duhovnost zlagoma degradirala na nivo nekakšne subontologije, v nekaterih oblikah celo subkulture. Sodobna civilizacija jo krčevito odriva ali tlači nekam podse, daleč iz intimnega in javnega prostora – kljub temu, da je od nekdej (celo v dobi historičnega materializma) veljala za del družbene nadstavbe. Toda vse bolj jasno postaja, da je ogromno stisk moderne družbe, na primer vse zasvojenosti, in občutenje pomanjkanja smisla prav posledica odtujenosti od transcendentnega (že C. G. Jung je rekel, da imajo vsi njegovi pacienti, starejši od petintrideset let, težave z duhovnostjo). Hkrati obstaja ogromno pričevanj o tem, da so duhovno živi ljudje lažje prenašali tudi najhujše trpljenje; iz književnosti naj omenimo le letošnjega slavljenca Dostojevskega z *Zapiski iz mrtvega doma* ali pa poljskega pisatelja Herlinga-Grudzińskiego in njegovo delo *Drug svet*, pa (fiktivni) lik očka Janeza iz Prilepinovega romana *Samostan*, celo v grozljivih Šalamovih *Kolimskih zgodbah* je star veren kmet *svet zase*.

Vseeno je dandanes vsak, ki se *več kot toliko* ukvarja z duhovnostjo, skorajda sumljiv; vloga sodobnih božanstev so prevzeli ekonomija, razum in znanost. Namesto v višjo silo človek danes najvišje upe (vključno z upom v nesmrtno življenje) polaga v znanost. Pri tem pa je najbrž gotovo le to, da nekaj tako temeljito potlačevanega in negiranega, a vendar tako imanentno človeškega (Nietzsche bi rekel *še preveč človeškega*) še ni reklo zadnje besede, ampak bo na najrazličnejše načine pronicalo in se manifestiralo.

V takšnih okoliščinah je toliko bolj zanimivo dobiti v roke tako ognjevitto apoteozo duhovnosti, kot jo prinaša Pavlihova knjiga *Onkraj materialističnega prepričanja* s podnaslovom *Duhovna dramila*; še toliko bolj, ker njen avtor eksplicitno prihaja z “druge” strani, saj je Pavliha pravnik, profesor in nekdanji visoki politik. Ali gre za ponovitev neverjetne – in ne dovolj reflektirane, saj smo tudi to raje potlačili – preobrazbe, kakršni smo bili priča pri dr. Drnovšku? Po avtorjevih besedah niti ne, saj afiniteto do *nematerialnega* prinaša že iz primarne družine, knjiga pa tudi ni njegovo prvo delo z duhovno-etičnim predznakom, saj je že leta 2014 izšla njegova knjiga esejev *Dvanajst pred dvanajsto ali Za norost je zdravilo le modrost* (UMco), leta 2017 pa je izdal zbirko kolumen in esejev *Pritisni na tipko Človek*, ki jih je objavljajal na pravniškem portalu IUS-INFO, v Delu, Pogledih in v Sodobnosti (GV Založba).

Pričujoča knjiga sedemnajstih esejev (številka se najbrž simbolno navezuje na pojem višje sile) prinaša zapise, ki jih je avtor zadnji dve leti objavljajal na IUS-INFO. Zvrstno gre za dokaj neprisiljen, posrečen hibrid kolumne in eseja; zaradi obsega, širine, temeljitosti in sistematičnosti obdelave teme se tehtnica krepko nagne na stran eseja, kolumnistično “poreklo” pa se razodeva predvsem skozi občasno obračanje na določenega naslovnika: pravniško publiko. Knjiga, kot se sicer često zgodi pri “ponovnih uporabah” gradiva, notranje nikakor ne “razpada”, saj eseji zaradi izčiščenosti avtorjeve prvotne intence – nekakšne univerzalne, a sistematične analize duhovne dimenzije – organsko izraščajo drug iz drugega ter s tem knjigi zagotovijo osredotočenost in notranjo koherentnost, logični *raison d'être*.

Avtorja esejev namreč vseskozi poganja močna ambicija (in tudi ta knjigi zagotavlja vitalno napetost), da bi pred svojo publiko razgrnil ves diapazon svojih raziskovanj in spoznanj ob srečevanju s svetovno dediščino svetih spisov in prebiranju navdihujočih duhovnih avtorjev, to pa naj publiko spodbudi ali “zdrami”, da bo še sama začela premišljati o vsem, za kar sam verjame, da biva “onkraj materializma”, najbolj pa o univerzalnem etosu, ki je za pravo seveda bistvenega, najvišjega pomena.

Posebej velja omeniti avtorjev prepoznaven, unikaten slog, način, kako se obrača na publiko, za katerim je čutiti dolgoletno govorniško, predavateljsko

prakso. Govorjeni jezik ima povsem drugačne zakonitosti od pisane besede, govorec je neke vrste performer, ki mora vzdrževati stik z občinstvom, z vsem telesom, gestiko, mimiko, glasovno modulacijo, vsebinsko pa z najrazličnejšimi retoričnimi sredstvi; ves ta napor in večino je latentno čutiti tudi v Pavlihovem slogu, ki ga zaznamujejo gosto posejane metafore, besedne igre in semantični obrati, posebej pa izstopajo glasovne in besedne figure, aliteracije, asonance, parafraze, celo rime in (v skladu z zadnjo modo) emotikoni, kar vse slednjič nekako, v asociaciji s pravom, priklicuje Ciceronov zgled, saj je bil tudi Cicero orator, pravnik in sodnik v eni osebi. Gledano scela pa vse to prizadevanje Pavlihovim esejem odtisne neki specifičen značaj, svojevrstno celostno prezenco – kar je za esej in knjigo dobro.

Kljub razgibani, že kar igrivi zunanji formi knjiga sledi premišljenemu notranjemu načrtu in uvodni esej je tudi programski, saj (po nekoliko preveč dnevno-aktualistični digresiji o koronavirusu, ki v knjižnem formatu deluje malce moteče) napove notranji scenarij knjige: eseji z začetka knjige bodo govorili o najnovejših znanstvenih odkritjih o človeku in (celostni) zavesti onkraj materialistične paradigme, nato bo Pavliha razgrnil modrost tisočletnih kitajskih, hinduističnih, budističnih in krščanskih spisov, sledila bo predstavitev cvetobera duhovnih avtorjev, na koncu pa bo avtor dodal še lastno sintezo celote.

Takoj v naslednjem esejju gre Pavliha *in medias res*: očrta in definira materializem kot idejni pojem in ob tem razkrinka empirične in pozitivistične znanstvene metode, pri katerih znanstveniki pod krinko znanstvenega dvoma zanikajo vse novo, neznano in vse, česar ni možno fizikalno dokazati. Zmoti ga na primer doktrina nevroznanosti, ki trdi, da je zavest zgolj produkt možgansko-kemičnih reakcij, in poudari osupljiv paradoks, da zavest kot neznanstven pojem zavrača celo psihologija ... Materialisti kot edini legitimni objekt znanosti in edino stvarino stvarnosti priznavajo materijo, s tem pa (ne)hote omogočajo tudi “filozofski in ekonomski materializem in konzumerizem za izkoriščanje ljudi in naravnih dobrin”. Kot porajajočo alternativo tej trdi in močno prevladujoči struji predstavi Galilejevo komisijo (*The Galileo Commission*), gremij znanstvenikov z različnih področij, ki je leta 2018 na londonskem King’s College predstavila poročilo z naslovom *Znanost onkraj materialističnega pogleda na svet (Science Beyond a Materialist World View: Towards a Post-Materialist Science)*, v katerem med drugim znanosti predlagajo komplementarni metodološki model oziroma “teorijo filtra”, po kateri sta “um in materija, zavest in njen fizični substrat dva vidika stvarnosti, ki se dogajata simultano in nespremenljivo”. Galilejeva komisija bo septembra 2023 predvidoma zasedala tudi v Sloveniji.

Pavliha, tudi sam mednarodno priznan pravni strokovnjak, samega sebe definira kot znanstvenika "s svobodnjaškim okusom" in pove, da se mu zdijo najprepričljivejši znanstveniki, ki so sposobni interdisciplinarnega in holističnega uvida ter v študij priporoča celo plejado tovrstnih avtorjev, bodisi znanstvenikov bodisi duhovnih avtoritet: Brucea H. Liptona, Joeja Dispenzo, Eckharta Tolleja, Edwarda de Bona, Adriana Kezeleja, Wayne Dyerja in številne druge. Z ramo ob rami jim postavi tudi veliko Slovencev: Martina Kojca, Antona Trstenjaka, Janeza Svetino, Naro Petroviča, Asyo Širovnik Moškon in še posebej obširno in s posebno simpatijo Karla Gržana.

Potem ko v prvi tretjini knjige Pavliha podrobno zakoliči polje razmišljanja, torej kaj vse obstaja onkraj materije, je nadaljevanje knjige – tudi v luči teze, da mora biti v srčiki vsega, tudi prava, vselej človek – posvečeno predstavitvi posamičnih duhovnih praks, pri čemer avtor pove, da je poti osebnostnega zorenja in razvoja nešteto, sam pa podrobneje analizira tri: molitev, meditacijo in jogo. Pavliha nobenega od omenjenih načinov hierarhično ne postavi pred drugega, niti ne daje prednosti nobeni religiozni praksi, saj se samodefinira kot eklektik (še točnejša oznaka bi bila morda sinkretik), črpa torej z vseh strani in ne želi izključevati, ampak povezovati v celoto, v Eno. Duhovno prebujanje v celostno zavest mora po njegovih besedah nujno pospremiti t. i. razegovanje; s čimer misli na osvobajanje od ega, tega "nadležnega cimra", ki nenehno kvari slehernikove dobre namene, veriži naše misli in nas odvrča od stika z našim pravim jazom in božansko iskro v nas oziroma z zavestjo, ki je povezana z višjo silo in celotnim vesoljem. Sedanje stanje sveta je po avtorjevem mnenju prav posledica divjanja (ranjenega) ega. Na poti k notranjemu miru se je nujno otresti tudi strahu in se pomiriti z bolečino, ki največkrat izvira iz otroštva: "Bolečina je cena, ki jo plačamo za svobodo, bolečina je energija, ki se mora razkaditi." V nadaljevanju avtor posamezna poglavja nameni kitajski modrostni knjigi *Tao Te Ching*, katere avtor je Lao Ce in ki vsebuje kitajsko življenjsko filozofijo, nato se pomakne k indijskim svetim spisom, k *Bhagavadgiti*, *Upaniṣadam* in budistični *Dhammapadi* ter nazadnje še h krščanski Bibliji, "kot duhovnemu, etičnemu in pravnemu kodeksu". Čeprav so ta poglavja v predstavitvi vsebin in sporočil spisov neobhodno shematizirajoča, predstavljajo svojevrsten vrhunec zbirke, saj se v njih zgosti in poveže vse, kar je avtor pripravljal, razdelal in razlagal v predhodnih poglavjih – tako da vsi deli zaživijo kot celota in se sprimejo v nauk o pravilnem in dobrem življenju, o doseganju sreče, o pravilnem odnosu do vsega, samega sebe, soljudi, instance božjega in stvarstva.

Vseskozi je v knjigi opazna še neka lastnost, ki bi ji lahko nemara rekli samozatajevanje (avtorskega) ega; avtor namreč v ospredje dosledno postavlja imena in delo drugih, tistih, ki jih občuduje in ki so ga navdihnili, sam pa se v besedilu pokaže le tu in tam, diskretno in zadržano. Nič drugače ni v zadnjih dveh poglavjih, čeprav sta ti namenjeni (avtorski) sintezi. V poglavju o “celostni vzgoji srca in uma” se nasloni na prijatelja patra Karla Gržana in predstavi njegove teze o vzgoji za ljubezen in etiko, ki se mora začeti v najzgodnejšem otroštvu, če naj v prihodnosti preprečimo ekonomski “hrematizem”, v sklepnem poglavju pa v skladu s celotno filozofijo knjige enakovredno predstavi aktualne teorije resnice: pogosto zelo nasprotujoče si, a vendarle inteligibilne in doumljive.

Zbirka Pavlihovih esejev prinaša impozanten katalog najstarejših in sodobnih modrostnih spoznanj – z zaključkom, da je steza (že zdavnaj) izkrčena, navodila jasno razvidna, ne manjka niti prič, da je sprememba mogoča; *sapienti sat*. (In kako že gre Vodnikovo *Dramilo*: “Slovenec, tvoja zemlja je zdrava ...”)

Gaja Kos

Patricija Peršolja: Samo še pet minut.

Ilustrirala Polona Lovšin.

Medvode: Malinc, 2021.

Založba Malinc je razmeroma mlada založba (izdaja od leta 2012), ki se je specializirala predvsem za izdajanje knjig v španščini pišočih avtorjev in avtoric ter ustvarjalcev manjšinskih literatur, povezanih s špansko kulturo (baskovski, katalonski in galicijski avtorji). Hkrati izdajajo naše avtorje v španščini (Jana Bauer, Peter Svetina) in tako skrbijo za kulturno izmenjavo, kar je, mimogrede, tudi naslov zabavne knjige iz njihovega repertoarja (Isol: *Kulturna izmenjava*). V zadnjem času so naredili obrat k izdajanju izvirnih slovenskih del in za začetek (vsaj mislim si, da bo sledilo nadaljevanje) postregli z dvema slikanicama. *Samo še pet minut* sta ustvarili Patricija Peršolja in Polona Lovšin, knjigo *Telovadec Nikolaj prežene tolovaja* pa Klarisa Jovanović in Štefan Turk.

Če je avtorica *Telovadca Nikolaja* znana predvsem kot prevajalka in pesnica, je Patricija Peršolja uveljavljena avtorica, ki piše predvsem za mlajše. Precej slikanic je ustvarila v tandemu s Silvanom Omerzujem, med njenimi besedili je tudi nekaj takšnih, ki se lotevajo problemskih tem. Vsebinsko najbolj radikalna je bržkone slikanica *Tata zmaj*, ki obravnava družinsko nasilje. To se po eni strani dogaja "zakamuflirano" v otroško igro skrivalnic, s čimer poskuša mama sina vsaj malo obvarovati pred tem, kar se dogaja med njo in očetom, po drugi strani pa je nasilje zelo direktno –

mama je, denimo, tudi upodobljena s fizično poškodbo (buško). *Tata zmaj* je izjemno močna knjiga o problemu družinskega nasilja, njeno pretresljivost pa posrečeno še potencira nasprotje med nedolžnostjo otroške igre in dejanji, kot je fizična zloraba, a celo iz nje na koncu posije optimizem. Tudi sicer za slikanice Patricije Peršolja velja, da so srčne, tople in da se zna avtorica z besedami dobro približati otroku. Ob prvem preletu naslova njene najnovejše knjige sem – povsem nagonsko – pomislila, da gre morda za tistih dodatnih pet minut, ki smo si jih kot otroci znali izprostiti pri starših, da smo si podaljšali igro ali norenje po dvorišču. Pogled na žalosten dečkov obraz, ki se pojavi na naslovnici, mi je dal sicer misliti, da tokrat morda le ne bo govora o brezskrbni otroški igri, branje pa je takšno prvo misel sploh dokončno odneslo. Slikanico *Samo še pet minut* lahko pravzaprav umestimo med t. i. problemske slikanice; ne najbolj “radikalne”, a vendar. Če je v slikanici *Tata zmaj* problem očetova prisotnost, je tokrat to njegova odsotnost.

V ospredju je namreč otrokova stiska, ki je posledica odsotnega očeta in hude osamljenosti. Avtorica takoj na začetku začrta koordinate: deček in njegova mama sta sprva živela pri noni in nonotu, po njuni smrti pa sta se bila primorana preseliti v mesto (avtorica to seveda pove precej bolj poetično: “Živela sva pri noni in nonotu, dokler se nista ponovno našla na Rimski cesti, kakor je rada rekla mama.”), v blok, kjer sta živela skromno, deček tudi samotno življenje; izvemo tudi, da ju je njegov oče oziroma tata zapustil. Kot lahko razberemo, je bil deček, ki je prvoosebni pripovedovalec, sprva na očeta jezen, nato pa ga je v svoji samoti začel pogrešati, tako zelo, da mu je bil celo pripravljen odpustiti. Jezo je tedaj uperil v mamo, ker ji odpuščanje ni šlo tako dobro od rok kot njemu. Deček si je sliko svojega očeta lahko sestavljal le s pomočjo drobcev, okruškov pogovorov: nona je pravila, da je svetovni popotnik, dedek je nekoč omenil, da je akrobat v potujočem cirkusu, mama je bila bolj direktna in ga je imenovala kratko malo – strahopetec. Komu in čemu naj otrok verjame? Vse se je spremenilo nekega jutra, ko se je pred dečkom pojavil tujec, ki je njegov svet kmalu obrnil na glavo; v dobrem pomenu besede. Deček se je s tujcem, ki je bil to vse manj, družil vsak dan in z njegovo pomočjo postal veselejši otrok, ki je zmož tudi z mamo razviti lep, tesen odnos. Sčasoma je dobil tudi odgovor na zagonetno vprašanje, zakaj nekateri starši svoje otroke zapustijo: “Nekateri starši imajo svoje otroke neizmerno radi, a ne znajo poskrbeti zanje. To je včasih preveč boleče, zato se raje umaknejo.” Deček je imel srečo, da mu je tata vendarle polepšal otroštvo in mu poklonil del svojega življenja; vsi te sreče nimajo, tako da je besedilo po tej plati bralcem, ki

se znajdejo v podobnih okoliščinah in s podobnimi občutki, lahko le rahlo v pomoč (torej predvsem v podčrtanju dejstva, da zapustitev ne pomeni nujno opustitve ljubezni), a takšen pogled na literaturo je seveda napačen in enostranski ter posledica razumevanja problemske literature kot tiste, ki bralcu ne nudi samo bralskega užitka, ampak mu lahko tudi pomaga. Lahko mu, ni pa to njena naloga, navsezadnje gre za leposlovje, ki ga je treba presojati precej bolj celovito. *Samo še pet minut* torej ni "primer", iz katerega bralec lahko izlušči to in ono (nekaj modrosti se seveda ponuja), pač pa zaokrožena, unikatna zgodba nekega posameznika, ki je lahko dobro izhodišče za "težavnejše" oziroma bolj resne pogovore z otroki. Tako s tistimi, ki delijo dečkovo usodo, kot s tistimi, ki te izkušnje nimajo, a poznajo koga, ki jo ima.

Tokrat, kar je v slikanicah manj pogosto, zgodbo pripoveduje odrasla oseba, za nazaj ("Odrastel sem, postal kralj in uresničil svoje otroške želje. A bi se marsikateri od uresničenih odrekal, da bi ga zgolj še enkrat videl, pa četudi samo za pet minut."), a se pri tem dovolj približa otroku in otroškemu doživljanju ter razumevanju. Besedilo je izpisano tankočutno, otožnost se v njem meša z vedrino, vzdušje, ki ga ustvarja, pa podčrtajo tudi poetične ilustracije Polone Lovšin, na katerih se kot rdeča nit pojavljajo cvetlični oziroma rastlinski motivi. Slednji po eni strani ustvarjajo občutek nežnosti in krhkosti, po drugi pa živosti, cvetenja/razcveta in lepote (v nas in okoli nas). Ilustratorica se je soočila tudi z izzivom postopnega staranja svojega lika, kar ji je dobro uspelo. Kar v slikanici *Samo še pet minut* nekoliko zmoti, je le prelom samega besedila, nikakor namreč ne morem razbrati logike, ki ji sledi, zdi se bolj stvar trenutnega navdiha, nekoliko moteči pa so s tem, ko bralcu narekujejo oziroma celo vsiljujejo (vsebinske) poudarke, tudi delčki besedila oziroma posamezne besede, izpisane v rdečem fontu in velikih pisanih črkah. Če povzamem: pozitivno je, da je založba Malinc, ki je nase že pred leti opozorila z odličnimi prevodnimi naslovi, pomislila tudi na domače ustvarjalce. To, da so začeli z uveljavljenima, izkušenima avtorico in ilustratorico, se je izkazalo za modro založniško/uredniško potezo, saj knjiga po vsebinski plati, torej tako po literarni kot likovni, pritegne in opozori nase, le po tehnični plati bi bilo treba nekaj stvari nekoliko bolj domisliti in izpeljati bolj prepričljivo.

Mlada Sodobnost

Milena Mileva Blažič

Igor Saksida, Rok Terkaj - Trkaj: Repki.

Ilustriral Igor Šinkovec.

Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Domače
branje Knjiga pred nosom), 2020.

Literarni zgodovinar in redni profesor dr. Igor Saksida je svoje literarnovedno znanje z izrazito afiniteto do slovenske poezije z Rokom Terkajem združil že drugič. Prvič sta sodelovala pri *Kla kla klasiki*, ki je kot knjiga in zgoščenka izšla leta 2017 ob slovenskem kulturnem prazniku in evropskem letu kulturne dediščine.

Knjiga *Repki* je izšla lani, v visoki nakladi 2300 izvodov, ponatis pa je prinesel dodatnih 2500 izvodov. Saksida je izbral 47 pesmi (36 pesnikov in 11 pesnic, od teh je 38 slovenskih avtorjev); 45 avtorskih pesmi in dve ljudski. Tu bi pripomnila, da je glede na naravo knjige oznaka s pridevnikom "ljudska" pomanjkljiva in bi jo bilo dosti boljše literarno korektno nadomestiti z oznako "ljudska pesem". V času e-virov taka nedoslednost precej podaljša iskanje, zato bi bilo v izogib tem težavam vsaj pri takih zbirkah priporočljivo upoštevati literarnoteoretično poimenovanje.

Zbirka je domiselno razdeljena na tri poglavja: prvo poglavje *Mika me zven jezika* se intertekstualno povezuje z "zvenom in pomenom" Borisa A. Novaka; drugo z naslovom *Čarovnija poezija* intertekstualnost vzpostavlja

s knjigo *Igrarije – besedne čarovnije* Berte Golob, s *Čarovnijami iz besed* Jožeta Snoja in *Čarovnijami sveta* Borisa A. Novaka. Tretje poglavje *Svet dvojine in množine*, ki diskretno nakazuje motivno-tematske prvine prijateljstva in/ali simpatij, je intratekstualno povezano z berilom *Moje branje – svet in sanje*, intertekstualno pa s slikanico Dese Muck *Kakšne barve je svet* in slikanico Aksinje Kermauner *Žiga špaget gre v širni svet, s Pisanim svetom* Franceta Bevka in z delom Borisa A. Novaka *Vserimje: pesniški zemljevid za srečno pot v čarobni svet besed*.

Z literarnozgodovinskega vidika je Saksida izbral pesmi iz obdobja klasike (Josip Stritar, Oton Župančič), sodobne klasike (Matej Bor, Milan Dekleva, France Forstnerič, Niko Grafenauer, Igo Gruden, Miroslav Košuta, Boris A. Novak, Tone Pavček, Jože Snoj, Dane Zajc) in sodobnosti (Borut Gombač, Boštjan Gorenc Pižama, Miklavž Komelj, Feri Lainšček, Zvezdana Majhen, Vinko Möderndorfer, Lila Prap).

Pesmi Roka Terkaja - Trkaja so po Marku Juvanu hibridne vrste, hkrati pa so didaktične, saj motivirajo učence za ustvarjalno posnemanje ob zgledu pesemskega besedila: na primer *Le pogumno, le za mano* Anje Štefan, *Nočni koncert* Ksenije Šoster - Olmer, *Pismo* Otona Župančiča, *Molitvice s stopnic* Petra Svetine, *Ustrahavanka* Andreja Rozmana Roze, *Zakaj?* Lile Prap. Trkaj iz ustvarjalnega zglada pesemskega besedila oziroma protobesedila tvori svoje izvirno pesemsko besedilo, na primer: *Kralj Li*, *Le pogumno*, *Naša abeceda*, *Nočni koncert*, *Super mravlja*, *Tok rad*, *Ustrahavanke*, *Zakaj*. Za uvod in zaključek pa je napisal izvirni pesmi *Vse je igra* in *Ob tebi*.

Koncept zbirke je povezan z igro, harmonijo in disonanco, ki jih sicer poudarjajo nevroznanstvene metode, opisane v delu Paula B. Armstronga *Kako se literatura igra z možgani?* (2015) in v članku Zvezdana Pirtoška *Umetnost in možgani* (2016). Igra je osrednja značilnost zbirke in estetskega izkustva (*Vse je sam igra*, “Mi se sam hočmo igrat”, “Kralj Li, mi se hočemo igrat!”); gre za nevroznanstveni koncept igre, ki hkrati ugaja in uči (že pri Horaciju v *Ars poetica – dolce et utile*). Izbrane pesmi bralce motivirajo za estetsko izkustvo, ki se loči od vsakodnevne percepcije in Kantovega “brezinteresnega ugajanja”. Zbirka je nadaljevanje in nadgradnja koncepta *Kla kla klasike* in bo verjetno sprožila “interpretativna nesoglasja” (po P. B. Armstrongu), vendar so ta produktivna, saj kažejo na različne možne koncepte razlaganja.

Za ponazoritev uporabljenih metod lahko primerjalno analiziramo pesem Branka Rudolfa *Huda mravljica*, ki ima šest štirivrstičnic (skupaj torej 24 verzov), in pesem Igorja Saksida in Roka Terkaja - Trkaja *Super mravlja*, ki ima 36 verzov. Pri obeh je literarni lik posebljena žival – mravljica. Pri

Rudolfu sledi primerjava mravljice z bikom. Prevladujeta pridevnika črn, hud, glagola bežati, godrnjati, osrednji glagoli pa so s področja t. i. totemskega kosila (po Freudu): pobiti, pohrustati, pokati, požreti ipd. Saksida in Trkaj sta motiv hude mravljice, arhetip “velikana” ali “zmaja”, posodobila s stereotipi filmskih junakov zahodne popkulture (npr. Batman, Superman, Terminator), s sodobnimi stereotipi in slovenskimi arhetipi (literarnih) likov (npr. Gargamel, Martin Krpan, Pika Nogavička, maček Muri). Intertekstualna galerija likov je problemsko-ustvarjalno preoblikovana domiselno in sodobno ter temelji na asociativni bližini sodobnim otrokom. Ekspresivni pomeni in “totemsko kosilo” imajo funkcijo karnevalskosti (Mihail Bahtin).

Pa analizirajmo še en primer – pesem Borisa A. Novaka *Šola ustvarjalnega branja* in pesem Igorja Saksida *Od A do A*, ki je “šola ustvarjalnega pisanja” in je pesniški odziv na “zven in pomen” Novakove pesmi. Značilnosti te pesmi, kot tudi celotne zbirke, so igra, disonanca in harmonija. V Saksidovi pesmi je veliko intertekstualnosti z Novakovo poetiko (recimo na pesem *Berete, berete* in “avtopoetično enciklopedijo” *Oblike duha*) kot tudi z ljudskimi pesmimi (ekate pekate; an ban, pet podgan ...). Pesem se navezuje tudi na Rimbaudovo pesem *Samostalniki* (A, E, I, O, U): “Berete: U, berete: O, berete: I, berete: E, berete: A.”

V zbirki *Repki* so tri ravni pesmi: tekst (pesmi klasikov, sodobnih klasikov in sodobnikov), kontekst (problemsko-ustvarjalna didaktika) in podtekst, ki neposredno nagovarja mladega bralca v obliki didaktičnih navodil: “Poznaš koga, ki je majhen, a vse premaga?” Izbrane pesmi klasike so v knjižni slovenščini, medtem ko je za rep(ke) značilna raba socialnih zvrsti (krajevni govor Ljubljane, sleng, žargon, celo knjižni jezik). V zbirki je zaznati domiselna poimenovanja književnih oseb (kralj Li), rabo stilno zaznamovanih besed in besednih zvez, rabo enakozvočnic (repki – repki), neologizmov, temelječih na medmetih, namerno kalkiranje (angl. *rap* – sl. *rep*) ipd. V pesmih so opazne nove variacije refrenov, prenovitve frazemov in stalnih besednih zvez, na primer: “Moj očka ima konjička dva, / nissana pa fičota.” Zaradi jezikovno-stilnih značilnosti je zbirka večnaslovniška, vsebuje pa tudi osnovne sodobne literarnoteoretične in glasbene pojme, denimo *beat, flow, grafit, hip-hop, rep, spin* in *vinilka*. Saksida je rep definiral takole: “Rep je vrsta glasbe, je ritmično govorjeno besedilo po glasbeni podlagi. Zelo pomembno je, kako reperji govorijo in kaj s tem povejo. V repu najdeš različne, tudi zahtevne vsebine, npr. uporništvu, ustvarjalnost in besedno igro.”

Tradicionalna mladinska književnost je linearna (učenje s poslušanjem), Saksida pa v okviru pouka književnosti uvaja elemente subverzivne

književnosti oziroma literature upora (Mihail Bahtin) in sodobno mladinsko književnost (učenje z ustvarjanjem), pri kateri vnaša novo dimenzijo – meddisciplinarno povezovanje z nastopanjem (angl. *performing arts*). V osnovnih šolah so bile uveljavljene deklamacije in recitacije, v sodobnem času se uvaja govorne nastope. Pri književnosti so to lahko t. i. hibridni žanri (Marko Juvan) – peta poezija in nastopanje. Zanimivi so prispevki otrok, ki so nastali pri inovativni profesorici Sabini Višček, ko so se učenci interakcijsko ali ustvarjalno odzivali na pesemska besedila v poglavju *Galerija hip-hop junakov*. Učenci so se asociativno odzivali z domiselnim verbalnim besedilom (Aron, 6 let: *Zakaj je ljubezen v zraku, če je zrak onesnažen? Ker tudi če je onesnažen zrak, se imajo ljudje radi.*) in z vizualizacijami (npr. *Kaj je videl Mižek Figa oz. Narobe svet*, skupinsko delo prvošolcev, ki so risali na magnetno tablo).

V zaključku dodajmo, da je tim Igorja Saksida, Roka Terkaja - Trkaja in glasbenikov del literarne kontinuitete, kjer prednjači socialna tematika, saj tvorno sodelujejo in poskušajo motivirati mlade bralce k problemsko-ustvarjalnemu pristopu. Za tem pristopom je literarnozgodovinsko in literarnoteoretično znanje, zato je tudi posodabljanje klasike in klasicizacija sodobnosti prepričljivo gibanje, ki zasluži prostor v vzgojno-izobraževalnem sistemu. Repki so torej med nami – prisluhnimo jim.

In memoriam

Boris A. Novak
Zamirajoči sonet
za Melito Vovk,
čebelarko podob

Foto: Tihomir Pinter

*Nomen omen:
Melita, starogrška čebela*

Melita Vovk je bila pravzaprav čebelarka. Ves cvetni prah podob je shranjala v panj spomina. Tolike obraze in oči je vanj rešila. Zanj je portret bil krona stvarstva,

po veri je pripadala religiji slikarstva. Vsekdàr doma v barvah rojstnega jezera je potovala po muzejih širnega sveta, učenka mojstrov likovnega čebelarstva ...

Na vsakomajskih blejskih konferencah PEN-a je venomer prežala na obraz pisatelja – da bi ujela izraz, preden skopni kot pena ...

Potomka razlaščenega rodu je vedela, da je edini kapital umetnost. In hči Ejti. In da je smeh svoboda in modrost. In z leti

je bila vse modrejša in svobodnejša, vse bolj
podobna sami sebi. Čebelarka čarnih olj,

risb, grafik, videnj ... Tisoč in en portret,
in vsak portret neponovljiv, enkratni svet! ...

Obraz človeške duše je do skrivnih gub poznala.

Nekoč mi je smeje pomagala. Čebelarka, hvala!

Opravičilo

Opravičujem se spoštovani kolegici Niki Švab, ker sem ji v eseju/uvodniku »Oj, zdaj gremo ...«, *oj, kam gremo?*, objavljenem v 4. številki letošnje Sodobnosti, pomotoma pripisal sodbo, »da jo moti ‚ideologija‘ nevladnikov s področja kulture«, ki je bila navedena v kratki notici v eni od januarskih številk dnevnika Delo. Kot sem navedel v svojem eseju, ne gre za osamljeno mnenje; za poskus povzetka oziroma opisa te »ideologije« v eseju pa sem seveda v celoti odgovoren jaz kot avtor.

Tone Peršak

ZMENEK S KNJIGO

Idealna priložnost za spoznavanje odličnih knjig za odrasle in otroke

S knjižnimi škatlami Zmenek s knjigo smo poskrbeli za izbor kvalitetnega branja za vso družino. S preprostim konceptom knjižnih škatel boste vsaka dva meseca prejeli škatlo presenečenja s knjigo iz našega programa in darilci presenečenja na temo knjige. Na Zmenek s knjigo se lahko odpravite odrasli, otroci in družine. S kom na zmenek? S knjigo!

Zakaj knjižna škatla? Predvsem zato, ker bi vas radi navdihnili za branje ter vam pokazali, da je branje knjig zabavna, vznemirljiva in ustvarjalna aktivnost. Raziskave bralnih navad so pokazale, da otroke k branju najbolj spodbujajo pestre in bogate domače knjižnice ter starši, ki tudi sami berejo. Kaj prinaša Zmenek s knjigo? Ob izvrstnih knjigah vas bodo pričakale tudi pozornosti avtorjev, pripravljene samo za vas, in darilca, povezana s temo knjige. Namignemo naj, da se boste kdaj posladkali, kdaj pogreli, spet drugič pa od srca nasmejali.

Zagotavljamo vam, da bo Zmenek nadvse vznemirljiv; vstopili boste v različne literarne pokrajine in odkrivali nove vogale domišljije, si grizli nohte in zadrževali dih, se smejali, vzdihovali, se skozi alternativne resničnosti poglobljali vase – vse to v družbi odličnih domačih in tujih avtorjev.

Zmenek s knjigo lahko naročite na
www.sodobnost.com